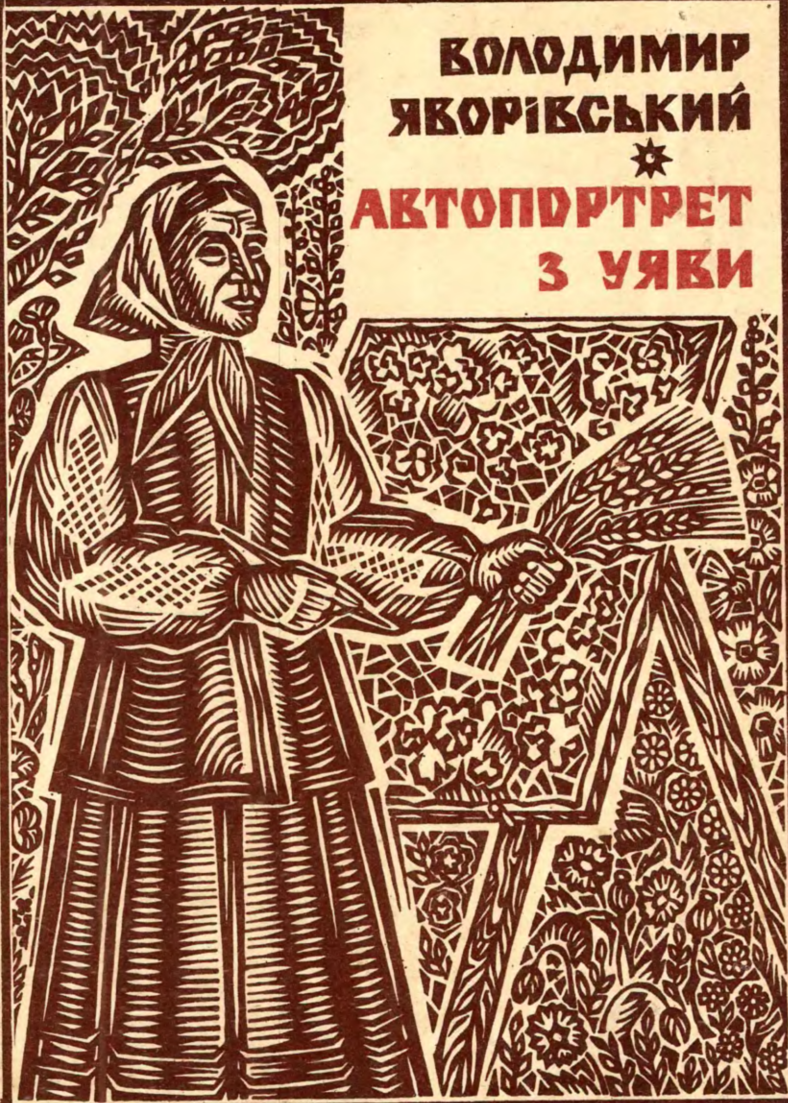
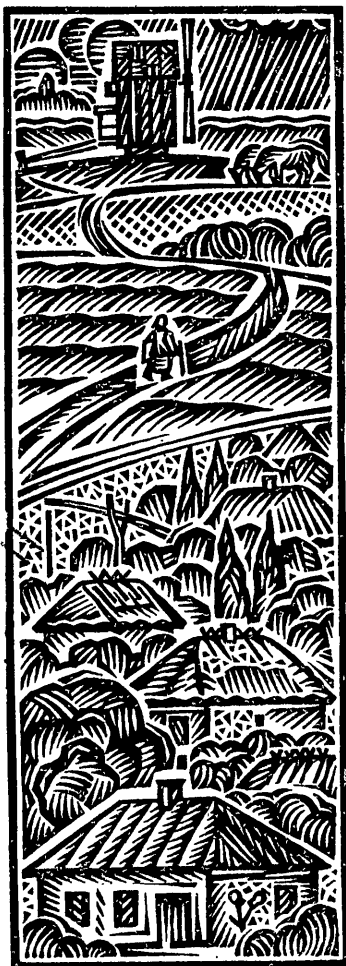

**БОЛОДИМИР
ЯВОРИВСЬКИЙ**
★
**АВТОПОРТРЕТ
З УЯВИ**

**ВОЛОДИМИР
ЯВОРІВСЬКИЙ**
★
**АВТОПОРТРЕТ
З УЯВИ**

Р о м а н

Київ
«Радянський письменник»
1981

Новый роман современного украинского прозаика посвящен жизни и творчеству одаренной крестьянки, народной художницы УССР Катерины Белокур. Используя документальные факты из биографии художницы, автор сосредоточил внимание на прекрасном духовном мире своей героини, чей талант рождался в глубинах народных, в извечном стремлении человека к красоте. Читатель увидит Катерину Белокур и в сладких муках творчества, и в трудных поисках истины при создании последнего автопортрета, и в быту, и во взаимоотношениях с односельчанами. Действует в романе и всемирноизвестный художник-коммунист Пабло Пикассо, который высоко оценил работы украинской художницы-самоучки.

Рецензенты: *К. П. Волинський, В. Г. Дрозд*

70808-067
Я М223(04)-81 63.81 4702590200

© Видавництво «Радянський письменник», 1981

Серед літа, вдосвіта, дикий мак змерз у найтонший корінчик, спробував поворушити ним і скрушно подумав, що цієї осені таки доведеться здичавіти зовсім. «Скоїлося!» — вирішив він, і годі було здогадатися, чи це вигук переможця, чи зойк приреченого.

В природі цей факт залишився б непоміченим, якби не стара, з короткими, обшарпаними, вкрай змлявілими крильцями, бджола та сумна бездітна жінка.

Квіти стиха перемовлялися між собою запахами, яготинські села — млосним духом свіжих борщів, міста — телефонами, приймачами і літаками, держави — тимчасовими угодами про взаємний ненапад, а всесвіт — сонцем.

Одначе всесвіт — поняття таке ж загадкове й каверзне, як і людина, отож важко твердити, чи сонце було свідком, чи учасником, а можливо, й призвідцею того, що і бджола, і жінка майже одночасно відчули, як несамовито, гостро заходився пахнути дикий мак на полуденному боці Гетьманського урочища, всіяного кротячими кучугурами, наче молодий огірок прищиками.

На дикий маковий дух виповз із болотяного берега на Загреблі ще сонний вітер (правда, прудкішим він не буває навіть тоді, коли Одарка Сіроштан виставляє за хату сушити мідні загогулини самогонного апарата і є дармовизна, щоб закропитися міцною, з березовим димком, росую), розім'яв проїдені вільгістю кості, здмухнув із себе липке баговиння, хотів був зірвати одну пелюстину з маку, але полінувався, бо по дорозі треба обминати аж три старих дубиська. Хай ще поцвіте, бо, либонь, макові пелюстки й самі опадають, хай ще почервоніють, ніде не дінуться.

Бджола відчула, що насмоктаний учора гречаний солод ще стояв у її кволому, неповороткому, а тому обтяжливому черевці, навіть за ніч вона не змогла перегнати його на легкий гречаний мед, хоч і просиділа на чарунці стільника від заходу до сходу сонця. Колиш ця робота давала їй радість, оновлювала і начеб народжувала її знову, сонлива змора вивершувалася хмільним, неситимим азартом нового польоту до квіток, бджола почувалася гідною того задуму природи, який у неї так великодушно, з безоглядною щедрістю вкладено. А тепер незграбні оцупки крил ледве опиралися на повітря, ними треба було молотити з усієї сили, щоб не заритися хоботком у землю, тому останні дні вона літала самотою в близьку гречку, яку обминав її рій, бо від поля било смертельним смородом дусту. Вона знала, що цю немічність завважать у рою, і бджоли-санітари виштовхнуть її з вулика. Коло замкнеться жорстоко, хоч і справедливо.

Дикий мак — її перша квітка в цьому не дуже пристосованому для бджіл світі, перша квітка, на яку вона впала, сп'янівши од відчуття крил за спиною, буйної розкоші польоту і бджолиного буття. Невблаганний позов інстинкту підказав їй, що коли вже падати — то на квітку, а коли ще є можливість вибору — то на красиву квітку. Червоний мак підставив їй свої вогнисті долоні. Того найпершого дня вона повернулася без нектару, але її бджолина пам'ять розпочалася тихим, обережним і ледь прохолодним запахом дикого маку.

Зараз вона відчула його всім своїм досвідом, немічним тілом, пораненою передчуттям кінця пам'яттю.

Рій ще спав довкола тлустої Бджоли-матері, яка невтомно продовжує їхній бджолиний рід, хоч і не тямить добувати мед та щоденний нектар для намножених нею дітей. Так задумано природою, отже, інакше бути не може, бо відразу порушиться вся система світобудови, створеної з такою господарською ретельністю,

що всьому живому і суццюму залишається тільки виконувати її одвічні примхи.

Бджола виповзла з вулика, посиділа на його вологій приступці, вмилася холодною росиною, що скотилася з дашка, і тепер її ще невідступніше поманив до себе запах («Свята мамо-Бджоло! Хіба ти знаєш, що запахи народжуються, старіють, помирають і народжуються знову?») дикого маку з того боку, звідки сходить сонце. Навіть густий шарварок запахів села (молоко, людський піт, дими, бензин, зіпрілий гній, покришена цибуля, стайня, квітники, нафталін, вже перетрухлявіле і свіжообстругане дерево) не зміг притлумити тривожного духу дикого маку.

Вона поворушила крильцями, просушила їх, на мить розслабилася, торкнулася животом прохолодного порога вулика і відштовхнулася від нього з таким відчайдушним зусиллям, що якби не злетіла зараз, то вдруге повторити це вже не змогла б. Здавалося, що її підняли в повітря не крила, а досвід.

Для того, щоби саме цю жінку відрізнати від інших жінок, її називали Катериною, а щоб не плутали її з іншими Катеринами, було в неї прізвище Білокур.

Катерина пробудилася після сну, наче після тривалої, виснажливої хвороби, що сушить розум і вив'ялює серце, яка робить людину не старшою, а старішою: вже ніякі радощі неспроможні зцілити тебе — в кращому разі приставай на думку, що просто зробився мудрішим. Цей сон пройшов по ній потопом, як орда степом. Після такого сну можна не дивуватися сивині на скронях.

Як і кожна дуже щаслива або дуже нещасна жінка, вона вірила в магічну силу прикмет, снів і віщих передчувань. Про це можна було б і не згадувати, якби Катерина не була надто щасливою і надто нещасною

як на одну сільську жінку, котра з-під білої батистової хустинки дивилася у світ то такими несамовитими, то такими вселюблячими і всепрощенськими очима, що від зустрічі з нею дорослішали навіть діти, прокидалися серед ночі й довго пасли своїм поглядом далеку зорю у вікні. Навіть богданівці, які живуть не на Загреблі, а на Гайдаївці, Тонконогівці чи Аршаві, іноді впізнавали Катерину зі статури, рясних разків намиста, впізнавали по довгих, тонких пальцях рук, по голосу чи по гаптованій блузі з широким, білим, як лебедине крило на світанні, рукавом, бо обличчя її міняється залежно від виразу її очей. Тоді гайдаївчанка чи аршавка не раз крадькома озиралася їй услід і думала: «Чи то, бува, не Катря Білокуруха? Ні, либонь, не вона... Катря молодша від мене на три зими... Але ж спідниця Катрина, та й шкутильгання її. Еге, Катря. Та чого це вона без свого ціпка? Либонь, не Катря. А мо', й вона. Нема в кого поспитати. Хрестібо — Катерина Білокуруха, бо таки ж накульгує і на квітники біля хат видивляється, то, мать, я таки забудькувата стала. О, на тобі, свою хату я давно проминула. Мать, таки Катерина із Загреблі. Дівує й досі... А в мене, слава богу, внучок «р» вимовляє і дульку вже встидається бабі при людях давати. Кому хочеш доведу, що то була Катря!»

Вчора Катерина сиділа під розвількуватою грушею в саду на вишмуляному чотириногому стільчику, що весь час нагадує їй кумедне козеня (може, тому, що стільчик принесла з собою коза, яку мама купила в Гната Овчарика; таки й принесла сама коза, бо стільчик для її доїння, як казав Гнат, «іде в комплекті з рогатою-бородатою», і коли чоловік збувся худобини, котра підривала його хазяйський авторитет, то вивів її за ворота із прив'язаним до спини стільчиком). Сиділа вона, спершись спиною до теплої, порепаної кори старої грушки, по якій шпарко сновигали мурахи

(деякі подовгу відпочивали на худих Катерининих плечах, щоб невдовзі чеберяти вище). Коза вже напаслася і тепер лише про господинине око вдавала, ніби поскубує траву під парканом, демонструючи тим самим, що горня молока на день — то не її, козяча, вина, а гандж усього козячого роду.

Катерина вигривала на млявенькому передвечірньому сонечку свої застуджені ще у війну ноги і невідривно стежила, як цвіте соняшник під вікном. Квітування соняшника вона не лише любила, а й знала, а коли Катерина каже, що знає, то це можна тлумачити так: серед зими вона заплющить очі і побачить перед собою кожну жилочку на пелюстці, внутрішнє світло кольорів, тихе перетікання соку від кореня до молочної зернинки в густому стільнику соняшникового лиця, крутого, басковитого вигину шиї, пругких м'язів кожного листка, відчує під пучками колючкуватий пушок стовбура та ніжний оксамит язичка пелюстки, який усім нам здається жовтим, а її око назбирує в цьому кольорі аж одинадцять відтінків.

Отож, вона знала, як цвіте соняшник, але саме цей, що виріс перед вікном її хати, квітував лише для неї (навіщо ж вона тоді його весною посадила?), невідступно ходив за нею, зазирає у вічі, у вікно — врешті Катерина подумала, що й сама постійно стежить за святом його цвітіння. Більше того: їй здалося, що соняшник повертає свою голову не за сонцем, а за нею. Це відкриття було таким приголомшливим, що вона перехопила погляд соняшника і не змогла (та й не схотіла) відвертатися від нього, аж поки він не одцвіте, не одшаленіє і не схилить упокорено свою важку, нашиховану тугими зернятками голову.

Тому й сиділа вона, як заворожена, під старою грушею, батистова хусточка сповзла на потилицю, рівний, широкий пробір ділив її пружне, смолянисте волосся навпіл, і в ньому навпроти передзахідного сонця

тоскно бриніло кілька сивинок. Соняшник м'яко висвічував її обличчя, позначене слідами могутніх внутрішніх потрясінь, які можуть народитися лише в маленькій, невтомній грудочці матерії на ім'я людське серце, зрештою, вони її й зробили такою, як вона є, а іншою бути не хоче, бо надто пізно, бо, як не крийся від себе і від людей, а в її житті вже смеркає...

Усім еством відчула, що Петро підглядає за нею, бо давно навчилася відчувати його присутність. Гай-гай, у кінці серпня буде рівно п'ятдесят літ Петрової безнадійної і безпросвітної любові, яка висить над нею, мов кара і водночас жорстока спокуса, на яку вона ніколи не піддається.

Знову він підглядає за нею, його очі перебігають по її тілі, як мурахи. Стенула плечима, поправила широку картату спідницю на колінах, стиха мовила, не озираючись:

— Ну чого ти, Петре?.. Поливав би краще свою капусту. Хирлява вона в тебе сегорік...

Коза одірвалася від паші (вона й чекала цієї нагоди, а може, зачула балачку про капусту, якої в цьому році ще не куштувала), труснула визеленою в траві бородою, смачно форкнула, вклякла на передні ноги (п'ятачки колін також зазеленилися ще з весни) і лягла на бік, підставивши вим'я сонцю.

— Останній раз питаю, Катре...

— Якби ж то останній...

— А ти подивися на себе в дзеркало — і побачиш: останній...

Вона болісно стрепенулася, відчула, як пронизливо заскімлило її серце, тонкі, худорляві пальці загуляли на вишмульганій головці вишневого ціпка, краплини поту виступили на чолі й збігали на перенісся. Так він з нею ще не говорив ніколи. Умовляв усіляко, але щоб *отак?* Кепські твої, Катерино, справи, ой же ж які нікудишні.

— Краще б полив капусту. Твоя Одарка знову нарікатиме, що через мене нічого квасити на зиму.

— Нащо тобі моя Одарка? Ти про себе подумай... Вже на ладан дихавш, а я тебе все ще люблю, як і колись. Останній раз тебе прошу: йди за мене, покину все своє добро Одарці й синові. Та й Одарка відпустить, як залишу їй хороми. Нажилася, а чого ти зазнала за свій вік? — Петро Сіроштан стояв з повними відрами на коромислі, притримував ношу обіруч і тому був схожий на розп'яття Петра Сіроштана із Богданівки. Він міг би йти по воду до ближньої криниці, але пішов до цієї, в березі, під вербою, бо стежка від неї веде попід Катеринин садок.

— Я маю те, чого хотіла, Петрусю,— не сказала, а майже простогнала Катерина і стиснула головку ціпка, аж хруснули пальці.

Коза стрельнула вухами на цей звук і одігнала гедзя з вимені.

— Пе-тре-ге-е! Де ти запропастився? Тебе лиш по смерть посилати-ти, а не по воду,— гарикнула з капустяної грядки Одарка.— Присійбо, ялову Білокуруху знову вмовляє до шлюбу,— докинула вона тихше, однак щоб неодмінно почули ближні сусіди, які поралися на своїх грядках.

— То вже неси воду, Петре. Неси.— Катря поправила хустину, зачекала, поки Петро зникне за деревами, розтерла засиджені ноги і повільно, налягаючи на ціпок, пішла до хати — пора лаштувати вечерю для хворої матері.

А вночі їй приснився той проклятущий сон, що зграсував її душу.

...Вона знову народжувала дитину. Солодкий біль термосав її молоде, квітуче лоно, розколював тіло на друзки, шмагав її блискавицями, які не спалювали, а свавільно вимолоджували жіноче ество. Вся вона хмільно боліла, розморено терпла і ціпеніла від чекан-

ня, прикусивши нижню губу, аж проступила калинова крапелька. Вона лежала на чорній ріллі, й та висмоктувала жар із її тіла, від цього тепла в ріллі проростало жито, на очах витягувалося в стрілку і викидало колосок, що нагинався й лоскотав їй чоло.

А потім рілля перетворилося на ярмарковий майдан, твердий, залізний майдан, із втоптанями накривками від пляшок, слідами копит і коліс. Довкола неї збиралися люди, Одарка Сіроштан спльовувала соняшникове лущиння, тицяла на Катерину пальцем із твердим горбатим нігтем і реготала:

— Бачили? Вона хоче народити! Від святого духа? Чи від пилку дикого маку? В неї ж утроба негодяща. Ичте, надумала розродитися! Це тобі не квіточки змальовувати!

Але Петро підскочив до своєї Одарки і грубою дольною затулив їй рота, однак крізь його вузлуваті пальці все одно пролазили маленькі розлючені гадючки. Одарка розпанахала кохту на своїх грудях і показувала людям білий, сахкий живіт, в якому виносила сина.

— Не грішила б ти, Дарочко. Чим Катерина завинила перед тобою? Навіть Петра тобі оддала. Катря в нас така стражденна, аж свята. Одвернулися б краще, хай народить,— вступилася Марія Добродійка і випустила з рукава куфайки зграю голубів, які притьмом заходилися затуляти крилами очі головам, що юрмилися довкола.

До Катерини підійшов соняшник, нагнувся і закрив її наготу, вологими пелюстками остудив її спечені уста.

А їй раптом стає байдуже до людського юрмовиська, біль розпанахує тіло, трощить її сором, здається, вона вже й сама не існує, перейшла в своє життя, яке зараз пронизливо залементує, хапне повітря, пожадливо почне пити його і кричати від радості. Вже ніщо не зупинить її, хоч би довелося й померти на оцьому кре-

м'яному майдані, де й спориш не росте — лише накривки від пляшок, недопалки та клапті зужитого паперу.

Підійшла до неї тиха річечка Супій, вмила гаряче Катеринине обличчя, напоїла і знову повернулася в своє русло.

— Я ж казала, що вона дупляста! Якщо народить — я помру! І не буду шкодувати. Не здатна вона народити! — знову вигукує Одарка, вирвавшись із Петрових рук.

— Тьотю Катерино, ви не бійтеся, воно не дуже болить. Це — як зуба вирвати, а потім легко-легко, аж співати хочеться, — заповідливо радить її племінниця Галя, яка дев'ять місяців тому вийшла заміж і позавчора сама стала матір'ю. — Зате потім так легесенько на серці, що знову хочеться дитинки...

З Дніпра, з Чернечої гори ішов вітер і приніс їй знайомі слова:

«Катерино, серце моє, лишенько з тобою...»

Хотіла всміхнутися, але не змогла, бо на неї напав новий приступ болю, і вона заметалася по землі, заскреготіла зубами й заплакала.

Покійний тато шмагають гарапником змилених колгоспних коней, простоволосі летять з-під Пирятина, у воза зламалося заднє колесо, але вони того не бачать — везуть наверхену хуру новеньких колісок, гублять їх по дорозі й регочуть, аж сльози в очах. Із колісок витрушуються пелюстки дикого червоного маку, а позаду чвалом біжить їхня коза, трясє зеленою бородою і визбирує маків цвіт...

Який же біль гаспидський! А зрікатися його нема снаги, бо всі ми народжені з цього болю, і він буде з нами завжди.

— Маріє, Марієчко-о, поможи мені народити, — проквиліла Катерина і вхопилася руками за живіт.

Добродійка вклякнула біля неї на коліна, втерла очі

краєчком хустини, добула в кишені якесь насіння і посипала ним Катрю.

— Терпи, серце моє, терпи, я тобі в цьому не можу допомогти. Се зілля тобі жар зніма. Пам'ятаю лише, що надиматися треба. Не соромся, народжуй...

Нові перейми розпанахали їй тіло, загойдався велетенський майдан під нею, покотилися в різні боки вози, побігли за возами випряжені коні, побігли люди, і віхола червоних макових пелюсток заступила небо.

Катря закричала, забилася в пекельній пропасниці, відчула, як роздвоюється на себе (зовсім іншу, ніж була досі) і на маленьке рожеве дитя — точнісінько таке, як на її картині «Щастя»: з голубими пророчими очима, з виткими кучериками, лежить воно на трояндах і барвінку, зазирають йому в очі соняшники і лелеку.

Райське полегшення зійшло на її лоно, хисткий туманець уповив її медовою зморою, почав обережно вколисувати.

— Маріє, — прошелестіла вона спеченими губами, — покажи, хоч на краєчок ока покажи мені моє дитя...

— А де ж воно?

Танцює Одарка серед майдану, гамселить кирзовими чобітьми в суху землю й приспівує:

— Ой вип'ю я раз і два, Катря — дівка ялова. Дам лиха закаблукам, закаблукам лиха дам!

— Віддайте мою дитину-у-у! Я ж нічого не винна! Віддайте!

Від власного крику, болю і сорому вона прокинулася.

Мокра від сліз подушка пекла їй щоку, збита ковдра валялася на підлозі, судома звела хворі ноги, і вона не відчувала їх. Соняшник із місяцем зазирали в причілкове вікно, недомальований старий пень з її картини «Все йде, все минає...» шкірив свої старі, підгнилі зуби і скидався на потворне страховисько, навіть надколена тріска, в яку вона вклала стільки замилювання

й лагідної вигадки, зараз була схожа на покалічену, безпалу руку химери, що тягнеться до неї.

Настінний годинник настирливо вимолочував з ночі хвилини.

Катерина лежала така знищена, самотня, що навіть не мала сили збагнути, чи жива вона, чи, може, кволім корінчиком свідомості зачепилася за цей світ і повисла, байдуже очікуючи, що й він зараз обірветься.

Покашлювали мама в кімнаті через сніи, прокльовували ніч молоді загреблянські півні, яким змалечку поталанило уникнути пазурів Сіроштанового кота, котрий минулої зими приволік на Петрове подвір'я навіть зайця, хоч морда його не загоїлася й досі.

Сон ще жив у ній зі всіма його жорстокими подробицями, вона чула голоси, бачила людські обличчя, переживала свій сором і холодну примарність пережитого, стояли перед очима запорошені Одарчині кирзачки, тато гнали коней, запряжених у воза, степом, і зламане колесо глибоко орало землю, довго розгойдувалися погублені колиски, з яких витрушувалися пелюстки дикого маку...

Удосвіта її покликали мама:

— Катре, що там з тобою? Чом не встаєш? Подай-но мені води холодненької. І де смерть моя віється? Чим я їй така нелюба, що Василя підкосила, а мене, як корча, обминає своєю косою...

Мати говорили про свою смерть як про близьку подругу чи родичку, котра наобіцялася прийти на гостину й забула, фітькаючись по чужих хатах. Не раз уже чула таке від матері, одначе звикнути не може, щоразу здригається, як від опіку, затуляє руками вуха, наслухає лякливі удари свого серця, дві зморшки, що дугами окреслюють рот, збігають аж на бороду.

Зараз мамина балачка про смерть несподівано нагадала Катерині, що і мама, і вона сама — живі. Отож

треба вставати, доїти козу, капарити сніданок і — жити. Жити! Жи-ти! Це — і порятунок, і виправдання.

Поралася в хаті, але не могла збутися осоружного, клейкого відчуття, що за нею й досі стежить здвиг люду на базарному майдані, хапливо озиралася, мела віником давно вже підметену підлогу, притрусила явчню цукром замісто солі, перекинула глечика з козячим молоком і ледве не впала, посковзнувшись на молочній калюжці. Лихий сон і досі глумився з її душі, що занишкла й змаліла в грудях, як макове зерня, — навіть на яготинському рентгені не відшукаєш.

Запах дикого маку підійшов під її поріг, посидів на теплій, вичовганій на один бік підкові (видно, кінь був кульгавий, тому й дочасно загубив ту підкову на лузі, де знайшла її Катерина, як зараз пам'ятає, в перший вівторок після війни, коли наступила на кругляк заліза босою ногою й заціпеніла, чекаючи вибуху, вогню і болю, а ввечері тато зашпорталися за прибиту на порозі іржаву підківчину), пошукав шпаринки в дверях, попахнув козі, що вичухувала шию об вишневий стовбур, шаснув біля її теплих, слизьких ніздрів, захмелив дурну козячу голову й притьмом прослизнув у хату крізь отвір для горбатого дротяного ключа, що давно вже не був у вжитку — відтоді, як стара Якилина не може дійти навіть до воріт, у дучці для ключа якийсь павучок розкинув свої шовкові снасті.

Кімнатні двері були саме відчинені, й Катерина враз відчула — пахне цвітом дикого маку. Дуже дико-го. Лише дуже дикий мак може так несамовито пахнути, перемагаючи дух смаженої цибулі в хаті.

Вона згадала, що дикий мак квітує на пригірку Гетьманського урочища. Там пульсує мілке (втім, ніхто не пам'ятає, щоб воно пересохло навіть у найпосушливіший рік) джерело, яке здавна прозвали Сльозою Чураївни, хоч воно більше схоже на засльозене кінське око, та стримить поросла ковилою чиясь забута

(покійні тато твердили, що козацька) могила. У минулому столітті в тому урочищі був панський хутір, але грім спалив хату. Її потім двічі відбудовувала одноока ворожбитка Федора, але грім знову й знову батожив це місце, поки не вишк навіть коріння грушевого саду. Перед війною там ставали на постій мандрівні циганські табори, які одного літа, відремонтувавши плуги та борони, випорожнили колгоспну касу загребляньського колгоспу, бо так обкрутили напівписьменного голову, що треба було віддавати навіть річне лоша із зірочкою на лобі (правда, цигани таки загавилися, і лоша втекло в Богданівку аж з Райківщини).

По війні найбільш самовпевнені парубки прогулювалися зі своїми дівчатами до того урочища, в якому хіба що забіяки призначали кулачний бій (тато часто, коли пасли там колгоспну отару, приносили різні гудзики, вирвані з тканиною, і скидали трофеї в стару каструльку, до якої мали доступ чи не всі сусіди), а зараз там нипають сліпі кроти, свищуть ховрахи та буяє дурне, загонисте поліняччя, бо на колгоспний літній курник, який минулого літа вивезли на вигул, нагло впав грім, і підсмажені (хоч і не обскубані й не випатрані) кури видавали в коморі за безцінь.

Катерина покрадьки винесла з кімнати дерев'яну триниогу. Мусила робити це тайкома, бо її малювання й досі наводило маму на такий безпросвітний смуток, що стара Якилина заходилася вулканічним кашлем і одверталася обличчям до стіни, обклеєної сірою, як солдатська шинеля, шпалерою. Вона й досі переконана, що дочку наврочено цим чаклунським ремеслом, яке понівечило жіноче щастя дочки, перекапустило її життя, виснажило її серце, бо де ж таке видано, щоб з дівки — одразу стати згорбленою бабою?

— Мамо, я поведу козу пасти в берег.

Якилина байдуже махнула рукою, наче одігнала від себе доччину неправду, бо хіба великого розуму треба,

щоб здогадатися: знову найшов туманяка на дочку — малюватиме увесьденно, коза принесе гірке молоко, а Катря повернеться вхорканою, як з току, від молотарки, буде невпізнанно балакучою, ходитиме без ціпка й намугикуватиме: «Чи ж я в лузі не калина була?..»

Катря давно не боялася матері, але їй ніяк не збулися свої звички — малювати тайкома від інших, боятися стороннього погляду, наче її заскочено на чомусь беззастережно страмному (заїжджому фотографу з Києва лиш випадково вдалося сфотографувати її біля картини в саду — і то коли малювання сохло, а вона взяла пошарпаного пензля, щоб написати в самому низу правого куточка: «Малювала з натури Катерина Білокур»). Колись треба було ховатися від батька й матері, від прищелепкуватого бригадира, якого завжди супроводжував (навіть значно випереджав) горіччаний перегар та запах зіпрілої шкіри кінського сідла, бо одна справа, коли жінка спішить з поля додому, щоб згаламагати начасничений борщ, випрати чоловікові та дітям шмаття, впорати город і дворичце, а зовсім інша — квецяти щіткою по полотні, щоб потім тим полотном у рамці зачиняти курник. Треба було ховатися від нерозуміючого, а то й заздлого ока (заздлого після того, коли до неї почали їздити знамениті люди з Полтави і Києва, коли про неї почали писати столичні газети, а тієї весни її малюнки взяли, щоб показати навіть у Парижі) загреблянських вуличан — Катерина не стямилася, коли ця утаємниченість стала часткою її ества. Скільки разів запрошують поїхати до Будинку творчості художників, надають безплатні путівки — вона гречно відмовляється, вишукуючи різні причини, і все тому, що не зможе навіть взяти пензля в руки, якщо поруч ходитимуть художники або якщо вони житимуть через стіну. Цей свій гандж вона знає, соромиться його, як устидлива селянка своєї наготи, але силувати себе на інший лад уже не здатна.

Квола бджола втрапила в задушливий шлейф нафтового диму, що валував із гайка (трактористи палили квача, вмоченого в солярку, і важкий дим слався над буряковиськом якраз на рівні польоту бджоли зі стерними крилами), задихнулася і бокаса впала на цупкий, прохолодний буряковий лист, що смаковито потягувався після короткої липневої ночі. Тут, при землі, дихати стало вільніше, бо димище йшов горою, побризкуючи теплою сажею, незграбно клубочився й неохоче лияв, змішуючись із лоскїтливим молозивом дня.

Вона знала, що треба перечекати, перетерпіти, забути про все, щоб зберегти силу, забути про себе, аби тільки зберегти себе, не думати про поразку, коли є хоч далекий відблиск надії, коли тобі й отут, під чорним крилом смердючого диму, тривожно пахне диким маком. Треба перечекати і ще раз вижити. Може, востанне.

Вона розслабилася до решти і стала засинати під запах дикого маку з Гетьманського урочища.

Біля болота Катерина роззулася, сховала туфлі в дупло пазухатої верби, що двічі вже своїми коріннями перегороджувала горловину криниці, пішла навпростець, через густо заткані мохом та осокою мочарі, бо знала, що вона цього літа стала такою легенькою — найтонша крига не проламається, а заросле багно не засмокче її вутлого тіла.

Пабло завзято гатив кулаками глину, ганяв погаслу сигарету з кінця в кінець свого широко розрізаного рота, рудий чотириокий псисько (над бурштиновими бульбашками його очей з такою точною, аж банальною, симетричністю розташувалися дві чорні цятки, і Пабло завжди здавалося, що собака стежить за ним чотирма вирлами одразу) супроводжував поглядом кожен його рух. Глина ставала дедалі податливішою,

пріла, вкривалася дрібною росою, але Пабло молотив і молотив її кулаками, наче силкувався до решти зламати її норів, вигнати дух непокори й зачасної сваволі природи з цього шматка матерії. Він боявся, що глина не віддасть свого ества його рукам, що вона лише прикидається покірною, а потім викине такого коника — не отямившись. Він любив глину за її постійний спротив, за її чортівську підступність, любив тому, що перемога над глиною — це була водночас і перемога над самим собою. А може, й тому, що десь у надрах його людської свідомості жила (не захарастили її тотальні катаклізми норовистого двадцятого століття) біблійська віра у всемогутність глини, випробувана ще Адамом, який не розбився, не розпорошився лише тому, що перейшов крізь випробування вогнем. Піт скрапував з кінця його масивного, як ручка біля дверей іспанського посольства в Парижі, носа (так він і сам його іменував, за жартом маскуючи свою одвічну ностальгію по Іспанії), краплини непомітно зісковзували в глиняне місиво, і рудий, наче викарбуваний з бронзи, начищений пастою і покритий банальним лаком, псисько ловив оком кожную краплину, мимоволі ворущачи язиком, ніби злизуючи їх.

Париж стояв по горло у теплій літній мряці, облизні хмар вертілися на гостряку Ейфелевої вежі, як метелики на шпильках, кам'яні химери на соборі Паризької богоматері підставляли під дощ заповишені обличчя, мокрими батіжками дощ підганяв Сену, щоб текла швидше від витоків до гирла, однак її важко вивести з рівноваги — від уїдливих ударів на її тілі вискакували тільки піняві бульбашки.

Моногонно вуркотіла вода у ринвах, шипіли колеса на мокрій асфальтівці, наче забуте кимсь молоко збігало на гарячу плиту. Важка, вичовгана в ліктях вельветова куртка Пабло просякла вологою опарою, стала ще важчою, йому хотілося вилізти з неї, як

з мушлі, що стала тісною й осоружною, але руки були зайняті, він боявся хоч на мить полишити глину, бо вона отямиться, відчує, що втомився чи зневірився, — і все треба буде починати спочатку (навіть глибше, ніж від самого початку), в ній могутньо поновляться зв'язки, атоми зберуться в свої первісні рої, праматеринські сполуки із неприборканим норовом. Він знав, що полишати її не можна, як розгарячену жінку, котра не вгамувала тобою ж пробуджених пристрастей, бо вона таки помститься тобі або ж назавжди зненавидить. Чув, як глина перетікає між його пальцями, як гарячковито виходить з неї дикий дурман, та не вірив її повній упороченості — надто лащиться вона, надто вдає з себе розморену й безвільну, а йому доконче треба, щоб вона була ніяка, знищена, безформна: лише тоді можна нав'язати їй свою волю, подарувати їй нову, досконалішу форму існування, яку оближе вогонь, як корова облизує своє новонароджене теля в теплій стайні під місяцем.

Катерина припнула козу до пакола, відпочила, присівши на соковиту, вже обігріту ранковим сонцем мураву, де-не-де всіяну чорними гостряками кротячих кучугур, жовтими спалахами звіробою, східно-біло усміхалася чемериця, скнаристо перераховував свої шелестливі, як нові червінці, листки самосил, у видолінку медово-молочно кипіла ромашка. Тінь всеплодючої літньої щедрості лежала на зеленому чолі планети, що намотувала на себе шовкову пряжу дня, мов шовкопряд.

Катерина роззирнулася, чи немає кого поблизу (якби був — уже давно відчула б!): хазяйновито походжав бусол по мочарах, як бригадир з цибатою кроківкою, що намірює сінокіс, одначе так розважливо намірює, мов то ділянка його дружини, тещі чи коханки; за лісосмугою вовтузився трактор на буряковому лані,

торохкотіла на шляху підвода, у шлейфі куряви іноді проглядалося біле лоша, що бігло за возом; біля кринички Сльоза Чураївни гзилися горобці, як командировані електрики біля чайної увечері; скубла траву зеленородо коза; і степ лежав на всі чотири сторони світу — зелений і сильний степ, що вигойдав на собі цей голосистий, щедрий народ з буйною, іноді аж химерною, уявою про красу, споглядання якої за багато століть зробили його помірковано-розважливим і сентиментальним.

Урагани орд перекочували цей народ, як перекочує море могутні валуни, але він не перетворився на перекотиполе, а запустив своє коріння в цю відчайдушну добру землю аж до гарячих нутроців планети — родить його поле, і сміються його діти. Отже, на цій землі — усе гаразд.

На Катеринине серце зійшла така чиста просвітленість, за одну-єдину мить якої можна віддати змолочену скирту літ чи навіть покласти свою неспокійну голову; дехто й цілісіньке життя відтюгукає, а не знатиме, що людина може бути ось такою, відчувати себе не результатом з'їденого хліба, сала й борщу, а радісно вистражданим підсумком усього того, що прожили її предки, і заспівом до того, що проживуть її нащадки.

Босими, потрісканими ногами, що враз перестали судомити в колінах, вона відчувала теплу матеріальність своєї літньої землі, яку орала й засівала, жала й обшаровувала важкою щербатою сапою, яку місила босими ногами й неоковирними кирзаками, яку любила, проклинала й знову любила, бо іншого вибору в неї не було (ніколи й гадки не мала, що він може бути, бо не мала в тому потреби), якій не зраджувала і тому не знала зради навзаєм. З цієї землі вона місила в'язкі заміси на толоках чи не всіх загреблянських хат, у цій землі викопано могилу для її батька (вона лячно обминула думку, що помре й сама, обійшла її зодда-

леки, як всепоглинаючу трясовину), з цієї землі ростуть її квіти і вона сама, ця земля тримає Богданівку і мільйони їй подібних, Яготин і Київ (нічого схожого на Київ на землі немає й бути не може — вона казала про це Павлові Тичині, а вони усміхалися й запитували, чи не твердо їй сидіти в м'якому, як літня хмара, кріслі, і знову усміхалися), тримає на собі ріки, дороги та гори. Навіть птахи без неї почувуються безпомічними, а що вже казати про людей?

Катря народилася жінкою, здатною любити (глибокий той інстинкт перейшов згодом у її свідомість, і тому вона була спроможна любити самовіддано, довго й незрадливо, страждати і раювати від свого почуття), але склалося так (ой, як же полиново воно ісклалося — від самої думки крижаніє душа!), що всі її пристрасті залишилися незужитими, не зазнавши чоловічої і дитячої ласки, вона не озлилася, бо в неї була оця земля, яку можна любити досхочу, до знемоги й очманіння, самозгоряючи в бурхливій пристрасті, знаходячи нікому не помітні й не зрозумілі відтінки та постійне оновлення в завороженій сталості свого почуття.

Це весь час живило її душу і виправдовувало її дні та ночі під благословенним сонцем, яке знаходить в собі снагу не лише світити, а й гріти. Якби Катерину зрадила й ця любов, а точніше — якби вона зреклася й цієї любові, людство стало б свідком однієї з найбільших трагедій.

На маленькому, розчепіркуватому дзиглику вона сиділа біля тоненької стеблинки дикого маку, в прозорій чашечці якого вирував червоний голос землі. Катерина ще не знала, для чого знадобиться їй цей предикий мак, в якій картині він зацвіте, який сюжет він осяє своїм невмирущим вогнем, але передчувала, що знадобиться він неодмінно і його треба намалявати, бо інакше він приходитиме в її сни знову й знову, пахнутиме їй з ранку до вечора.

Зараз він говорив їй своїм запахом: бачиш, я цвіту — і тому мені добре, і тому я щасливий, що знову в Богданівці літо, що немає лихих вітрів та граду, що гріє сонце, синіє небо, літають птаці, і мені досить цього для щастя. Я хочу, щоб і тобі було зі мною добре. Нічого не вимагаю від тебе, жінко, лише дивися на мене, бо коли немає для кого цвісти — здичавіти можна ще більше і вмерти. Дивися на мене скільки хочеш, бо сьогодні, при заході сонця, я опаду...

Коли Катерина змалювала червоні пелюстки маку — над її головою кволо загула бджола. Жінка ледь помітно водила голчастим пензликом (їх вона здавна майструє сама з вишневої гілочки, бляхи від консервної банки та тхорячого чи ховрашкового волосу), за-таювала подих при кожному порусі зап'ястя, вся ніби перетворилася на пильний зір — і тому не почувала, як бджола сіла на її руку, відпочила, а потім по ковзкій вишневій гілочці переповзла на полотно.

Тепер Катерина її побачила, і рука її завмерла, щоб випадково не струсити бджолу на землю.

— Куди це ти, дурненьке, повзеш? Он же мак поруч. Гарненько тримайся, а я тебе перенесу на пелюстки. Гречки цвітуть, соняшники зваблюють тебе, квіти аж навшпиньки стають, так квітують, а ти на сухий вишневий патичок сідаєш. Може, яку новину мені принесла від квіток? — Вона довго зводилася на засиджені ноги, перенесла бджолу на мак, постежила, як та ворухиться, чеберяє крильцями і соває хоботком по денцю макової чашечки.

Коза одірвалася від паші, прогнулася в хребті, незграбно закинула голову й накопиленим гостряком рога чухала запалий бік, це, однак, не заважало їй стежити за хазяйкою та гріти своє око на пахкому вогникові дикого маку.

Катерина знову присіла на стільчик, розмішала цяточку фарби на уламку скла, а коли звела погляд на

полотно — бджола вже сиділа на змальованій нею квітці й так заповідливо длубалася в пелюстках, наче й справді знайшла там для себе солодкий споживок.

— Чи ж ти божевільне? — скрушно і здивовано поспитала Катерина. — Чи горечко прилучилося з тобою? Чи погібелі шукаєш на твою медову голову? Ой і затужать же квіти за тобою...

Вона підставила бджолі сухий пензель, але та пронизливо дзигоніла, оголювала своє жало, відповзала від рятівних волосинок, залишала по собі червоні крапи слідів.

«Світ надто великий, щоб звертати увагу на смерть бджоли, яка переплутала живий мак із його намальованою подобою. А хіба в ньому, в цьому превеликому світі, щось міняється, коли помирає людина — його найдосконаліший витвір? Хтось затужить, хтось заламає руки чи вдариться головою в домовину, здригнеться чиєсь серце, хтось іще більше посамотнішає, але десь крикне новонароджене дитя — і все повернеться на своє одвічне коло. Ти ж це давно знаєш, Катерино. Ти дійшла до цього своїм власним розумом. Та чим більше в цьому переконуюєшся, тим ненаситніше тобі хочеться жити. Жити, щоб малювати! Інших радостей тобі вже не знати. Може, тому ця єдина — така неймовірно велика та невідступна. Жити, щоб малювати, бо лише малювання дає тобі відчуття самого життя.

Стривай, стривай... Бджола сіла на мою квітку лише тому, що переплутала її зі справжньою, живою. Коли б я вважала, що це — добре, бо домоглася схожості з природою. Леле! Як я й досі погано малюю. Справжній, живий мак на пригірку Гетьманського урочища потішить людське око більше, ніж моє квецання на полотні... Знаєш ти про це, Катерино, а давш собі попуст!»

Вона рвучко звелася на ноги, так рвучко, що біль не встиг озватися в колінах, взяла пальцями бджолу, пе-

ренесла її на живу маковину, вмочила товстий пензель у землянисту фарбу і рішуче перекреслила намальоване, а потім довго, дбайливо ховала червоні пелюстки під шаром попелясто-чорної фарби. Та червоне поставало, наче кровоточило з-під землі, бунтувало в сірому, і Катерина зняла рамку з полотном із дерев'яної тривоги, кинула її на землю.

Відв'язала козу, прогнала додому, а сама довго пила воду з кринички Сльоза Чураївни.

Із дна, із самого джерела, на неї пильно дивилася сумна, вистраждана жінка. Трагічно складені губи її говорили: і нащо воно тобі здалося? Подивися, на кого ти стала схожа, — мучениці на іконах куди веселіші від тебе. У п'ятдесят сім років тебе приймають за стару бабу, вимучену дітьми, онуками й правнуками. Ти стара, знищена, щось встигла намалювати — дай собі чисту годину, доживи у спокої оцих кілька літ, які тобі ще суджено, бо хвороба не відступиться, хоч як би ти її не дурила. Вийди заміж за Петра — буде кому поховати тебе...

Катерина несамовито сколотила рукою воду, і лукава жінка-нашіптувальниця зникла з її очей.

2

На Загреблі кувала зозуля, ледь прихриплий її голос відлунював у богданівських дворищах, де в білих льолях стояли припущені хати з навстіж розчиненими дверима та вікнами, де волого дихали корови, пригадуючи запахи з'їдених за день трав, молоді півники виглядали першу зсрю, щоб помантачити об неї сверблячого дзьобка.

На тонконогівському кутку верещало поросся. Напевно, на заріз його ловили, бо в наступну неділю там

загуде свайба: Ганна Тонкопряд привезла собі жениха з Донбасу (давненько вона туди завербувалася, але додому не приїздила, вже й забули про неї в Богданівці, а це ось повернулася... вагітна, зате з женихом). Для Богданівки — це подія мало не світових масштабів, бо другого дня по приїзді молодята пішли до ставка купатися: Ганька поклала на землю всіх гаволовів, що вудили рибу (або ж вдавали, що виглядають золоті рибки, а не пропахлого болотом сома), своїм жовтогарячим, мов канарка, купальником, а наречений — витатуйованими написами та малюнками на жилавому, позначеному кількома ножовими шрамами, тілі. Всі більш-менш письменні богданівці заходилися розглядати написи й малюнки: довкола обох рук нареченого звивалися синюваті удави, що ошкірювалися при кожному порухові м'язів чоловіка, на його плечах сиділа кучерява краля, звисивши різнокаліберні литки (художник дав маху, або ж на праве плече жениха випадало більше роботи — от і потовстішала литка). Довкола пупа розкинулося витатуйоване сонце (коли жених дихав, воно то сходило, то заходило). З-під довгих трусів із синього сатину виглядало два заступи, що сягали колін: коли він ішов, заступи хутко щось кидали. Цей винахід найбільше приголомшив хлопчаків — їм було страшенно цікаво довідатися: хто ж там під трусами тримає ці заступи в руках?

Серед гасел і написів були такі, що старшокласники проганяли не лише молодших братиків і сестричок, а й зовсім чужих дітей в очерети копати черв'яків. Принаймні «Не забуду мати родною» — це єдине, що богданівці могли переказати один одному. Решту чоловіки нашіптували на вухо своїм ровесникам (і то, коли нікого не було поблизу). Ганька й сама здивувалася, бо при світлі ще жодного разу не бачила свого нареченого роздягнутим, встигла дещо прочитати і хутенько впхнула свого обранця у ставкову воду. Поки вони

купалися, на березі біля одягу Ганьки та її «вхажора» уже стояли й конюхи з конюшні, і командировані електрики, і жінки, що провіювали зерно в коморі. Ганька вчасно зорієнтувалася і відправила чоловіка на протилежний берег, а сама попливла назад, перев'язала своїм пасочком від плаття його одяг:

— От ввійортий попався! Грю йому — не пливи на ту сторону, бо втонеш. Баште, переплив! Понесу їму штани...— І пішла дамбою до нього.

Ясна річ, що Богданівка кілька днів лише про це й говорила. Хтось вигадав, що не заступи працюють у жениха під коліньми, а цілий вугільний комбайн. Одні нарахували шість жіночих імен у нього на руці, інші — дев'ять, але найприкріше те, що ніхто не завважив на його тілі Ганьчиного імені, — можливо, тому, що жених не знав, як його правильно писати.

Наступного дня одна половина Богданівки вийшла вудити рибу (навіть ті, хто не знав, як насадити черв'яка на гачок та як закидати вудку, щоб не зачепити за власне вухо), а друга чигала біля садиби Тонкопрядів. Однак видовище не відбулося, бо ввечері Ганька напоїла нареченого і у великій світлиці, де їм було послано постіль з чотирьох гусячих перин, при світлі кишенькового ліхтарика (електрику їм уже тягнуть, і вона осяє весілля поза чергою) роздивилася всі малюнки та перечитала всі написи. Цього виявилось досить, щоб з прилюдною купіллю чоловіка було покінчено назавжди. Єдине, що змогли тепер побачити підглядайли — дві різнокаліберні жіночі литки з розщелини відстебнутої на грудях сорочки. Навіть Ганьчин батько, який прочув, що його зять розмальований, як індіанський вождь, не зміг переконатися в цьому на власні очі, хоч виганяв з Борі десятий піт, пиляючи дрова для весільної кухні, хоч сам давно скинув сорочку та майку, — затьок не звільнив жодного гудзика на грудях.

Сам факт весілля в Богданівці завжди розцінювався, як видатна подія, про яку багато говориться до реєстрації і після неї, яку довго обговорюють на вечірніх посиденьках, у ланках, у магазинах, по дорозі на яготинський ярмарок, біля криниці, на фермі — навіть під ковдрою на двоспальному ліжку, коли поснуть потомлені діти. Купання Ганьчиного жениха кинуло на їхнє весілля майже міфічне марево, в теплі й затінку якого Богданівка виявляла свій розкутий, ба навіть зухвалий характер, що стиха існував собі в будень, орючи та сіючи, множачи дітей та трудовні, але не проминав нагоди показати себе, коли трапиться гідна того подія.

Катерина знала про це, бо й сама була часточкою саме такої Богданівки — давнього козацького села, що почалося з однієї глиняної хати, в якій заночував гетьман Богдан Хмель, їдучи якимось із Переяслава до Пирятина. В чепурній мазанці, розмальованій веселими півниками, мальвами, соняшниками та барвінком, ніби жила вдова-козачка з десятьма незаміжніми дочками, так схожими одна на одну, що й рідна мати не завжди їх розпізнавала. Кінь Богдана Хмеля пошкодив ногу, і гетьман чомусь був сумнющий, як градова хмара. Вдовині пива-меді не додали йому радості, він краяв хліб позолоченою шаблею, кілька разів знеобачки перекидав ліктем глиняний кубок з медовицею, розглядав строкаті вишивані рушники над вікнами та іконами, мальованих півників, що хитро підморгували йому з білого комина, подряпав руку об свою інкрустовану булаву, смоктав простеньку полив'яну люлечку, і смуток морщив його й без того зморшкувате чоло.

У молодих козаків, що супроводжували гетьмана, очі горіли, як булатні мечі до схід сонця, бо вдовині дочки десятьма поглядами їх печуть, бо й самі згоряють у пісні:

То ж не хмари наступали,
Не дрібні дощі накрапали,
Як душа козацька молодецька
Із тілом розлучалась.

Десять дівочих голосів ділили порівну між собою такий чорний смуток, що здавалося, ізчорніє ця біла хата, зотліють білі вишиті рушники над образами та мальовані півники на комині, що журба спопелить навіть землю під їхніми ногами.

Орли-чорнокрильці налітали,
У головах сідали,
На чорні кудрі наступали,
З-під лоба чорні очі висмикали;
А ще зозулі налітали,
У головах сідали,
Як рідні сестри, кукували...

Богдан Хмель важко хилив голову, довгі, тонкі пальці його рук спліталися між собою у залізний замок, моторошно похрускували.

А ще дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло оббирала;
Вовки-сіроманці находжали,
Жовту кість по балках розношали...

Молоді козаки ховали один від одного очі, тайкома стискали під столом прохолодне руків'я шабель, молода, несамовита кров бурхала й дзвеніла у їхніх жилах, рипіли й постогнували під ними дубові лавиці, прив'язані до дубової припони коні рвали ремінне повіддя й молотили копитами сонну землю.

Під зеленими яворками ховали,
Євшан-зіллям укривали.

Гетьман Хмель думав про те, що цієї туги його народові вистачить ще на багато століть, не на одне поко-

ління, бо круто замислилася доля цієї землі, ой круто! Либонь, сама історія обрала Україну під свій кривавий тік для осатанілого гульбища орд, що заповзалися випробувати живучість молодого народу. Журба його вже не вміщається у серці й розливається по піснях. Цьому зухвало-веселому люду до лица б і веселіша пісня, та хай співає такої, яка співається, може, саме туга не дасть йому зледащити і стати забудьком. Те, що пишеться зараз шаблями і кров'ю, таки перейде у слово. Цей народ потім народить поетів — і слово стане безсмертним.

До старого, втомленого війнами, виснаженого дипломатичними хитроцями гетьмана дедалі частіше підкрадалася думка про те, що його життя вже минуло, що він уже одгетьманував. Він думав про те, що на його совісті немає несправедливих воєн, а все ж таки ці війни викошували цвіт народу. Інші нації он уже пишаються своїми філософами та мислителями, а ця все ще знемагає у війнах, бо смикають її всі, кому не ліньки. А пора б уже й злізти хлопцям із коней, щоб дівчата заспівали іншої... Пора б, гетьмане. Так мусиш і вчинити, поки тобі вірять, поки й про тебе співають лірники по ярмарках. Отож, стань плечем до плеча з московитами, бо ближчого брата в тебе немає. Думай, гетьмане, думай, бо, може, цим ти й увінчаєш своє многотрудне життя...

Дівоча пісня скінчилася, але в хаті настоювалася моторошна й гнітюча тиша, яку запопадливо випробував під піччю цвіркун.

Скільки козацьких кісток тліє по яругах, а невипиті дівочі уста в'януть від пісні про смерть коханого, який наспіх торкнувся її гожих уст, коли прощався і з розгону влітав у сідло. Намножилося на Україні пісень, круків і вовків, але майже немає дітей, у повільні порожні колиски пливуть за водою. Хоча б півстоліття миру й спокою цьому народові, щоб він ізнову навчився

народжувати дітей і плести колиски. Так, либонь, і треба вчинити, гетьмане, поки народ тобі вірить. Так і треба вчинити. Історія піднімає над тобою свій вищий перст: могутня Москва пропонує тобі братський союз. Так і вчини...

— Іменем вашого батька, славного козака-лицаря, який наклав головою за землю отчу та за віру християнську, дозволяю вам і велю, дочки: виберіть з оцих моїх молодих побратимів, котрий вашому сердцю любий. Та народіть сто онуків у пам'ять про мене...— сказав Хмель Богдан, випив кубок медівки, поцілував кожну дівчину в гаряче чоло, вийшов надвір.

Вдовиця-козачка чула та бачила, як у півночі літньої ночі він підтягував попругу сідла, як важко дихав, вибираючись на коня, як чвогкотіли мочарі під кінськими копитами, як до ранку горів вогонь за річечкою Чуман у Вовчому урочищі, сидів біля вогню сумний гетьман, і кінь протяжно іржав у нього за спиною.

Вдосвіта козаки наздогнали гетьмана в степу. Бракувало серед них тринадцяти. Хоч би не почубилися там півні,— подумав Богдан і пришпорив коника.

За Супоєм ватагу наздогнало іще четверо козарлюг.

— Вже можна не чекати нікого, батьку,— сказав найсумніший з них, і Богдан здогадався, що одна з дочок відмовила всім.

Тоді в цьому місці появилася ще дев'ять хат, і хутір, не змовляючись, назвали Богдановим іменем, а урочище, де всю ніч горіло багаття,— Гетьманським.

Найстарша дочка так і не вийшла заміж. Усе життя вона складала пісні про кохання та розмальовувала своїм сестрам хати дивовижними райськими птахами і квітами, нікому не відкривши своєї трагічної таємниці (щось лише розповідала над колисками своїх небог та небожів, коли ще ті були немовлятами), але залишивши своє серце в піснях та в малюванні, яке ще багато десятиліть проступало на стінах з-під свіжого вап-

на і глини. Про неї казали, що їй пороблено і вона кохає когось вигаданого, що він приходиться до неї лише тоді, коли вона складає пісні, пестить її косу, але тіло зайнять не посміє, бо тоді вона спізнає іншу розкіш, відчує в собі інший талан, якому теж треба віддаватися до кінця, а пісні, див-птиці та казкові квіти сиротливо підуть до когось іншого. Одні називали її Марусею Чурай, інші — нареченою козака Мамає, треті — Чаклункою, а дехто — Причинною Марією, бо свої пісні та намальовані нею див-птиці вона чомусь називала діточками...

Може, так почалася Богданівка, а може, все було буденніше й простіше: якийсь старий порубаний козак стулив з глини та дерева хату біля річечки, щоб дожити віку з жінкою та її байстрам, яке покритка називала Богом Дане. Насміхатися з дитини тут, у необжитому степу, було нікому, то ім'я й прижилося. Потім появилася в хаті невістка, діти, онуки — ось тобі й село.

Однак Катерина більше вірила легенді, бо затимила, що де більше краси і таємниці — там більше й правди. Отож, як на неї, то Богданівка розпочалася з вдовиної хати із десятьма дочками-красунями. Тоді на цій землі коїлися великі державні події, які визначали долю народу на багато століть наперед, і Богданівка могла народитися саме у відблизках цих подій. Якби не так — тепер вона була б інакшою.

Уже вкотре дзеленчав плаский помаранчевий телефон, призначений для найближчих друзів (номер його був так утаємничений винахідливим маестро з телефонної станції, що мінявся кожного понеділка в хитрій арифметичній закономірності, яку з олівцем доводилося вираховувати лише посвяченим у цю формулу, навіть сам Пабло не зміг би подзвонити з міста до себе в майстерню). Хтось із друзів проривався дзвінком

у келію. Пабло, знаючи, що в цей час він таки є й майстерні і що врешті підніме трубку, але господар уперто місив глину, смоктав погаслу сигарету, наслухав гудіння води у ривках і сторожко пригадував смак густого козячого молока, яким поїла його в дитинстві бабуся (тим молоком йому часто пахла Іспанія, бо батьківщина, як і матір, здебільшого пахне молоком; гірким чи солодким — як кому судилося). Пам'ять не втримала образу самої бабусиної кози із маленького села під Севільєю, але смак молока тривожно підігрівав його уяву, крізь яку пробігали всі бачені ним на віку кози, пробігали поодиноці й стадами, деякі зупинялися, давали себе розглянути, інші настрахано одскакували й притьмом тікали в безвість, але тієї не було поміж них. Та Пабло дедалі більше відчував смак її молока, зі смаку козячого молока поставали бабусині руки, очі, маленьке іспанське село довкола її очей, теплі, м'які луки за ним, оксамитовий вечір, що сидить на севільських пагорбах, як на верблюді...

К лихій матері цю поезію! Йому потрібна суть, гола і беззахисна суть, як докір поверховості людського ока. Роденів мислитель — штатний позер, який імітує задуму й крадькома підглядає, яке враження він справляє на глядача. Може, сісти мені ось так? Чи ось такечки? Ти так замуштрував його, Огюсте, що твій натурщик уже інакше сидіти не зможе, зайде до кав'ярні, присяде за столик з брудним посудом — і значуще підпре рукою підборіддя. Навіть коханку він обіймає вільною лівицею. Бери твого мислителя в пастухи до кози!

Пікассо скривився від свого дотепу, як від зубного болю. То зовсім не означало, що Пабло мав таємний намір постягувати з постаментів Роденові пам'ятники, просто він любив подумки погиркатися із своїми попередниками, сучасниками та нащадками, підготовував у собі тверезе гадюченя ірсної, яке найчастіше жалило

його самого, допомагало зберегти йому власний характер («Ваше хобі, пане Пікассо?» — «Щовечора приймати ванну і після цього зблизька, в дзеркалі, розглядати великого художника Пікассо. Така можливість випала тільки посередньому іспанцеві Пабло, його дружині, багатьом коханкам і лікареві, який оперував йому апендикс»).

Хоч поклади його душі були великими й щедрими — він все одно не давав собі попусту, але якби в ньому було менше визнаного світом генія, власна іронія могла б спопелити його. Цю рівновагу він постійно моделював у собі, знаючи, що, крім нього, її не збалансує ніхто. Зранку газети називали його одним з найбільших митців першої половини двадцятого століття (першість, на жаль, довелося ділити з Чарлі Чаплінім), а ввечері — бездарним іспанським тореадором, що більше дратує публіку, ніж бика, або ж посереднім пташником, голуби якого, мовляв, запаскудили весь благословенний Париж. Якби він повірив якомусь із цих тверджень — він би перестав бути Пабло Пікассо.

Замолоду він жадібно поглинав усе, що було зроблено до нього, а потім шкодував (знаючи про мистецтво майже все, можна дозволити собі таку розкіш!), бо доводилося продиратися до суті крізь світи Рафаеля, Рембрандта, Ботічеллі, Гогена, Реріха, Родена, Рєпіна і Пабло Пікассо-вчорашнього...

Варто було йому зараз на мить задуматись, як глина вийшла з-під його влади, стала пружкою й впертою, руки Пабло ураз ослабли. Рудий пес заплющив бурштинові очі, стежачи за хазяїном чорними цятками на лобі. Знову задзвонив телефон, Пабло втер волохатим зап'ястям чоло, втомлено, зсутулившись, побрів на звук настирливого дзвінка.

— Салют, Пабло!

Він одразу впізнав м'який, шовковистий голос Ежена — головного наглядача Лувру. Якось Пабло навіть

сказав йому: «Ежене, твоїм голосом гріх говорити розумні речі. Мені здається, що він вражає навіть тоді, коли ти говориш нісенітницю».

— Салюдо, Ежен! Яка нова ідея осінила твій мозок?

— Маестро Пікассо, не могли б ви покликати до телефону мого друга Пабло...— це традиційний маневр Ежена, коли Пікассо чомусь їжачиться або випускає іронічне жало.

Завезьганими в глину руками він припалив сигарету, жадібно затягнувся.

— Слухаю, Ежене...

— А, Пабло! Салюдо! Перекажи тому чортиськовій Пікассо, що в мене є для нього кілька цікавих речей. З ЮНЕСКО передали нам для перегляду. Його мусять зацікавити мексіканські маски та епічна ікебана на полотні неосвіченої тітки, яка в двадцятому столітті самотужки відкрила для себе закони малярства. Європейка, з України. Хай знайде, я притримаю ці роботи в себе. Гарантую, що вона не знає про існування Пабло Пікассо. Отже, йому це буде цікаво.

— Справжню ікебану найкраще дивитися в Японії, а образотворче мистецтво відкривати пізно, саме час його взагалі прикрити...

— Мені здається, я розмовляю з Пабло, а не з Пікассо. Твоя справа — передати йому. Тим більше, він щодо мого смаку не сумнівається.

— Йди ти під три чорти, Ежене! Але завтра по полудні повернися. Я під'їду.

Лементує порося на Тонконогівці, напевне, таки в дворі Тонкопрядів, бо хто ж, крім них, буде колоти підсвинка серед літа, в жнива, коли худоба від самого повітря поправляється? Їхнє весілля вже ходить по тих богданівських язиках, які ніколи ні в що не втручаються, зберігаючи нейтралітет навіть у самому способі невтручання. Он сусіда Ничипір Спокійний (Ничипір він

лише в грубезній сільрадівській книзі, а в решті колгоспних документів, як і в житті,— Чіпка Спокійний), який не зажив собі за вік анінайменшого воріжечка,— і той, ідучи з ферми із грудомачою солі-льодівки під пахвою, не втримався:

— Хтось вдатно сказав, а потім і мені хтось переказав, не пам'ятаю вже хто.— Чіпка завжди отак замотував кінці, коли навіть розповідав про те, що було написано в останньому номері районної газети.— Так ото-я чув, що Ганьчиному женихові не дуже треба й розписуватися, бо він уже розписаний. З голови до ніг...— І довго сміявся, перекладаючи грудомачу солі з-під однієї пахви під другу. Так довго сміявся, що Катерина здогадалася: сам придумав. І на це зважився той самий Чіпка, який, коли в іншого сусіда, Гната Макогона, горіла хата, спершу прикурив сигарету від пожежі, викурив її, подумав, аж тоді пішов з відром до криниці, щоб гасити сусідську хату.

— Якось воно та буде, Чіпко, наш голова сільради знайде місце, де поставити печатку,— сказала Катерина, виводячи кінчиком ціпка обтічний профіль Чіпки на піщаній стежечці біля воріт.

— Щось новеньке намалювала, Катре? Бо один мені казав, ніби читав про тебе у якомусь журналі...

— Не вір, Чіпко, той один вигадує...— вона зітерла ногою малюнок на піску, тугіше підв'язала хустку і подивилася поверх Ничипора.

Він зрозумів, що треба йти далі, бо руки змокріли і сіль починає з них вислизати.

Поволі сіявся вечір із високості, всякали у землю тіні, тиша чорніла, але ставала ще чутливішою до кожного звуку, шеберху, людського слова. Десь клепали затуплену сапу, востаннє схлипувало порося (у Богданівці домашню свиню, призначену на заріз, називають цим непоказним словом, даючи зрозуміти наперед: базарного зиску, мовляв, з нього не буде, то вже

вибачайте, коли занесу вам тільки шматочок свіжини чи костюмаху на борщ), якось присилувано кувала зозуля, масно потатахкувала зграя гусей, що перевальцем брели від ставка до тесових воріт Никона Рубця, схожих на в'їзну браму Софії Київської, скрипочки цвіркунів зволожилися росою і починали фальшивити — вони тирликали на них без натхнення, чекаючи, поки зовсім стемніє. Із ледь чутним шелестом згорталися пелюстки квіток, затискаючи в тендітних кулачках своє насіння, чманіла від власного запаху матіола, підмішуючи до чаклунського варива вечора ще й своє зілля.

Катерина чесала косу, обережно ведучи гострим роговим гребінцем по тихому водоспадові довгого волосся, рідка просивінь лише підкреслювала — чорнюще воно, як воронове крило. Дві хвили кіс падали на коліна, чорним вирочком стріпувалися в подолку широкої, бирчастої спідниці. Вона вслухалася в потріскування коси під гребінцем, у кування зозулі та в далеке поцюкування молотка, що клепає чиюсь сапу. Їй було добре в цьому елегійному богданівському вечорі посеред літа, на Загреблі, добре, як на інтимному, виняньченному довгим, сторожким чеканням святі. Таки дуже інтимному, бо почувала себе наодинці зі світом, що аж постогнує від важкого колосся, росте, пахне, озивається до тебе своїми голосами, спокій його дихає мудрістю і такою довершеною гармонією, що хочеться заплакати або стиха засміятися.

Катерина боялася навіть близько підпустити до себе думку, що цей вечір, далєбі, не вічний і чари його зникають завжди раніше, ніж нам би того хотілося (тому й виникло святе мистецтво малювання, щоб упіймати примхливу жар-птицю краси за її золоту пір'їночку). Вона, проте, знала, що з-за теплого плеча вечора вже визирає ніч. Вона усе віддала б, якби за вечором одразу починався світанок, щоб обминути свої зосоружнілі

сни. Якби хоч дрібку здоров'я — пішла б нічним сторожем на тік, щоб одурити своє гіркосниво. Та ба! Пополудні треба з дому виходити, щоб на вечір до токовиська додибуляти, а ще як перехопить болем живіт — качатиметься по купинах зерна, як знавісніла. Таких помагайл, як вона, зараз у колгоспі хоч гать гати, то лише після війни бригадир навіть калікам нарізав пайку і загадував щодня у поле — тоді й вона совістилася малювати в безлюдному селі, яке до живої душі виходило на буряки чи на жнива.

Рипнула хвіртка, і малинове платтячко вкотилося на її подвір'я.

Катерина підбрала коси, мотнула головою і закинула їх на потилицю, мацкувала хустину, яка сповзла з колін у траву.

Впізнала. Племінниця Тетяни Бахмачки несла їй глечик свіжого, вечірнього молока.

— Я тутка, Лесюню... — стиха проговорила Катря й не стала шукати хустини. Скублила волосся позад голови, щоб дитина, бува, не подумала: тітка забагла дівувати, чеше косу, ніби на гульки збирається.

— Катерино Василівно, тьотя Тетяна молока передали. Кажуть, воно вам pomoже, бо я на чебрецях нашу Айстру пасла...

Катря аж обмерла, зачувши з дитячих уст оте «вам pomoже». За дня навіть маленька Леся помітила б її збентеження та ляк в очах, а зараз, на щастя, дитина цього не завважила. Заходилася знову шукати хустину, але загубила ще й гребеня...

— І травичку тьотя передали вам, Катерино Василівно. Казали, щоб ви її розтерли в макітрі з медом... От я лише забула: з білком чи з жовтком. Ну й забудько я — щойно, біля хвіртки, пам'ятала, що з білком, а зараз — забула. Отак розітрете й пийте. По столовій ложці. Натщесерце. Каже тьотя Тетяна, що воно зніме вам біль...

Треба було б подякувати дитині — трудилося, несло глечика, боялося спіткнутися в темноті, боялося забути все, що їй сказано,— але Катерина не могла знайти бодай якісь гарні слова, слухні для цієї нагоди. Вона шукала хустку й гребінця, але загубила ще й вишневого ціпка. Тепер боялася, щоб не загубити й себе саму.

— А ще говорили тітки на вулиці, що вам не треба вже малювати, бо помрете раніше за свою маму... Я вже йду, бо спати дуже хочу...

— Я... здорова, доцюню... То вони про якусь іншу тітку говорили... Ось я... зараз устану... де ж це кийок запропаستився? Ось зараз встану й почастую тебе цукерочками. Ось устану й матерію тобі на платтячко подарую. Я здорова, Лесюню...

— А ви живіть, скільки вам хочеться, Катерино Василівно. Я вам буду молоко носити.

— За кого ж ти заміж підеш?

— За Юрчика тьотіного Мокрининого, він мені корову завертає і набив Костика за те, що той мене обзиває Леською-одеською... Я ж Леся-переляска, що приїхала до тьоті Тетяни в гості.

Катерина з усіх сил намагалася звестися на ноги. («Ніжечки ж ви мої, болючі ви мої, послужіть мені в цю хвилину, то я вас і попарю в зіллі, і кожухом накрию, що хочете для вас ізроблю, лиш послужіть мені зараз, при цій славній дитині»). Та як вона їх не совістила, що їм не обіцяла, навіть те, у що сама не вірила (ніби не малюватиме більше стоячи!), вони неслухняно тремтіли в колінах, стріляли болем, зникали кудись, ловили блискавку і випускали її в землю: їх не було — і вони були, бо боліли.

— Лесю... Переславко... ти вранці прибіжи по глечик... Я тобі й подарую те, що пообіцяла... І розповім, чого твій Переляс так називається,— приглушено й вибачливо мовила Катерина, голос її прослався так низько, що сама його не впізнала.

Із куща бузку виповз їжачок, потицяв гострим носиком у вечір і перебіг у квітник.

Листя на тополі знічев'я перешіптувалося між собою, наче пліткувало про давно переговорене.

Соняшник стояв у Катерини за спиною і присвічував, щоб вона побачила хустку, гребінець та ціпок, що лежали біля її ніг.

Леся скрипнула хвірткою, востаннє майнуло її малинове платтячко, і вся вона засвітилася, як лампочка під рожевим абажуром, проляскотіли вулицею її босі ноги, сонно скрикнула зозуля, ударила запахом матіола, закашляли мама в хаті.

Катерина відчула себе хворою і самотньою на цій теплій землі під місяцем. Відчай поклав свою мертвно-холодну руку на її чоло. Зупинилася на краю зойку, бо усім своїм еством відчула, що за спиною стоїть не соняшник, а ВІН. Їй не довелося напружувати уяву, щоб почути ЙОГО голос:

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє.
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.

— Катерино, Катре-ге! Не забудь зачинити в курнику квочку з курчатами, бо Петрів кіт усіх їх перетрощить,— мамин голос із хати.

Ой зоре! зоре! — І сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?

— І з ким ти ото розмекеталася? Чи не Петрусь бідолашний ізнову вговорювати тебе прийшов? Скільки ти можеш його воловодити? Уже коса сивиною посіклася...

Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.

Йй треба було розрядити, вивільнити свою душу від нестерпної задухи почуттів, від солодкої печалі й страху, які або ж сплять тебе, або ж зотліють в тобі, полишивши під серцем холодний плід байдужості.

І Катерина легко звелася на ноги, вткнулася лицем у стовбур порепаної грушки й, обхопивши голову руками, полегшено розридалася. Душа й тіло визволялися від могутньої, кам'яної грози, яка мало не розчавила її, як дрібну комашину.

ВІН і досі стояв у неї за плечима, старий, хворий і самотній, соняшник освітлював його барвінкові очі й високе, як Чернеча гора, чоло...

...Добре жить

Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любити!
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
Отак, буває, в темну яму
Святе сонечко загляне,
І в темній ямі, як на те,
Зелена травка проросте.

Вона обняла рапатий стовбур старої груші, притулилася до нього щочкою. Добре, що в цьому безмірі світу є ЙОГО серце, здатне осіяти її, озватися до неї таким всеочищаючим розумінням і добротою, що знову хочеться жити, відчувати порепаний стовбур дерева, траву під ногами, кування зозулі, запах матіоли, докірливий голос матері, шурхотіння їжачка в листі, червоний вогник дикого маку, нічні притінки на пелюстках квіток, поскрипування навантаженого воза на шляху, шпаркий чвал власного серця.

Усе ти вистраждала, і тому воно належить тобі, хоч про твою смерть уже говорять при дітях. «Не малюйте, бо помрете, Катерино Василівно». Пізно, доню, пізно...

Я вже повертаюся з ярмарку: що купила — те й маю. Довго торгувалася, але себе не спродала. То вже як є — так і буде, донечко...

І намалюю я ще раз себе саму. Напевне, востаннє.
Для НЬОГО.

Для маленької Лесі-перейаславки.

Для всіх, кому захочеться подивитися в мої очі, коли мене вже не буде.

— Останній раз питаю, Катерино, надумала? — розпливчаста Петрова постать гойднулася за перелазом плетеного з верболозу тину.

Катря не здивувалася, лиш розняла руки на грушевому стовбурі, поправила коси та прикрила їх хустиною.

— Надумала, Петре. Вже надумала...

3

Пабло виманив за собою Чотириока, замкнув мальовані двері майстерні (кожен із його друзів-художників залишав на них дружній шарж на господаря — розпочав цю традицію молодий, нервовий і загонистий Жорж Брак, якого привів до Пабло віршар та вигадник Гійом Аполлінер; коли Пікассо збудував новий особняк та майстерню, двері зняли й перечепили сюди). Собака процокотів кігтями по паркеті, клусом описав кілька кіл у просторому передпокої, оформленому в холодних голубих тонах — на знак першого, голубого, періоду творчості «агресивного іспанця».

Стара мовчакувата служниця, котра не лише нічого не розуміла в образотворчому мистецтві, а й відверто пишалася цим, хоча й любила читати про свого хазяїна в газетах (особливо — про інтимні та побутові подробиці, яких сама в домі не помічала), вже підготу-

вала йому ванну із хвойним екстрактом, заправила кавоварку підсмаженою меленою кавою, розклала на тахті білу накрохмалену сорочку та коричневі вельветові штани з вузькими холошами (Париж уже два місяці старанно замітають двірники, бо вузькі «рурочки» рішуче витіснили з вулиць широкий кльош, ті штани, які треба доносити, перешиваються, а нові кроються на модний манір). Не дочекавшись від Пабло ніяких розпоряджень на вечір, Пілар непомітно щезла, наче розчинилася в голубих кольорах передпокою, однак, він це знав, варто було господареві бодай шепнути: «Пі-ла-ар...» — як вона знову з'явиться перед його очима.

Пабло так жадібно прислухався до своїх настроїв, давав їм стільки волі у творах, що майже не боявся їх, а розцінював просто як матеріал для творчості. Він уже не боявся нічого: ні критики, ні старості, ні зради коханки, ні навіть смерті.

І все ж відчуття страху таки знаходило на нього. Хоч його лікар Жан і попереджав заздалегідь про наближення депресії (мав чіткий, розроблений ним самим графік припливів і відпливів енергії розумової, емоційної та фізичної у свого видатного пацієнта), Пабло все одно ціпенів при самому передчутті хай навіть короточасного, прихованого від інших, а все ж — занепаду своєї душі. Боявся себе *такого* і ненавидів себе *ніяким*.

Жан розважливо пояснював, що людина, з'явившись на світ, одразу ж підключається до гігантських силових ліній всесвіту і природи, що її стан залежить від діяльності сонця й подихів океанів, від пори року й погоди, від загального «психічного стану» планети в даний час; Пабло розумів усе це, але боявся знову втратити оті кілька днів свого духовного знесилення, які завбачливо пророкував лікар. Кризи Пабло завжди були глибокими й виснажливими, як важка хвороба.

Тоді все йому здавалося фатально марним: і життя, і творчість, і цілий світ, і навіть уся історія людства. Привчений до великих масштабів мислення, розум (навіть у період свого виснаження) побільшував трагізм душі до вселенських розмірів. Жан тоді недремно стеріг свого пацієнта, знаючи, що у мить найбільшої кризи той здатен понищити усі свої роботи або й скоїти ще непоправніше...

Аж тепер Пабло згадав, чому забігав уранці до майстерні його лікар і радив йому провести день у дрібних, які не потребують духовних зусиль, мороках. Он воно що! Даремно мучив глину і себе. Цього ще йому бракувало! І так зайшов у тупик, і так ладен сказати собі: годі того мистецтва, ти себе вичерпав до дна, втечи в самоту чи в пияцтво — то буде остання твоя мужність. Може, сказати собі про це зараз, відкрити пляшку коньяку, стати перед дзеркалом і випити на прощання з Пабло Пікассо? А потім — пити і пити, не виходячи з майстерні цілими місяцями?

Може, це кінецьний і вже невиліковний його занепад?

Йому таки не хотілося нині їхати до Лувру, де неодмінно наскочиш на занудливого журналіста чи на групу туристів, що товпляться на тому майдані, де в серпні 1793 року переляканий Людовік XVI підставив свою посинілу, всіяну холодним потом, тремтячу шію під гільйотину, а його королівський замок з тієї миті став художнім музеєм. За півтора століття із замку й досі не вивітрився запах королівської кухні та поту королівських наложниць, хоч Лувр кілька разів реставрували, хоч у ньому щоденно бувають тисячі людей, оглядаючи чи не найбільші цінності духу за всю історію людства.

Йому таки не хотілося марнувати часу на цю поїзду, бо настрої і без того був кепський — хоч очолюй декадентів, та Ежен учора так спритно розіклав свою

пастку, що вискочити з неї не вдалося. Бовкнув необачно — треба їхати.

Окрім Еженової приманки, були в нього справи в «Юманіте» та побачення з хтивогубою своєю послідовницею, гнучкою, як гадючка на медичній емблемі, Едіт, якій куди більше пасував би фах натурниці, аніж малярки. Спокуса зустрітися з Едіт підігрівалася ще й тим, що в тихому ресторанчику, поруч з будинком «послідовниці», можна буде поласувати курчатами, спеченими в глині та приправленими гострим ткемалевим соусом у виконанні такого ж гострого, як і його східна приправа, грузина-емігранта.

Власне, тільки зараз, відчувши смак тієї рідкісної страви та уявивши очі Едіт, він погасив у собі сумніви. Треба їхати!

Вранці Катерина заворогувала зі своїм дзеркалом, що висіло на пристінку біля дверей, обмаєне рушником та вигкою гіллячкою хмелю, — у ньому завжди було видно стежку від воріт і Катеринене дерев'яне ліжко з пухкою горою подушок та білим, з домотканого полотна, покривалом, яке в молодості вона сама ткала, сама вибілювала на двох сонцях, сама й розшила його пишними, рясними трояндами, тому воно й досі пахне її молодістю, щоразу бентежить душу щемким, незбуденілим спогадом.

Це дзеркало дуже багато бачило і, здається, дещо й розуміло. Воно бачило юною ще Катеринину прабабцю Марфу — статуристу полтавку, яка лише на одне-єдине літо покидала Богданівку, коли власник Березової Рудки Платон Закревський найняв її побілити свій маєток. Прабабці Катря не пам'ятає, бо її ледь втримала і мамина пам'ять. Марфа покинула світ дуже рано, хоч встигла пожити з чотирма законними чоловіками, а народити Катерининою діда від п'ятого, не зареєстрованого в церкві татаркуватого стельмаха Яреми Пили-

пенка, чиї дзвінки колеса по кілька разів докочувалися до Криму й назад, потребуючи лише чорної, як очі самого стельмаха, коломазі та відерця води, щоб не розсихатися під шмальким південним сонцем. Світла на таємницю ранньої Марфиної смерті не проливає навіть той факт, що всі чотири її чоловіки лягли на богданівському цвинтарі один біля одного набагато раніше від неї самої, можливо, таке сусідство допоможе їм на тому світі розв'язати цю трагічну загадку.

Марфа рано зажила собі слави на білінні хат, в цьому одвічному ремеслі українок досягла такої віртуозності, що їй не залишалося нічого іншого, як жити не з серпа, сапи та прядки, а з грубих тирсових щіток, вапна, котре до кості роз'їдало їй руки. Вона мала майже циркове вміння балансувати на щаблях драбини, по якій зрештою піднялася на вершину своєї слави. Саме на тій вершині її помітив власник Березової Рудки, гоноровитий, з холодними, металевими очима Платон Закревський, надумавши літом 1843 року вибілити свій маєток. На той час Марфа вже зазнала славолюбства, хоч марнославною стати їй не дало коротке життя; вона погодилася побілити панський маєток за харчі з панської кухні, за фірманна з кіньми, який щовечора возитиме її в Богданівку до третього чоловіка, за п'ять міхів пшениці та за дзеркало. Закревський крутив носом, двічі сідав у свою розмальовану колісницю ні з чим, нервово сякався в білу хусточку, яка врешті перетворилася на білий прапор в його руці — завтра по Марфу приїде візник.

Власна Марфина хата залишилася того літа небіленою, зате всю зиму в ній збиралися на посиденьки богданівці, й вона розповідала їм про панські обіди, учти і балування, про пана-скупердю, який власноручно шмагав на дворищі свого конюха, про молоду пані Ганну, яка ставала оксамитно лагідною й цвіла, як ружа, коли приїздив у гості до Закревських колишній

кріпак, а тепер поет і художник Тарас Шевченко, який змалював Ганну на полотні. Марфа хитро примружувала очі, солодко потягувалася, виставляючи наперед свої пишні груди, робила значущу паузу й казала: «Я стою на драбині, якраз біля вікна стіни білю, одірвуся від щітки, зазирну: він її малює, а вона, як віск, під його поглядом тане. Пан конем своїм морги міряє, а паню художник малює... Кріпак учорашній, не забудьте, молоду паню Закревську малює, а в дурного пана роги ростуть, гречка витолочена, виноградник, вжайай, обнесено. Вчорашнім кріпаком, який вивчився в Петербурзі на художника. От що дає людині грамота! Пан Платон перед молодим маляром і поетом на циглях ходить, перед іншими панами чваниться, що його жінку Шевченко малює. Колись пани були хитріші, а тепер наші беруть верх».

Третій Марфин чоловік тріпав руками об поли свитки й шумно тішився, коли дружина розповідала про це новим слухачам, а потім (чи то Марфа щось перебрала, чи її занесло на «слизьке») ніби почав ревнувати, якимось навіть вдарив її по квітучих губах, ще не відомо, чим би це все скінчилося, якби він швидко не вмер.

Та найбільшою гордістю Марфи було зароблене в Закревських дзеркало, яке Платон зняв із стіни Ганниної кімнати, коли настав день розквітатися з білильницею. Ще прабабця Марфа казала, що це дзеркало дуже багато бачило, що воно знало навіть самого Тараса Шевченка.

Історія Тарасових стосунків із панею Закревською видається Катерині вигадкою прабабці про поета, бо ВІН усе своє життя тужив за любов'ю і залишився самотнім. Любов з одруженою панею — на це ВІН не здатен. Інакше б не написав:

Добре отим панам жити:
Нічого не знають

І не знають, як ті діти
У їх виростають,
Бо матері там немає,
А мамку наймають.

Ні, прабабці Марфі просто хотілося поплітківувати. Намалювати намалював (шия на портреті товстувата, одутлувате підгорля, борода з безвільного тіста, кульчики, як павуки, звисають із вух, похитливий рот, крізь який можуть пролізти лише дуже куці слова: «ох», «ах», «так», «ні»; правда, очі славні... сині, з глибизною), але ж хіба обов'язково йому було любитися...

Катерина вперто не визнавала цієї любові, бо її Тарас — багатостраждальний самотник, який нікому не зав'язав світу і не дозволив, щоб і йому те хтось зробив, лише під вечір життя почало мріятися про хатиночку над Дніпром, про сімейний затишок, але мріяв про це він лише тому, що знав: ніколи те не збудеться.

Дзеркало, яке висить в її кімнаті на пристінку, бачило ЙОГО та щоденно бачить її — ця думка завжди обдавала Катеринину душу міцним, гарячковитим приступом щастя, яке потім ще довго відлунювало в ній. Тому й зазірала вона у своє родинне свічадо не так часто, як годилося б жінці. Зустріч із собою у дзеркалі Катерина берегла для особливої душевної нагоди, та й то — коли була певна, що ніхто не заскочить її на цьому.

Сьогодні вона обминала його поглядом, ходила по кімнаті так, щоб не побачити свого обличчя.

Кілька разів мила руки, витерла кожну пилиночку зі свого кремезного, як дебелий чоловік, столу, змайстрованого братом Грицьком, як повернувся з фронту (він повірив, що залишився живим тільки тоді, коли його руки випестили оцей селянський, для гучних весіль та щедрих трапез стіл із різьбленими ніжками та рівною, без шпариночки, стільницею), поставила

свіжі жоржини в глек з водою, вимила дерев'яну триногу, просушила її на сонці, приколола на дошці великий, цупкий аркуш паперу. Залишилося застругати олівця, але сьогодні їй весь час заважало дзеркало, яке невідступно стежило за кожним кроком.

Знала, що малюватиме себе не з відображення у потьмянілому чотирикутнику свічада, яке або ж запобігливо заграватиме, або ж іронічно підсміюватиметься чи протокольно засвідчуватиме її зовнішність,— малюватиме з уяви про світ і про саму себе, малюватиме себе такою, як знає. Такою себе й намалює. Щоб її автопортрет можна було не лише дивитися, а й читати.

І тепер вона збагнула: треба затулити дзеркало, щоб воно не підказувало їй дрібниць замість найголовнішого, щоб не застувало їй справжньої Катерини Білокур.

Вона дістала зі скрині коричневу зимову хустку з довгими торочками, струсила з неї суху м'ятну потерть і, напнувши її перед собою, пішла до дзеркала, щоб випадково не побачити в ньому себе.

Старанно затулила його, відійшла, оглянула звіддалік, чи воно не підглядає за нею хоч щілинкою, ще поправила хустку й полегшено зітхнула, аж стрепенулися пелюстки жоржин у глечикові.

— Катре-е, пора вже картоплю нашу на городі підгорнути,— голос матері ремствує і затинається від зрозумілого дочці жалю (якби могли встати — мовчки переробили б усю роботу, а так — лише їхні селянські думки ходять по подвір'ю та по городі, де все життя владарювали руки, навпомацки знали кожну рослинку, кожну грудочку землі).— Найми когось, якщо сама не можеш, бо вистріляє в стебло...

— Мамо, я сама помаленьку підгорну... Встидно наймати когось, я ж іще на ногах...

— А що ти там зараз робиш?

— Прибираю в кімнаті... І де тієї пилуги стільки береться...

Соняшник стояв у квітнику навшпиньках, зазирає у Катрине вікно.

На ньому ясно, як золотаві зернятка, сиділи бджоли.

4

Людина — це очі, а потім уже все те, що довкола очей, а тоді знову — очі, очі, очі. Катерина знала, що найважче їй буде намалювати свої очі, але починати портрет мусить лише з очей, решту вони підкажуть самі.

Вона вже не раз думала, що їй випало народитися якраз тоді, коли у фінал пригломшеного бунтами, науковими відкриттями, реформами та війнами дев'ятнадцятого століття ураганно вривався новий вік, загонистий норів якого помститься ледачкуватості всієї дотеперішньої історії, що мляво гнала літа, як череду з водопою. Її життя — то частка цього століття, яке пройшло не лише перед її очима, а й крізь неї саму.

Їй важко було уявити, що могла б жити в якийсь інший час, серед інших людей чи навіть в іншому селі. Хоч іноді в своїй уяві вона й намагалася побути Марусею Чурай (навіть кілька пісень склала й наспівувала їх), Тарасовою нареченою (боязко уявляла себе поруч із НИМ, затихала й не знала: чи дихати, чи ні?), хотіла прожити життя своєї бабусі — ті спроби аж надто вимучували її, і Катерина злякано поверталася у свій час.

Тут усе було матеріальне й конкретне, мало запахи, кольори й живу плоть, усього можна було торкнутися рукою, побачити зблизька — хіба може в людини бути радість більша за оцю? І таїна цієї радості саме в тому, що людині не дано вибору епохи. Народилася — живи всупереч усьому!

Вона не раз думала: а чи зголосився би хтось із попередніх чи наступних століть пережити аж три війни (з них дві — світові, у які втягнуто було мало не все людство, які вимолотили мільйони життів і зупинили світ у його розвитку)? А вона ж пережила їх.

Легко, Катерино, отак прилучатися до свого часу. В такий спосіб може возвеличитися кожен твій сучасник...

Але ж ти не можеш не зважати на те, що такою тебе витворив і твій час, і все пережите тобою. І взагалі для людини найдорожча і найспокусливіша — сучасність, бо вона не лише належить тобі, а й захочує: зміни мене, якщо можеш!

Отож, багато в тобі, Катерино, від твого часу. Багато.

Та які ж бо ми були б однакові й нецікаві одне одному на цій землі (як телеграфні стовпи при дорозі), на яку прісну поденщину перетворилося б наше життя, якби не буйна вигадливість природи, коли вона робить чернетковий начерк характеру, а то і людської долі. Тому кожен з нас — то загадкова суміш усього, що пережив увесь народ, і всього, що пережили ми самі. Решта — вигадки про нас. Більш чи менш вірогідні, але вигадки.

Очі не приховують нічого. Хоч як би не сміялася Сашка Сашчиха на чужому весіллі після чарки, якими б смішними примовками не обсіпала гостей — в її очах розгойдуються два великих плачі того чорного весілля, яке було призначене на останню неділю червня сорок першого. За два дні до нього наречений пішов на фронт, вона билася головою об замкнені двері своєї хати, втекла крізь вікно, наздогнала новобранців, ублагала офіцера аж під Засупокоївкою, пересилила встид і віддалася своєму Сашкові, зачавши від нього свою першу й останню дитину. Сашко поліг у першому бою, і його поховали в домашній одежині, у вишитій Саш-

чихою сорочці, бо у військове він так і не встиг передягтися.

Більше за очі знає лише серце, але його — не намалюєш...

Усе — як у тій давній пісні про синів, які по смерті матері найняли славетних малярів, щоб ті їм бодай на полотні повернули матір: «Наїхали малярі із чужої сторони, змалювали губи, змалювали брови — лише не змалювали тихої розмови...»

І щоб намалювати свої очі, Катерина пустила свою пам'ять на всі чотири сторони свого життя. Бо хто зна, чи вистачить їй сили, щоб зробити це ще раз? Та й чи буде в цьому потреба?

Перед далекою, виснажливою дорогою, з якої невідомо чи й повернешся живим і неушкодженим, в її хаті водилося посидіти, помовчати (хоча від порога далеко заходили тільки чоловіки їхнього роду, та й то здебільшого — на війну). Катря сіла на засланий домотканим килимом ослін, посадила біля себе свою пам'ять і занишкла, як бджола на квітці.

Тюпачить годинник на стіні, маятник безнадійно норовить наздогнати свою тінь, покашлюють мама в сусідній кімнаті, пахне м'ятою хустка на дзеркалі, сонце шелестить промінням по теплій шибі вікна.

— Помагайбі повернутися,— мовила Катерина і звела руку до чола (цей жест чинили всі суцці на землі матері, проводжаючи своїх дітей у дорогу),— повернутися і... застати мене живою...

Як воно почалося, одне з найбільших її страждань?

Як і кожне велике страждання: з великої радості.

Літечко було м'яке й солодке, як перший сон після народження,— цілого життя не вистачить, щоб насититися ним.

Птиці відчували небо крильми, вівці відчували землю губами, Катрусі ніхто не довів би тоді, що вона живе на дуже круглій планеті, яка до того ще й обер-

тається під ногами, по черзі підставляючи свої щоки сонцю, нікто б їй не довів, що вона колись стане дорослою і сумною, тим більше — старою і хворою.

Цього літа вони з Петрусем щодня пасли біля озер свої дві овечки (біла, пелехата, з грубим, як праник, хвостом, стара, мудра вівця, котру пас Петрусь, була рідною матір'ю жвавої, норовистої овечки, яку пасла Катруся, — це накладало певний відбиток і на стосунки двох пастушків). Сіроштани вважали себе заможнішими за Білокурів, бо мали паркан, сина і плодовиту вівцю, що ретельно окочувалася та давала густе молоко, якого іноді вистачало навіть на кружало бринзи. Сіроштани якось вмудрялися ще й стригти свою вівцю двічі на рік, перевертаючи її посеред подвір'я, наче вона лежала на сковороді, й стежили, щоб, бува, не підгоріла, — тому всі вони пишалися плетеними вовняними шкарпетками, рукавицями та білою паровицею, яку подовжували після кожної стрижки вівці. Правда, їхній двір був завжди рясно всіяний сухими овечими горошинами, на яких легко було посковзнутися і впасти.

Василь з Якилиною мали на обійсті лише дочку та семеро білих курей (леггорнок вони тримали білих. наче білі кури були їхнім родинним знаком, який мав пряме відношення до їхнього прізвища), гордістю Білокурів ще було велике панське дзеркало в різьбленій (то пусте, що поточеній шашелем) рамі.

Цієї весни Василь гепнув шапкою об землю і виміняв у Сіроштанів білу ягницю із надтолоченим вушком за три з половиною пуди жита, бо півпуда вдалося виторгувати за маленький гандж ягниці — Василь переконав Омелька, що на праве вухо вона гіршечки чує і тому може стати жертвою вовка на випасі.

Омелько переважив пудовим каменем жито, вивів за здорове вухо ягня з хлівчини й сказав:

— От і породичалися. Твої кури, мої штани — ми

в Загреблі не останні, Білокури й Сіроштани. — Омелько смачно реготнув із вдатної співомовки (він ними порошиш з будь-якої нагоди), звинув самокрутку й додав: — Все одно моє зверху, бо в мене син. А сини своє місце знають, коли біля них близьенько стають ваші дочки. Ой знають, що їхнє місце — зверху...

— Ото вже рот — як халява, — заявила на порозі Омелькова Уляна, гупаючи кулаками під боки білій подушці і граючи м'язистими литками. — Скільки медів і маляси ви наточите, аж поки ваше буде зверху. А на ранок уже можна вам хомут накладати.

Василь зрозумів, що балачка буде тривати довго і закінчити її можна лише сваркою, в нього на руках стріпувалася усім тілом ягниця, розпачливо мекотіла з хліва вівця, тому він подякував за купівлю й, веселенько притоптуючи ногами, пішов додому.

З того дня Катруся пастушить, а Петрусь потурає нею, як хоче, бо його вівця — старша і не така капосна, бо тато кажуть, що ягницю, вважай, подарували Білокурам, бо він уже носить штанці на одній підтяжці, а Катруся — лише куценьке платтячко з домотканого полотна, бо він з батьками вже був у Яготині на ярмарку, бо він вмів виливати ховрашків із нір (навіть коли немає порожньої пляшки — Петрусь виливає їх своєю цівочкою, не присідаючи), бо він вмів стріляти з рогатки, бо він бачив, як півень на курці катається...

Разом вони виганяють овець на пашу, цілісінський день печуться на степовому сонці, по кілька разів на годину гарикаються й миряться, голяка купаються на болотистій мілині ставка, набивають одне одному синці, граються в «диндира» та в «зеленицю» (в «зеленицю» Петрусь завжди виграє, бо в нього є кишенька в штаних і травичка завжди при ньому, а Катрусі треба тримати її в косі, мотне головою — і загубить). Вважай, щодня — те саме, але в дитинстві ще не буває буднів, свято дитинства так приголомшує нас добротою і все-

прощенням, що іноді ми не можемо отямитися від нього до останнього подиху. Або ж вичерпуємо в дитинстві всі поклади цих якостей і далі живемо на поличках. А то — і на крадіжках.

А сьогодні по обіді (поки вівці вилежувалися під верболозом, шпарко надуваючи свої вовняні боки, діти пожували зеленого цибулиного пір'ячка з хлібом, натертим старим салом, та випили солодкої води із баньочки) вперіцив шмалький літній дощисько. Зашипіла вода у ставку, шепеляво озвалися очерети, гаркнуло громом над Богданівкою — і Катруся задзигоніла зубами від переляку. Вперше дощ застав її в степу, коли поблизу не було тата чи мами.

Петрусь швиденько скинув з неї платтячко, вмить роздягнувся сам, заховав одяг у дуплавій вербі й за руку потягнув Катрусю у воду.

Невдовзі вона вже тишилася з його винахідливості, бо ставкове літепло не лише гріло й давало прихисток від дощу, а й заспокоювало. Тут було затишно, як у мами на руках. Тепла вода висмоктувала переляк з її маленького тіла, лоскотала подряпані литочки, лизькала ледь присмаглий живіт і потріскані на вітрі губенята. Петрусь хвацько пірнав, під водою підкрадався до неї й не дуже боляче щипав то за руку, то за сідничку — іноді щипав так, що вона з вереском одскакувала, але не ображалася: якби не він, мокла б зараз під дощем, як вівця.

Отак би вони купалися, аж поки, як кажуть мама, в когось не почала верба рости, але Катрина ягниця, прогинаючи спину від кожного удару дощинок, покотилася в придолинок, де починалося панське просо.

— Ой-йо-йоґ-геч-ки! — скрикнула Катруся, але вискакувати з теплої схованки побоялася. — Що це ж будечки мені-гі? — заголосила, зсьорбуючи губами воду.

— Хоч мулу не хлебчи! — гарикнув Петрик і забризкав їй очі водою.

Поки вона втерлася й розплющила очі — він уже пригинці гнався за ягницею, падав у тванюку, борсався в ній і, брудний, як чортеня з димаря, біг далі, щоб завернути шкодливицю з панського проса.

А дощ цей був, як її тато: щойно гнівом дихав, блискавкою, як гарапником, сік по землі — а за мить уже й гнівночки в очах немає.

Петрусь повертався до ставка під вимитим сонечком, що вихопилося з-за хмари й розвісило веселицю, як великодній рушник, — було навіть дивно, чому то він біжить голим голяницею.

Вона відчула в собі стільки доброти і вдячності, що їй забило подих, затанцювала перед очима веселка, під якою сумирно скубла траву ягниця. Нестямилася, як вискочила з води й побігла йому назустріч.

Довго гзилися в гарячій багнюці (якби хтось нагодився й побачив їх — конем би його не наздогнав, болятники, та й годі), аж поки потомилися й стихились.

І Катруся повела його до ставка обмивати. Набирала в жменьки води, вихлюпувала йому на тіло, а тоді долоньками обережно вела по спині, по животі, по худих, як паліччя, реберцях, по кістлявих (кожен хрящик чути крізь шкіру) стегнах...

Отоді, либонь, це й почалося, бо він перестав фацукатися й іржати лошачком, принишк і норовив пірнути у воду, але Катруся вдячно вимивала його, бігцем носила воду на берег, віяла сміхом, руки її літали, як ластівки.

Скільки вони разом купалися, скільки лежали на теплому спориші, торкаючись голими тілами одне одного, скільки котилися перевертом, щипалися — ні за що їх батьки так не лаяли, як за подертий або вичовганий одяг, тому на пасовиську вони з ранку до вечора гасали голяндраса, відчуваючи лише те, що Петрусь — старший (Катрусина ягниця — від його вівці, він вміє

вилити ховрашків, правильно вимовляє слово «коловорот», а вона й досі каже «волокорот», він вищенький від неї набагато і пастишить уже друге літо). Лише згодом вона зрозуміла, що не треба тоді було дивитися йому в очі. Просто обмити замащене тіло, скупатися й одягнути своє платтячко. Але вона мила й мила його, гладила теплими долоньками, сміялася й зазірала у вічі, які чомусь ставали все більшими й більшими (раніше в них уміщалося тільки її лице, а тепер — геть уся). Петрик, який завжди іржав та брикався, як лощачок, коли доскотно торкатися його тіла, — зараз чомусь дедалі більше сумнішав, затихав, сором'язливо зводив до купи коліна й норувив ускочити в ставок.

— Може, ти вдарився, Петрусю, коли завертав мою Сіроманку?

Мовчить, одвертається.

— Вже й навурсився... Я ж не просила тебе... Хоч', я до вечора буду замість тебе пасти?

Улучив мить, коли вона загавилася, і каменем шубовснув у воду. Катруся притьмом кинулася за ним, але він, як ошпарений, тікав на глибину, де іноді скидалися щуки, рухливим корінчиком виштрикувалися голівки вужів, де живе зизоокій, обсотаний баговинням, старий, як дід Шершень, потопельник, що позаторік знову зманив до себе чоловіка, котрий віз дрова через скутий льодом ставок. Сам же розповідав про ту чортову вирву, сам лякав Катрусю водяним страховиськом, що хлебче мул, висмоктує кров з утопленика, має приручену щуку, яка ночує в нього під пахвою, а погожої днини каламутить воду довкола нього, щоб хтось не угледів його з берега, вночі, кажуть, над ставком стоїть страшне ревище — то русалки лоскочуть водяного чорта-потопельника, щоб він не марудився. Сам Петруньо про те розповідав, заплющуючи очі й здригаючись від страху, а оце — поплив, наче йому щось затьмарило. З переляку в неї заболів живіт,

випита в обід солодка вода противно підступила до горла та до очей:

— Ой-ой-йо-ого-йоечки-и! Лю-гу-гу-уди! Петрусьо топиться! Вернись! Верни-ся, бо я мамі скажу! — заволала вона так розпачливо, що молода ягниця чомусь дущнулася мордою у вим'я своєї матері, шуліка зачепив крилом веселку й сахнувся від неї, як обпечений, тлуста рибина хляснула хвостом по воді й розітнула гострим хребтом ставок надвоє.

Зраз потопельник його вхопить своїми баговистими ручищами! Заразесечки ухопить! Як же я додому вернуся без Петрика, Петрусика... Петрусенька, який завернув мою клятву ягницю? Як?!

Жах підкосив їй ноги, затулила долонями очі, впала на мокрий спориш. Біла кулачками землю, онімілий рот болісно душився криком, якого сама чомусь уже не чула. Великими колами розходилися перед нею Петрусеві очі, вперше відкрила для себе, що вони в нього — зеленкуваті й рухливі, як ряска на воді.

Коли отямилася — веселка над головою вже зів'яла, Петрик сидів біля неї в штанцях та в сорочечці й тихо схлипував, накриваючи її платтячком.

— Тепер, Катрусю, коли одне з нас купається, друге буде пасти вівці...

— А я сама боюся потопельника...— голос її кришився і не звучав, а начеб сипався з губів, та враз вона стрепенулася й скочила на ноги: — Ти живий, Петрусикку? Живий! Ой який же ти живий! — І заходилася обіймати його так само, як мама обіймають тата, коли вони вертають з панських лісорозробок неушкоджені. Платтячко відлетіло вбік, і гола Катруся увивалася біля Петрика, як рибина. Він відбивався від неї з усіх сил, одмагався руками, фицькав босими ногами, між пальцями яких зеленіли вирвані листочки споришу, але дівча наврипилося таки обняти його з радості, полоскотати,

— А я сказав, що будеш тепер купатися сама!

— Добре, добре, Петрусю, буду, тільки дай, хай я помацаю, чи ти справді живий...

— І я буду сам...— Він густо почервонів, потупив погляд, а тоді хуленько додав:— Бо твоя Сіроманка зграсує панське просо.

— От і не зграсує! От і не зграсує! Ані-скі-ле-чки,— підстрибувала Катруся, намагаючись обхопити його шию руками, як мама — татову: обручиком.

І тоді він зозла одіпхнув її, аж заточилася і впала навznak на гарячу траву.

Вона лежала горілиць, небо з облизнем веселки було дуже високим, на спині ягниці сиділа легка хмаринка, і Петрусь видавався гінким, як парубок. Він дивився на неї так розгублено й сумно, що годі було й думати про образу на нього. Він був схожий на переможеного, а не на переможця.

І Катруся, як заворожена, чомусь хуленько заходила одягати на себе домоткане, вишургане на ліктях, двічі відточуване в подолку платтячко. Вперше побачила — ой леленько! — яке воно в неї куценьке, запра-не й незугарне.

Пошарпаний (кілька разів йому обдирали боки його ж таки двійники та помпезні «ситроени») «рено», стиха пискнувши, м'яко викотився із гаража під будинком, розсунві двері гаража автоматично зімкнулися. Пабло зручніше вмовстився на сидінні, зігрів долонями прохолодне кермо, з насолодою відчув присмак кави, що й досі гірчила під язиком, жадібно закурив сигарету. Чотириок уткнув морду в чолове скло автомобіля, надихав на ньому тьмаве кружальце опари, лизнув руку Пабло і націлився чотирма очима на дорогу.

Пабло згадав, що не взяв ужиткової чекової книжки на журнальному столику, але повертатися по неї вже не хотілося (він повертався по щось забуте лише в без-

вихідних випадках — бабусин забобон у ньому був живучий), у речовій скриньці машини якісь гроші є, а знадобиться більше — доведеться ще раз перевірити, чи добре знає Париж Пабло Пікассо... Він подумав про це, ледь підколотивши в думку іронії, бо таки вірив, що в Парижі зміг би прожити і без жодного франка в кишені. Усім життям заплачено за славу, усе життя він каторжно працював на неї — хай і вона тепер не ледачкує, як у випадку на заправці (тут він уже зі шмальким єхидством пригадав пригоду минулого тижня, коли йому заправили машину, взяли гроші, потім пошепотілися між собою, заусміхались і сказали: «Ваші франки, маестро Пабло, ми сприймаємо як чайові, а грошей за бензин із вас не візьмемо, нам приємно, що *сам Пікассо* зробив нам честь: заправив машину нашим бензином, це знадобиться для реклами»).

Мжичка обсідала машину з усіх боків, вітрове скло ізсередини вкрилося сивавою плівкою, і Пабло ввімкнув опалення. Покрутив ручку приймача і виманив з ефіру голос «горобчика» — Піаф. Розпачлива пісня про самотність людини серед збіговиська людей болісно шпигонула йому серце. «Хай тобі грець, «горобчику», з твоїм голосом і з твоєю бабською самотністю! Хай тобі грець, хоч я й люблю тебе, відьмо! І без тебе душа занепадає!» Але вимкнути приймача не зміг.

Пальці на кермі тремтіли, і дим від сигарети виїдав очі. «Туман Парижа загортає мене в свої осоружні шовки... Я вже нічого не бачу. Я вже така самотня, що мене покинула навіть самотність...»

До дідька! Найщасливішою була первісна людина, вона не знала відчуття самотності. Перестань! Ти просто брешеш, знаючи, що цю брехню ніхто не почує.

Він загальмував машину, і Чотириок тицьнувся мордою у вітрове скло.

Вайкнула хвіртка, писклява луна шаснула з дворища, спрозогу метнулася в сад, заскакала з дерева на дерево, як пащекувата сорока.

Катрина уява злякано сахнулася й зів'яла, вона зиркнула за звичкою в дзеркало (воно завжди показувало не лише того, хто йде до їхньої хати, а й з чим і по що він іде), але на її погляд озвалося запахом сухої м'яти строкате поле зимової хустки, яка затуляла всевидюще око дзеркала.

А спогад уже подаленів, обволікся прозорим маревом, що дедалі більше гусло, поглинаючи кольори, звуки, настрої, розмиваючи її саму, Петруся, дві овечки, веселку, тепло ставкової води... Все це перемішалося й зблякло, бо спогади, на які ми ревно чатуємо самі (а не ті, які постійно підстерігають нас, щоб ужалити в найзболенішу рану нашого серця), бояться найобачнішого дотику пошерхлої руки реальності, бояться навіть надто гучного удару серця. Очевидно, це і є причиною того, що їхні відвідини такі солодкі та всеочищаючі для нас, тому ми й пасемо їх, як зачаровані пастухи. А може, ми й живемо лише доти, поки маємо що згадати...

Катерина хапливо надибала в кутку вишневий ціпок (відполірований її правою долонею окоренок нагадував ніжне тім'ячко іще сліпого, новонародженого кошента — дотик до нього завжди розливав по тілу теплий спокій), поправила хустинку на голові, вийшла на поріг.

На поточеній сліпими хробачками стежці, що розповинювала буйний квітник надвоє, стояв білявенький, тендітний, як осіння кульбабка, хлопчик та метка, шпаркоока чорнявка. «Хоч малюй з них ранок і вечір, хоч малюй Європу й Азію», — подумала Катерина, і радісний подив підсвітив її печальне обличчя.

Хлопчик і дівчинка трималися за руки, не боячись, що вона стане від того білішою, а він — чорнішим, хоч

такий химерний здогад і забринів у Катриних думках: двійко дітей були такими різними, що об'єднати їх могла тільки любов або дитинство.

— Чиї ж це ви, діточки? — поспитала Катерина, затуляючись рукою від сонця, що сікло їй очі.

— Богданівські ми, Катерино Василівно, — відказав хлопчик і гойднув білою пухнастою голівкою, так рішуче труснув нею, що здалося — голівка закушпелить пухом, як кульбабка.

— Ми весільні дружка й дружба від Гані Тонкопряд. Ганя передала вам карточку на свайбу. Під номером три, — жезбонливо виповіла дівчинка і втерла рукавом губи. Слова прозвучали завчено й просто, хоч сама вона, вочевидь, хвилювалася.

— А чого під таким номером? — Катря усміхнулася й підійшла ближче, розглядала парафінову строка-ту квітку на платтячку дівчинки.

— Усім під таким номером карточки написані. Це щоб ніхто не ображався, каже Ганя. — Хлопчик винувато поглянув на свою дружку, бо вона вже наступила йому на ногу й чавила її з усієї сили.

— Розпишіться у відомості, Катерино Василівно. Отут, проти «Білокур Ка Ве». Так молодий нам велів. — Дружко вийняв з кишені кусник хімічного олівця, послинив його і простяг Катерині.

Катря одвернулася, щоб силоміць притлумити в собі шквал сміху, що викотився із грудей і шпарко посіпував губи та очі.

— Стривайте, стривайте, зараз розпишуся, бо порошина в зіницю залетіла...

Катря витерла краєм хустки вологі куточки очей, притулила до шибки відомість, проти свого прізвища намалювала пташечку.

— Зараз, діточки, я вам подарунка винесу. — Катерина випросталася, опираючись рукою на теплу стіну хати, подибуляла до хати. Дістала із прискринка

разок свого дівоцького намиста з блискучими дукачами (берегла його багато літ, навіть у голодні воєнні роки не дозволила собі виміняти на кукурудзяний малай), перемацала пальцями кожен дукачик, прощально притулила низочку до своїх грудей.

А що ж подарувати хлопчикові-кульбабці?

Довго водила поглядом по своїй кімнаті, нишпорила в прискринку, але так нічого і не знайшла. Вона мало не заплакала з відчаю, так їй хотілося обдарувати своїх несподіваних гостей — Петруся й Катрусю (та ні ж бо, звуть якимось інакше, то вже був би надто фатальний збіг, надто жорстокий і щасливий водночас, щоб повірити в нього!), які заявили до неї з весільними запросинами.

Якщо її хвороба відступиться хоч на якийсь час, вона доконче вибереться до Києва й накупить подарунків, бо де ж таке бачено — прийшли діти, а вона — з порожніми руками?

Аж сплеснула в долоні, пригадавши про маленький, щедро ілюстрований «Кобзарик», що лежав під вишитою подушкою (кожну заголовну літеру вірша Катерина обвила мальованими квітами, птахами та богданівськими пейзажами, хотіла передати книжку до Тарасового музею в Києві, отож, добре, що не поквапилася), погортала книжечку, без жалю попрощалася з нею і знову вийшла до дітей.

Дівчинка взяла намисто з діловим спокоєм, відмовилася одразу почепити його собі на шию: «А в бабці є таке саме, пообіцяла подарувати, коли дівувати почну, за ваше — спасибі, будемо йти, бо ще на Гайдаївці гостей не просили...» Вкинула подарунок в учнівський портфель, швиденько забрала в свого дружби «Кобзарика», теж вклала до портфеля, завчено вклонилася їй, підштовхуючи вперед хлопчика, пішла до воріт.

Із вулиці повернулася:

— Карточку забулася вам дати, Катерино Василів-

но...І візьму собі троянду з вашого квітника. Ганя казала, щоб я зірвала собі на щастя, бо вони у вас — заморожені.

— Авжеж, дитино, зірви. Я й забула. І собі, і дружбі візьми.

Діти побігли вулицею, збуджено перемовлялися, зверескували, лякаючи сонливих сусідських собак, що шкірили зуби до в'їдливих мух, найжачених кошенят та до розімлілих від літнього сонця й жнив'яного достатку вислогузих курей.

Катря довго дивилася їм услід, а коли вони зникли за рогом вулиці, відчула, як зболіли її хворі ноги (ліва таки була добрішою, лагідно відчувала землю крізь шкіряну підошву черевика, мліла від цього благодатного відчуття, а права пострілювала в гомілці, ледачкувато гнулася в коліні). Дошкандибала до порога, здмухнула з нього порошнюву і, голосно зітхнувши, сіла.

Згадала про весільне запрошення, заходилася розглядати його при сонці. Вона так щиро розреготалася, аж ціпок відкотився у квітник, аж мама заскрипіли старим ліжком із дерев'яними птицями на круглястих бильцях, аж скотилося кілька спілих ягід з рясної шовковиці й чорнильно розбризкалися в траві.

Зухвало декольтована діва демонструвала свої підрум'янені аніліном груди, два добре вгодованих амурчики висіли над нею, наче ладналися остудити нестерпний любовний шал цукеркової кралі, що цебенів з її очей. Зображення дівичі було вмонтоване фотографом у пронизане стрілою серце, уподібнене до картярської чирви, а ще точніше — до маленького віконечка у дверях дерев'яного нужника Чіпки Спокійного. Праворуч бундючився чорнявий гевал зі штучними кучерями. Парубій усміхався, але те йому не заважало стежити за амурчиками, щоб ті, бува, не зіпсували йому так любовно виплекану зачіску. Втім, і це не заважало

Йому ласо позиркувати на свою декольтовану сусідку. Він визирав із цяцькованої рамочки, як продавець із базарної ятки в Яготині. Триумф цього войовничого несмаку увінчували голуб і голубка — такі вже надсправжні, що треба було постійно остерігатися, щоб вони не закаляли тобі руки. А щоб урізати поле діяльності для любителів двозначностей — внизу красувався підпис: «Не іщи собі друга — я друг верний твій». Не дуже й вірилося, що цей категоричний афоризм народився під театральними кучерями парубка, бо надто він був зайнятий самим собою, бо легко домислювалися його пудові кулачища, заховані за куц розфарбованої жоржини, бо чоло його не було затінене ані найменшою думочкою, яка пасувала б і немовляті, навіть немовляті яке встигло помітити, що за вікном буває то ясно, то темно.

Такі картки продавали шарлатани в повоєнних поїздах, але де їх дів'яла Ганна Тонкопряд у п'ятдесят сьомому — Катря ніяк не могла второпати. І це тоді, коли в Богданівці такий розкішний ритуал весільних запросин: з великими, як колесо, калачами, з вирядженими дружбами, дружками, з вінками, і стародавніми строями, із таким природним «просили тато й мама, і я вас прошу», що, коли б у нашій мові були тільки оці слова, її все одно вже можна називати мовою. Котиться вулицею строката ватага, і серце твоє нишкне, завмирає: обминуть твою хату чи освятять її високим спалахом чужої радості (якщо тобі бракує власної — бери, скільки годен подужати!).

Життя в Богданівці давно витворило свої досконалі форми вияву радості й горя, веселощів і жалоби, відшліфувало їх на гіркому й солодкому досвіді багатьох поколінь, які топтали тут ряс, гемблювали колиски й домовиці, сміялися й плакали, орали та сіяли, ходили на війни і здебільшого не поверталися з воєн, народжували дітей, щоб самим знову народитися в ді-

тях, — життя їхнє завжди було категоричним, не залишаючи права на вибір, бо він був єдиний, як у зернині: прорости і заколоситись.

Богданівка вмiла зустріти свого новонародженого (бо це завжди був зухвалий виклик осоружній тимчасовості нашого перебування в світі), вмiла відтужити за небіжчиком, і провести його до межі вічності, й повернутися до живих з почуттям провини та обікраденою на ще одну людину (смерть демократично усе розставляла на свої місця і квапила суцїх жити), а що вже казати про весілля, яке між народженням і смертю було найвищим перевалом, з якого видно життя в обидва кінці, на якому твоя доля набуває особливої вартості, бо вже не належить тобі одному (чи тобі одній), бо немає потужнішої множини за оце замашне, летуче слово — весілля. В Катриній душі воно відлунювало могутнім гулом найдревнішої людської радості, якої зазнали чи не всі, хто жив під цим усемогутнім сонцем від Адама і Єви до двійка оцих дітлахів, які спрощують Богданівку на весілля — до Ганни Тонкопряд. Таки не всі зазнали цього дурману, який закінчується то солодким, то гірким похміллям. І серед небагатьох — вона, Катерина з Білокурів, душа якої не раювала, не чманила від навали щедрот, буйства і чистоти любові, тіло якої не зазнало усеоновлюючої змори, зливи пестоців і всепрощення перед цим осатанілим світом. Тепер все оце залишилося десь отам, в глибині літ, а можливо, й не залишилося, а вижив його хтось інший, випив своїми губами, бо ж любові у світі не меншає, — пощо тоді йому існувати, якби в ньому меншало навіть цього дива?

«Не ремствуй, бабо, ти ж сама цього хотіла!» — спробувала Катря урвати свої думки, які намагалися завести її у безвихідь, але вчинила це не дуже рішуче, бо щось зухвало підступне лише на мить відпустило її, побавилося своєю всевладністю і знову повело жінку

в думки, яких вона більше всього боялася: гадала, перестраждає молодість, перекипить, перетлумиться, переволає душа і вона зможе до рісочки оддати себе благословенно-проклятушому малюванню. Аж ні! Не вдалося-таки одурити в собі *ж і н о ч е*; ошукаєш його зранку — воно помститься тобі ввечері, зацитькаєш його при заході сонця — воно виїсть душу з третіми півнями, женеш його в двері, а воно сунеться крізь вікно. Яка ж мстива ця природа, що в муках народила нас!

«Годі, бабо! Ти ж з торгу їдеш, і віз твій уже котиться попереду коней. Навіть з Одарку ти вже не можеш помінятися своєю долею. А колись могла. Варто було лишень повести бровою і приязно усміхнутися. Тато одразу зарізали б пару баранців, без'язикий бубніст Яків підтягнув би шкуру на бубні (він і жінку так кликав: шмальне булавою по гулкій козячій шкурі — значить, Ульку гукає, а двічі гупне — значить, дочку, тричі бубон загуде — Яків Без'язикий їсти хоче), Богданівка витолочила б траву на їхньому подвір'ї, вмолола тих баранців. Довго б галакали п'яні чоловіки в усіх кінцях села, а Катря слала б весільну постіль і ляжливо несла своє буйне, туге, не торкане жагучою чоловічою рукою тіло жадібному Петрові, який зволожував язиком пошерхлі губи...

Леле! Зараз і не віриться, що вона була за півкроку від усього цього, була на відстані поруху своєї молоді брови-блискавки...

«Від чого ж ти була так близько? Від долі Одарки Сіроштан? Не криводуш, бабо! Ти ж мала мужність відректися від найпростішого вибору в своєму житті. Ти ж забагла більшого. Вважай, домоглася його,— чого ж ти іще хочеш?

Серце моє! серце моє!
Тяжко тобі битись
Одинокому. З ким жити,

З ким, світе лукавий,
Скажи мені... Нащо мені
Тая слава... слава.
Я люблють, я жити хочу...

Ага, закортіло! Свіжого яблучка у травні, коли чужі сади цвітуть, а твій власний мертвотно німує, як хрест на цвинтарі. Май мужність доцигикати свій шлях до кінця. Зрештою, кінець уже не так далеко, як іноді тобі здається. Тим більше, що всі інші шляхи ти сама собі давно відрізала. Годі, бабо, збожеволієш! А тобі якраз цього не вистачало на втіху Одарчиному язикові. Годі! Вари обіди матері, дій козу та малую квіти. І — себе, поки можеш...»

5

Богданівка була не дуже оригінальною в тому, що серед її всілякого різнолюду (а вона, як і кожне місце, де давно і надійно живуть люди, щедро вигадлива на характери і долі) народився, виріс і живе досі Никін Трохимович Рубець, який довгий час інтенсивно розмножувався не лише в сімейному гнізді, а й «на волі» («волею» він називав усю ту територію материка, яка лежала з чотирьох боків його хоромини та обійстя). Никін, як і Катерина, — ровесники свого століття, бо народилися на своїй Загреблі майже одночасно (правда, Катерина — удосвіта, разом з сонцем, а Никін — смерком, коли його ровесниця вже встигла наласуватися рипучим повітрям грудня, що вкочувалося знадвору разом із сусідами, які шумно вітали Василя та Якилину з первісткою, роздебендювали про примхливість людської долі, віяли полами старих кожухів, голосно кляли зиму і — глибокими натяками — владу), однак ця мізерна вікова різниця в Никоновій уяві набрала фатальних розмірів. Під іро-

нічний настрої природа викинула коника, заклавши в Никонів характер невідступне прагнення першості. Хоч цьому постійно сприяв загонистий норів століття, яке випало Рубцеві, все ж удовольнити спрагу лідерства вдавалося йому не завжди, навіть дуже поважні причини рідко заспокоювали його, а дрібні поразки не лише злили Никона, а й викидали «з сідла».

Однаке Катря завжди була схильна вважати, що, коли б Никона Рубця не було в Богданівці, його треба було б вигадати або ж розділити його місію на кількох дорослих богданівців.

Словом, як вона не підходила до свого життя, як по-блажливо не перегортала його — Никін Трохимович Рубець (на воротах, на відрах, на мішках, на держакках заступів, на стегні корови, на черенках ножів, на ослонах — всюди було виписано фарбою, витаврувано залізом чи вишито нитками три звучних літери НТР, що категорично визначали власність Никона) неодмінно появлявся зі своєю багатозначною усмішечкою, що колобродила в лівому оці з-під маленького сизого більма, праве ж — тліло злою, задавненою печалиною.

Никін понад усе боявся відстати від свого часу, що-сили ішов йому навперейми, піддавався спокусам, які щедро множила цивілізація (з усіх чутих ним слів це він любив найдужче, бо воно овіювало його свідомість потужним, якимось до очманіння райським чаром!), тому характер цього богданівця був навдивовижу мінливим. Чи не єдиною постійною рисою Никона було те, що він боявся відстати від свого часу, котрий умів «роздрібнені кінські сили збирати в один кулак і, підпоївши їх бензином, пускати в заданому напрямку», котрий зумів «могуз замінити дротом, по якому сновгають людські голоси та гаспидська електрика...»

Отож магічне поняття «НТР» прийшло в Богданівку з несподіваного боку, владно оселилося в свідомості

загреблян, означаючи не що інше, як напористу і всеможну особу Никона Трохимовича Рубця, який у п'ятдесят сім років зберіг навіть не надщербленими всі тридцять два зуби, чоловічу снагу, безліч своїх талантів, тонке відчуття життєвої перспективи та зачасну ненависть до Катрі, про яку зараз трублять мало не всі київські газети, яка (клянусь усіма своїми талантами, що це таки правда!) вже сидить на лантухові з грішми, а вміло прикидається сільською бабою з костюмом та болячками, з козою та Якилиною безсмертною. Цей одвічний селянський театр ми знаємо: коли такі нещасні помирають — матрац під ними довго шелепав грошвою! Клянусь всіма моторами світу на воді, на землі і в небі, що так буде й цього разу: надто вдатно вона грає свою трагедію і простакуватість. Та Рубця не проведеш, клітини його мозку молоді перемелють і цю казочку, щоб докопатися до правди!

Довгий час їхні долі розвивалися в сумирній, стише-ній і непоказній гармонії, на яку здатне або ж раннє дитинство, або ж пізня, випробувана категоричними життєвими перехрестями, мудрість, позбавлена дріб'язкових пристрастей і суєти. Навіть те, що Трохим Рубець оддав свого одинака до школи, а Василь Білокур порішив, що його Катря зірок з неба не здіймати-ме, а до прядки, кужеля, овець, хатнього начиння та нехитрого жіночого діла (вийти заміж, народити гирилицю дітлахів, довести їх до пуття) вистачить їй і того, що вміє рахувати до десяти, знає всі знаки абетки, — навіть це не позначилося на стосунках двох дітей з однієї вулиці, з одного кутка, з одного села, в якому вони одночасно й народилися. Ця, тоді ледь помітна, перевага, напевне, вколисала маленький гонорик Никона або ж залишилася поза межами його ще не зміцнілої свідомості, і він став навіть добрішим до неї, охоче розповідав те, що вивчив у школі, грався з нею в учителя і в ученицю, вельможу виставляв їй «п'ятірки»

і бундючився, як великодня паска, коли Катруся величала його «Никоном Трохимовичем».

Якщо Катрусин батько був у доброму гуморі, зінколя й примовляв:

— І за котрого б це її заміж дати? За Петруся чи за Никончика? Правда, Рубців... далеко піде, може потім і возгордиться. Кажуть учителі, що кебета в нього хапка до всього, знає науку на два уроки наперед. А Петруся якийсь ніби тугіщенський, його макітерка повільніше перетирає. І за котрого оце її віддати? За котрим їй лучче буде... якби знаття...— Тато ворушили соковитими губами під чорним вусом і посмикували доньку за миготливу, як чорна блискавка, косу з вишневою кісничкою на кінці. Відтоді, як її не пустили до школи, татусь якось винувато поглядають на неї, а після чарки хмарніють, багато курять і стискають кулаки, аж лунко, сухим хмизняком потріскують їхні тонкі, як у вчителя Івана Григоровича Калити, котрий вчить Никона й Петруся науки, пальці, голова тяжко хилиться на груди, татаркуватий чупер спадає на чоло, і вони різким видихом здувають його з-перед очей.

Тоді Катрусі підступали сльози до очей, жаль огортав її маленьку душу, вона впивалася густими різцями в посічений комірець домотканого платтячка, пересіпувала худенькими плечима, горбилася й вибігала за поріг так рішуче, ніби хата зайнялася і падає їй на голову. Тікала в берег, забивалася в найгустіші лозняки, зачаювалася — і вже ні татові, ні мамині шепоти, кликання, обіцянки таки віддати її нарік до школи, погрози, заклинання, манки («в неділю поїдемо до Яготина та купимо тобі нові стрічечки в коси», «не будемо різати сивого баранчика на зелені свята...») не могли спокусити Катрусю бодай одгукнутися. Шелепали лозняки, глухо зітхало старе болото, скрипучо й надсадно репетували жаби, та шелестіли в застояній воді

вужаки. Якилина починала нечутно сплакувати, заламувати над болотом руки, а Василь жадібно досмоктував самокрутку, довго гасив слиною недопалок і чавив його босою п'ятою, а тоді йшов будити сусідського Петруся Сіроштана. Давав йому землястого цукерка з паленого цукру, на руках приносив хлопчиська до берега, а сам з Якилиною ховався за дуплаву вербу — і невдовзі Петрик виводив із болотяних хащ бліду, посинілу од вільгості, страху та холоду Катрусю.

Відтоді Якилина повірила, що дочку наврочено, водила її до ворожки Фёдори, яка вже тричі «викачувала яйце», і тричі воно заікалося й лускало на гострякові, та ж таки Фёдора кілька разів кидала на карти, і зуроченій дівчинці випадала така («господи, заціпи язика, щоб не похопилося вголос!») судьба, що навіть досвідчена в своєму ремеслі ворожбитка нітилася, блудила очима по стелі, коренкуватими руками згрібала карти, вперто тахлювала їх, зволожувала потом з кінчика носа свої тугі пучки і довго розглядала дитину великим, як у циклопа, чаклунським оком. Якилина лякливо хрестилася й підступала до одноокої вістунки (одне своє чоренне око Фёдора втратила за вкрай безглуздої ситуації: батько вже клепає її із срібної гривни шлюбну каблучку перед весіллям, з-під його молотка випорснула срібна скібочка, болісно вжалила молоду Фёдору в зіницю, криваво перевернула перед нею світ — і з лівого боку підступилася до дівчини ніч, яка вже ніколи не засвітає).

Розліталися по хаті карти, з яких східно всміхалися зашмульгані королі й дами, іронічно позиркували на людей, наче володіли таємницями, всіма крутими звивами людських доль, хоч знали, що їм не під силу їх ні змінити, ні осмислити. Ворожка забивалася в покуття, під вицвілі дерев'яні образи, викидала вперед руки з розчепіреними пальцями й вивергала із себе:

— Не руш мене, Якилино, не ру-уш! Таке до-ли-ще випада твоїй дочці, що й сказати не годна. Не руш мене, бо ж не я її породила...

Якилина дивилася в єдине око ворожки, як у цівку рушниці, йшла на те око, оціпеніло повторюючи: «А хіба ж ти годна народити? Хіба ж годна...» Слова ці в'язли в її свідомості, як у повсті («Звісно, що я її народила. А хто ж іще? Я! Я? Я!!!»). Гаряча блискавка думки таки прорвалася в її мозок — «Я її народила, мою Катрусю!» — і немічно підсіклася, і заридала так пронизливо, аж задвигоніли дрібні, посічені тріщинками шибки, і зляканий павучок у міжвіконні зірвався з павутинки.

Федора обіруч хапала Якилину за попереk, несла її на осліні і довго шпувала холодною водою в лице, однооко поглинуючи то на побиті шашелем ікони, то на затерті пальцями лики королів і дам. Ворожка ладна була в цю хвилину прокласти своє ремесло (боязка, від роду хворобливо сором'язлива Федора, в якій при зустрічі зі сторонньою людиною починало голосно бурчати в животі, сама б виштрикнула око тому, хто б сказав їй до каліцтва, що вона стане богданівською ворожкою!), але саме воно й тримало її на білому світі, тому заходилася спокоїти жінку:

— Ти, Килинцю, тее... не переймайся. Не вір картам. — Злодійкувато стрельнула оком по хаті, звела голос на шепіт: — Часом і вони помиляються. Pokійна баба Хоругва напорочила мені упокорення в шлюбі та гирилицю дітей... Либонь, комусь ворожила, а на картах після того не посиділа або забула дамою піковою губи собі обтерти — впала на мене чиясь доля-медівка...

Федора болісно вигинала пошерхлі губи, жаским оком пострілювала в двері, тремтячими п'ястуками водила по блідому, вкритому холодною вільгістю обличчю Якилини, набожно чудувалася її здоровій жіночій

вроді, що після первістки Катрусі розбуялася з усієї сили. А Федора ж колись нічим не поступалася своїй ровесниці, якби не був Василько Білокур таким лихолатом, а особливо — тишком, і не прислухався, як при зустрічі з ним у дівчини від хвилювання починало гурчати в животі, відтюгукала Богданівка б їхнє весілля давно, і, бог відає, може, обійшлося б і без каліцтва. Вона заздро видивлялася на Якилину (заздрість невидючого ока до рісочки перейшла в здорову зіницю), водила пучками по її соковитих губах, з яких пив поцілунки Василь, покрадьки зазірала в гарячу пазуху, де розміліло раювали білі, з вишневыми пуп'янками перса, що знали Василеву жагу й дурманну знемогу, знали лоскітливий дотик дитячих губенят. Уява ворожки дедалі більше розгарячувалася, пальці сатаніли на безвільному Якилининому лиці, шиї, грудях, єдина зіниця чорно несамовитіла й викочувалася, приском обпікаючи схоже на грозову хмару чоло.

— Від кого ж мені привести байстря? Од вітру чи від святого духа? — вихопилося з Федориних губів, і вона сама злякалася цих слів, судомно стиснула жменями сахкі Якилинині груди, аж та зойкнула й кволо розтулила повіки.

Федора так захвилювалася, що в неї притьмом загуркотіло в животі. А була ж певна, що цей проклятуший гандж давно полишив її черево, бо після пережитої трагедії вихолов її жіночий розум, назвичайвся тримати серце загнuzданим, не давати йому попусту навіть на самоті.

Тепер вона не шарілася при зустрічі з чийсь поглядом, а зумисне перехоплювала його (навіть коли дивилася в спину — до неї злякано озиралися), вперто зневолювала його, знесилювала і нарешті як знак свого повного торжества — багатозначно всміхалася, що завжди означало: таке я про тебе знаю, краще й не казати, от поживеш — побачиш... Як колись вона обми-

нала богданівців при зустрічі, так вони тепер обходили її. Федора сквиталася.

Злодійкувато прибрала руки з Якилининих грудей і, щоб затлумити гуркіт у животі, заговорила, давлячись словами, перекусуючи їх навпіл:

— Кили', дай її мні... ти з Васи' наспиш собі ще. Дай. Намучишся з нею, а мні все дно... вік за вітром пішов. Дай. Бери корову, хату, а дай ...— Федора пронизливо, жалібно заскімлила, навіть з безокої западини вибігла сльоза. Кішка, що чатувала на мишу під піччю, злякано шмигнула в прочинені сіни.

Якилина жалібно ковтала скошеним ротом повітря, з усіх сил натужувала розум, судома важкими валами котилася по її тілу, свідомість надломлювалася, як молода крига, а вона все ловилася і ловилася за її крихкі краї, прірва Федориного ока затягувала її у свій пекельний вир, який розкручувала й розкручувала якась безнадійно сумна відьма: якщо їй не чинити спротиву — отямишся аж на тому світі. Хоч закричи! Заволодай! Залементуй з останніх сил!

— Лю-гу-у-оу-удонь-кги-и!

Сахнулося від неї чорнюще око ворожки, Якилина миттю визволилася з-під його осоружної влади, цього було достатньо, щоб Білокуриха відчула своє тіло й серце.

— Згинь, почваро! — Вона старанно перехрестилася до пожовклих іконних ликів, затицяла висмикану блузку в спідницю, напружила всю свою жіночу волю, щоб ізвладати з навалюю гніву й страху, ще раз розмашисто перехрестила себе, важко зітхнула й повернулася до Федори:

— Господи, сонце вже над тополею, а я ще Василя й Катрусю не годувала. Он тобі десяток яєць за ворожіння, Федорцю, а я біжу додому...

Притьмом вискочила в двері, до крові розбила пальця на лівій нозі, перечепившись за вичовганий поріг.

Аж за другим двором відчула біль і побачила кров, що залишалася на запилюженому спориші, ще раз зітхнула й дала волю своїм застояним почуттям:

— Стечи за водою! Розвійся з вітром, нечиста сило. Рідну кровинку, Катрусю мою, віддай їй. На тобі! На! — Якилина покрадьки тицьнула в бік Федориної хати дві замашних дулі, сплюнула через ліве плече, ввіймала очима ріг своєї білої мазанки — і, виляскуючи довгим подолом спідниці, побігла додому.

Катря пригадує, що після того ворожіння мама не спускала з неї свого сторожкого, із щемкою печалиною, погляду, не відпускала від себе дочку навіть на вечірні дитячі тирловиська під громовою грушею на вигоні, де нарівні з малими сміхунами гзвився пришелепуватий двадцятирічний парубок Оксен, який взимку босоніж катався на ковзанці, а влітку спав на дереві, бо над усе жахався жаб і досвіткового кукурікання півнів. Боявся Оксен і малого Никона, хоч і не таким панічним страхом, як жаб; малий Рубець так в'їдливо й невідступно виживав здитинілого парубка з компанії, що той, ображено схлипуючи, відходив і зодда леки стежив за галасливою веремією «диндира», потроху забував про свою податливу, ба навіть ледачкувату злість, починав уболівати за диндира-невдачу, непомітно наближався до гурту, аж поки його знову не помічав Никін.

Тоді Оксен притьмом ховався за Катрусю, за її маленькою худорлявою спиною до нього враз поверталався вся його затуркана вродженою юродивістю сміливість: він згортав свої крем'янисті кулачиська, викоплював м'ясисті, наче підведені перемерзлою калиною, губи й показував Никонові вологу, замашну перчину язика, що тріпотів у сутінках, як жмуток полум'я під полою палія.

Никін полотнів, затискав у руці гудзуватого диндираку, спинався навшпиньки, щоб бути вищим, на його

вилицях гасали жовна, а маленькі мізочки хапцем заходились думати: от якби в руках шабелька, а на грудях панцир і забрало! От якби! Де б тоді була ця дурнюща Оксенова голова? А ще краще — вогнепальне щось, люди ж бо мають уже теплу зброю. Пук — і все!

Та Оксен рвучко підхоплює попід пахви Катрусю, підносить її і садить собі на плечі, грабає босими ногами витирлуваний тічок і кидається на свого воріжечка. Катрусине маленьке тіло тепер доточує його (парубок відчуває в себе дві голови й чотири руки), він ладен гнати осоружного Никона аж до лісу, гнати крізь гарячу літню ніч, аж поки той не впаде і не заблагає змилоствитись над ним.

Никін жбурить убік диндира й пускається навтьоки. Тут би й рвонутися юродивому Оксеневі навздогін, бо особливого розуму тут не треба, обійдешся самими лишень м'язами, але загонисто сміється на плечах Катрусю, править мовчазні хихички тлустовидий місяць з-за лісу, різноголосо бринять дитячі сміхи на вигоні. Де ж це поділася Оксенова лють? Розчинилася, як лід в окропі. Лише гарячковитий сміх термосає його тіло, й душа розм'якла, роздалася від навали усепрощальної доброти, яка зіходить на людину як високе осіяння, коли світ поміщається в тебе, коли овечка гріється під боком у вовка, коли вогонь умивається водою й не гасне від того, коли всі минулі трагедії закінчуються комічною розв'язкою і здаються просто вдатно вигаданими, коли сокира, націлена в стовбур дерева, раптом згадує, що її держак — дерев'яний...

На бігу Оксен починає загонисто реготати, бо земля лоскоче йому репані, закрем'янілі, як ратиці, підшви, бо порохить тремким, як місячна перга, сміхом Катрусю над його вухом, бо його здитинілий розум дав попуст серцю — він нічого не боїться зараз і тому добрий, а коли добрий — то й щасливий. І Оксен уже не

біжить за Никоном, а пританцьовує з Катрусєю на плечах, мацає тім'ячко землі босими ногами, вигуцикує з усієї сили, а дітлашня заходиться підтриндикувати йому! «Гоша-гоша, го-ша-ша, де кобила, там—лоша...»

Запальний танок вертить Оксеном у всі боки, кушпелить пилюга з-під його ніг, гарячі Катрусині руки тримають його за підборіддя, вигорілий чупер, що збився в тугі кібляки, бо не чесано його від великодня, спадає на очі, липне до потрісканих од сонця й вітру щік, несе їдким потом від немитого Оксенового тіла, струп'я на його бороді лущиться й потерухою осипається в її долоні, перегойдується місяць за лісом, здається, що йде навприсядки стара богданівська церква, позмовницькому підморгують вогні Загреблі...

— Ми кривого танцю ведемо, кінця йому не зна-гайде-гемо,— вищебетує Катруся, як птаха на гілці.

Ніщо вже, либонь, не зупинить цього Оксенового танцю, вестиме він його до осені, крізь зиму (на снігу ще навіженіше виляскуватиме ногами, щоби зашпори не заходили в п'яти, щоб замести сліди від Никона), весняна крига кривавитиме йому ноги, а він все одно танцюватиме — тільки б не закінчувалася, не маліла оця радість, яка зопалу осінила його причинну голову й нерозтринькане на пристрасті серце. Він танцюватиме з Катрусєю на плечах, бо вона йому не тягар, а золота корона, з якою він не боїться світу, вона легка йому, як метелик, він ладен танцювати з нею всеньке своє життя, аж поки не впаде в цвинтарну яму (і то—встигне витрутити нагору, до людей малу Катруську — хай живе собі далі!).

— Танцювала риба з раком, а петрушка з пастернаком...

Чорти в шелюгах позав'язували один одному хвости бантиками, начепили на роги по віночку і зманюють до танцю русалок. «Не огинайтеся, йдїть».

Нипають тіні на дні ночі біля ставка, стогне пугач

у переліску, русалки чешуть коси перед свічадом місяця, біжить сюди вишкірений чортисько, пригинці метляючи між кущами верболозу та хапливо маскуючи свій хвіст, що стримить позаду, як суха соняшничина, якою бавляться «в коня». Хай біжить, думає Катруся, тут — Оксен, тут нас багато, й за плечима у нас Богданівка...

Танцює Оксен, аж угвинчується босими ногами в землю, аж бризкає зеленим соком спориш з-під п'ят, аж гаряча роса з його тіла осідає на худенькі Катрусині литки. Її навіть тато отак ніколи не катав на собі, як юродивий Оксен. Ніякий він і не юродивий, злі язички вигадали йому той гандж, а він, сердега, й повірив, щоб не ображати старших. Батька в нього нема, захистити нікому, всі збиткуються з нього, але дають за те шматок хліба, як плату за смішки, за те, що він не огризається, а погоджується, що гірший від інших. Просила ж тата: візьміть Оксена за старшого брата для мене, ми будемо з ним овечку пасти, шуляка від курчат наганяти, носити вам їсти на косовицю, і харчів на нього не треба — я своїми поділюся. Тато були саме п'яні, коли я це їм сказала (думала — добріші, бо закінчили вивозити панський ліс у Яготин), вислухали, згубили самокрутку з губи, стригнули вусами й розреготалися:

— Мені ще мало тебе пришелепувати? Аякже, дай до тебе ще навіженого Оксена — і сімечка на весь повіт, до святого Києва слава докотиться, поза чергою в Лавру будуть пускати.

— Тату, а Никін казав, що як почнеться війна, то Оксена на фронт не візьмуть і не вб'ють...

Але тато вже спав, підперши голову долонею, перетягнутою брудною, закривавленою ганчіркою, що з'їхала з великого, як слива-угорка, розрепаного до сукровиці мозоля.

Чорт підкрадається до них, тьмяно лупають його

хитрі очиська з шелюгів, хвіст гадючиться, збираючи на себе дрібну реп'яшню, свинячий п'ятачок сторожко сьорбає повітря, — невже Оксен його не бачить? Танцює просто на нього. Катруся хоче спрожого перехреститися, але чортисько вискакує з-за дебелого куца будяка, в його руці тріпається підвішена за задні ноги тлуста жаба-ропуха.

Катруся встигла на мить перехопити Никонів погляд у чортових очищах, Никонову сорочку на чортових грудях, і чорт встиг ехидно усміхнутися до неї Никонівими устами...

Нечисте створіння розмахується й кидає жабу прямо в обличчя Оксеніві.

В парубка підкосилися ноги, і він звалився на ще теплу від його танцю землю, колючий будяк обпік Катрусине лице, і голова тицьнулася в м'яку кротячу кучугуру.

Пролопотіли чийсь ноги в шелюгах — і впала на вигін тиша.

Надсадно гупає її серце під лівою рукою, очманілий цвіркун мордує свою скрипочку, зволожену росою, глухо стогне пугач, наче озивається з-під землі, залящали собаки на Загреблі — зграйка дітей, які пригравали до Оксенового танцю, з ляку смикнула по хатах.

Тамуючи несвітський біль у коліні, Катруся звелася на ноги.

Мертвотно бліде Оксенове обличчя світилося під місяцем, наче його побілили вапном. Із раззявленого рота викочувалася піна й збігала по перекошеній щоці в спориш. Тіло його викручувала якась несамовита мука, що вперто виламувала кості, товкла ним об землю, м'яла, розтягувала й стискала, як пружину.

— Оксенчику-братуку, що з тобою?

Жаба-ропуха, зблиснувши під місяцем гнило-зеленою спиною, цибонула під кущик глухої кропиви, полегшено, з видихом крекнула й затихла.

Катруся безтямно голосила, захлиналася плачем, товкла кулачками в суху землю — її дитячого відчаю вистачило б для того, щоб посивіти, але хіба в цьому світі цікавить когось дитячий відчай, коли вистачає й свого, коли тверда земля не здригається від твоєї гарячої сльози, коли плач твій губиться в пустелі ночі й небо падає на тебе, як віко домовини.

Оксен бився, як риба на березі.

— Чорта-га-а з Никонови-ми-и-ги очи-ма-га, — знову шмагонула тишу Катруся, — ти, Оксенчику-у, не злякався, а болотяна квакавка тебе ж ой доконала. Встань хоч на хвилиночку-у-у, встань, і я всім доведу, що ти найрозумніший...

Вона рвала зубами спориш. Змочена сльозами пилюга розквітцувалася по обличчі, полотняне платтячко закотилося аж до грудей, але вона не почувала ні встиду, ні холоду, бо затерпла, згорнулася в макове сім'ячко її душа, наче по ній промчала, з гиком прокопитила осатаніла орда.

— Господи, візьми й мене, коли невинного Оксена забираєш до себе! Чим же він тебе прогнівив, горопашний? Чим? Він же ж і жабку зобидити не вмів... — прожебоніла спеченими устами Катруся, звела очі до місяця і вжахнулася: на ньому, як на мідяній тарелі, гопки пританцьовували два чорти-близнюки. «А мама казали, що то два рідні брати щоночі начищають місяць, щоб він краще світив над Богданівкою...»

Вона вткнулася губами в землю, в її уяві з вистрибом промчали прицюцькуваті чорти-близнята, проскакала, натруджуючи своє драглисте, як перекислий огірок, тіло, жаба-ропуха, пробіг Никін, скуйовджуючи виткого, як у ягнятка, чуба, щоб замаскувати два маленькі ріжки над чолом.

...Прийшла до тями, відчувши на собі чийсь нестерпний погляд.

Оксен стояв біля неї на колінах, блідий і виснаже-

ний, безкровні губи взялися осугою, наче припорошилися крейдяним пилом, його чоло було розпанане двома глибокими зморшками, очі вчавила в орбіти така туга, що вони не пасували б навіть дідуганові з бородою до п'ят. Він кам'янів над нею при млявому світлі місяця, як привид, не помітив, як вона підвела голову, зп'ялася на лікті, немічно поправила платтячко на животі. Лише коли вона зводилася на ноги й застогнала від болю в коліні, він повів язиком по зашерхлих губах, голосно висякався, почухав лишаї на підборідді й сказав:

— Я був на війні, царю. Я повбивав їх усіх і позакопував у землю. Було дуже страшно, царю, вони вискакували з болота й повзли на мене з усіх сторін, а я взувся в залізні твої чоботи й ну гуляти по них — а свята Катруся ледве встигає згрібати їх в яму. Я тільки-но з війни, царю. Дай мені щось поїсти після перемоги. Я не хочу ордена, дай борщу із затіркою. Он у тебе жаба на голові сидить, чекай, зараз я її вб'ю...

Катруся з ляку одскочила, але Оксен її не помітив, він вперся невидючим поглядом у місяць, склавши руки на животі, як скіфська баба.

— Дядю Василю, онде-го вони, коло кротовиська, дядю, — пролепетав Петрусів голос, і відзвук його зігрів Катрусині вуха літеплом, розлився лякливою радістю по її задубілій душі, луни цього голосу було достатньо, щоб повернути її з царства привидів на рідну й святу землю, заляпану коров'ячими кізяками, всіяну овечими бібками, порослу споришем, будяками й кропивою, та все одно святу й пречисту, коли так радісно повертатися на неї, навіть коли падаєш, як повержений ангел.

— Оно-но, бачите, дядю? — аж перехоплює Петрусеві голос.

— Царю, я не хочу твого борщу з жабами! Сам його тевкай, а мені дай з локшиною або з кльоцками. Дай,

бо Никона на тебе напущу, він писати вміє, у нього — три голови на плечах, і ще багато виросте голів у нього. Дай їсти, царю, і я знову піду воювати! — Оксен судомно розправив плечі, зітхнув і чорно, по-зарізяцькому вилаявся, аж Катруся одсахнулася від нього й затулила вуха долонями.

Сильні татові руки ухопили її попід пахви, одірвали від землі, колючі вуса шаснули лоскотами по шиї, війнуло цигарковим духом та спертим запахом овечої стайні — тато.

— Ах ти ж анахтемо бісова! Виродила ж Якилина таке зілля чортяче на мою голову. Сліпай поночі за нею, коли людські діти вже сплять давно. З недоумком зв'язалася, а щоб тобі глузди зав'язало. Ось підрости лишень — випхну я тебе заміж, хай чоловік біля тебе сивіє, а не я. Кара божа, та й годі! — Останні слова тато сказали без злості, Катрусі навіть здалося — винувато й пригіркло. Хотіла їх розрадити, але голос неслухняно застряг у горлі.

Петрусь стояв осторонь, ніяково переминався з ноги на ногу, голосно шморгав носом і косував оком на Оксена, який шепотів запеченими губами й теребив своє струпешіле підборіддя, сіра луска сипалася з нього на спориш і світилася під місяцем, як висівки. Ремствував пугач на узліссі, з панського фільварку масно іржав огиряка, навперейми кумкали дві жаби в очеретах, і Оксен здригався від їхнього кумкання, як від ударів по голові.

— Тату, а Оксен був помер... — нарешті спромоглася озватись Катруся. — Їй-богу, помер був зовсім, назавжди...

— Той бевзь безголовий задурить кого хочеш. Його й довбнею не доб'єш, — тато шмальнули поглядом Оксена й аж наче самі злякалися його вигляду.

— Оксенчику, йди з нами в село, там жаб нема, і Никін уже спить. — Катруся сподівалась, що Оксен

почує хоча б слово з її уст, але він каменів і далі.—
Ходімо, Ксенику, я хліба тобі винесу.

— Ще нахлібника мені не вистачає на шию, шолудивого дурмана! Ану пріч звідси на своє коростяве дерево під хатою. Отам тобі місце! — Тато не лише люто пальнувши словами, а й навідліг попхнули ногою Оксена. Той безвільно звалився на бік і злякано затулив обличчя руками, наче його осліпило немилосердне яскраве світло.

— Тату-у! Він же з того світу вернувся! — верескнула Катруся й запручалася з татових рук з усієї сили, але він притис її, наче накинув дебелиого обруча, повернувся лицем до Богданівки і навпростець пішов на миготливе світло з вікна їхньої хати. Катря ще подумала: чи то гасник так хвацько розгорівся, чи то мамине лице так висвічує їй із маленького, підсліпуватого віконця? Лампа чи мамині очі? Хто зна...

— То в нього падучка, доню. Тепер вона його підстерігатиме де захоче і спасу від неї не буде,— ревно бідалася мама, обкушкуючи Катрусю рядном у запічку.— Буде його кидати об землю й тіпати, де застане, й висмокче рештки його розуму. Змилостивись, господи, над ним, над причинним Оксеном! За кого ж він так каторжно покутує? За Богданівку, за світ чи за свого прапрадічка, який, не проти ночі будь сказано, служив у Львові катом і так запопадливо служив, що навіть брав «роботу» додому, щоб марно не гайнувати час.

— Хіба ж Оксен винен у тому, мамо?

— Ніхто не знає, але щось таки в спадщину нам дістається: або нажиті предками гріхи чи гроші, або незужитий ними талан чи талант, або їхні хвороби чи довголіття — хіба ж я знаю? Комусь це мусить залишатися, комусь переходити, бо інакше світ пішов би шкереберть. А ти спи, Катрусю, тобі ще до того зась...

Мама прикрутили гасничок, але він ще довго сліпав, кидаючи на білу стелю велетенську, як дерево, тінь квітки-любки, що самотньо стриміла в горнятку, струнка й тендітна, наче дівча, яке звелося навшипиньки, щоб зазирнути вперед через голови дорослих. Вранці, коли Катруся гнала на пасовисько свою овечку, любка зухвало зупинила її своїм запахом (такий запахом, бо сама затаїлася в придорожньому різнотрав'ї і напосядисто жбухала своїм м'ясо-медовим духом — навіть коли ніхто не почує, вона мусить пахнути, бо для того й виштрикнулася із свого цибулькуватого кореня). Катруся довго лежала біля любки, вдихаючи солодко-чаклунський, п'яний (здавалося, що всякає в кров, розбишакувато підхльоскує її) запах, стежила, як білі квіточки своїми чистими ротиками пили сонце, як перешіптувалися між собою, як занадчували в своє лоно волохатого джмеля-бурчуна, що вертівся над ними, наче прив'язаний до них невидимою ниткою, яку йому несла перервати, як чманіли метелики, струшуючи на Катрусю строкатий пилок із своїх крилець. Лягала навznak, і квітка розросталася впівнеба, ставала аж несправжньою і далекою, коли дивитися на неї від кореня («оце ж, либонь, корінь такою й бачить свою квітку і гордиться, бо ж з нього вона виросла»), потім Катруся відкочувалася по траві аж до репаного ясенювого пенька, дивилася на любку здалеки й стежила, як упокорено нишк молодий джміль у білих розкошах степової орхідеї, як вилежувався на її сліпучих протирадлах, обпосний теплом і нектаром. Та любка й тут діставала Катрусю своєю пахінню, лоскотала серце й уяву, від того світ перед дівчинкою ярмаркувато красувався й торжествував, прагнучи гармонії й довершеності, прагнучи очищення й злагоди між небом і землею, між джмелем і любкою, між людиною й птахом — їй навіть здалося, що не обов'язково опадати цвітові, щоб появилася плід, не обов'язково помирати прадідо-

ві, коли народився правнук (он на тому тижні старий Штокало стругав яворові дошки на колиску для найменшого Штокала і помер, схилившись щочкою на недогембльовану яворину, то із тих дощок уже зробили для старого домовину)...

Та її вже нагукував Петрусь, виганяючи вівцю з панського гороху, розмашисто цвігав батіжком з червоною, як будяковий цвіт, китицею та прив'язаною до кінчика кінською волосиною — щоб батіжок витьохкував на вітрі та щоб Катруся чула його здалеку. Вона зачула висвист батіжка, ще раз жадібно втягнула в себе запах ljubки й кинулася навздогін. Та весь день за нею повсюдно ходив млосний дух тонконогої квітки, навіть овечий піт в полуденну спекотняву не міг його пересилити. Увечері, коли вертали додому, Петрик, бавлячись, настинав петрового батога, цвіт якого липнув до пальців, а злякана вівця наступила на ljubку, то Катруся сховала переламану квітку за пазуху, принесла її нищечком у хату й поставила в горнятко.

Блимаве світло гасничка примхливо відкидало тінь квітки на стелю, побільшувало її до неосяжних розмірів, здавалося, що квітка по-чаклунському росте на очах. Зненацька щось ізлякає її, сіпоне, зіжмакає — й вона почне в'янути й меншати. Катруся довго стежить за цим мінливим видом, за примарним танцем тіней на білій стелі: ось мама скидають спідницю, війнули нею, гойднувся вогник — і, наче луг під подувом вітру, захвилювалося мереживо пелюсток на білому тлі. Рухливі тіні на мить окреслили на стелі обрис понурої кінської голови, який враз перетворився на зображення маківки богданівської церкви, але й вона розтеклася, витворивши поставу козака в кунтуші, з могутньою, м'язистою потилицею, хоч замість оселедця на його тім'ячку ворохобився цибатий лелека. Тільки-но Катруся встигла угледіти цього дивного козарлюгу, як він уже здрібнів до півня на паркані, до

бундючного півня з люлькою в дзьобі, котрий ще й пшакє димище на півстелі. Однак і півень-курець не протримався довго, його притьмом зігнала з плоту горбата відьма з коротенькою правицею і довжелезною, покрученою, позав'язуваною у вузлі лівою рукою, що закінчувалася клешнею.

Катруся зі страху заплющила очі, прислухалася, як шашелі длубаються в старих сволоках та попискують миші на горищі, а коли знову зиркнула на стелю — там підскакувало чорнюще кошеня, обсотане попід живіт грубезним удавом, що похитував продовгуватою, як глек, головою Никона. Катруся встигла впізнати ту голову, хоч на її місці з'явилося коров'яче вим'я...

Ще раз блимнув сліпак, видиво змішалося в нафтову пляму, потекло на стіну з образами, залило чорнотою вишитий барвінок на рушникові (Катруся мало не зойкнула — то ж бабусин рушник, до вінця вона з ним ставала,— а що, як не відпереться?), але тато ввісні чхнули — і лампа погасла.

Темнота наче й чекала цього — одразу ж запахла млосним духом (у хаті йому ніщо не заважало) придорожньої любки. Катруся потемки ласувала цим степовим чаром, що заповнював кожную шпарину домівки, залазив у стару мальовану скриню, на якій багато років джэнджуриться козак Мамай, схожий на усуненого від небесних справ апостола, котрий лише обвикається в земній веремії, біля Мамає увивається хитрючий собака, що одним оком пасе хазяїна, а другим — торбину з харчами. Запах любки залазив у глибокі кишені татових штанів, у глечики від овечого молока, у шпаринки житнього глевтяка, у чорну пащеку комина, ніпав у чорних маминих косах, одкинутих на білу подушку, проймав усе Катрусине єство, заповнював його щемкою, зманливою тривоогою, що гарячковито ятрила дитячу уяву, в якій пречисто білили любки. Маленькою

восковою правицею (нігті сірі й потріскані, як пересохле болото) покивала їй згорблена відьма й блимнула очима, як вуглинами, на які жбухнув вітер. Тріпнув калиновим гребенем цяцькований півень, затягнувся сизим димком і закашлявся; водянисто-зеленава клешня рака потягнулася до стебла орхідеї, але не дістала, почала червоніти, меншати, наче втрапила в казан з окропом! Білий, з чорною латочкою на спині лелека злетів із міцної, жовтаво-вишневої лисини огрядного козака в голубому кунтуші, з-під якого визирав квітчастий комірець решетилівського шитва; чорне кошеня (замість очей — два маленьких листочки барвінку, такі вони зелені) грається на мідянистій спині удава, хвацько заганяє йому в шкіру молоденькі нігті, викочує догори хвоста й гасає, як по товстому стовбуру дерева...

Катруся й сама радісно зчудувалася, що її пам'ять так цупко тримає всі кольори: і козака, і рака, і півня, і відьми, удава й кошеняти. Кожної миті без найменших зусиль вона може відтворити їх знову і розгледіти до рисочки — одна складка в козака на шиї схожа на підбухле тісто над вінцями ночов, у відьми — чорна бородавка над верхньою губою, у змія — такі розумні й хитрі очі, як у Никона, коли він іде зі школи, гойдаючи закоркованою пляшечкою з чорнилом і несучи свою голову так обережно, ніби на тім'ячку в нього стоїть глечик, по вінця налитий окропом. В неї аж зайшлося серце од побаченого в густій хатній темряві строкатого, веселково-буйного світу, самочинно витвореного її уявою. Натягнула на очі ряденце, міцно стулила повіки, але кольоровий світ не зник, а начеб іще пояскравішав, обріс не поміченими досі подробицями: по тонкому раковому вусу неквапливо повзло сонечко, з-під його твердого крапчастого панцира витикалися туманово-прозорі крильця, як підкладка в поповому піджаку (бачила, коли богданівський отець

Хведос бокаса влізали у свій фаетон). Козарлюга уважно роздивлявся своє обличчя в блискучій смужді шаблі, як у дзеркалі, блідий шрам перетинав його рота навскоси, і здавалося, що губи в нього пришиті одна до одної, хоча козак весь час поривався розповісти їй щось дуже важливе.

— А чого це ти не спиш, доню?

Козацюра вибачливо усміхнувся, ввігнав шаблюку в піхви й зник у сірій пилюзі яготинського тракту.

— Не прикидайся, я ж чую, що ти не спиш,— голосніше озвалися мама, і дерев'яне ліжко під ними рипучо зітхнуло.

— Мамо, пустіть мене, я заберу Оксена з вигону, бо він там знову помре...

— Ой і напасте ж ти моя! Не помре він, то падучка в нього. Потіпає ним і відпустить. Він уже давно спить у себе на дереві. Спи, дитино, бо вже вікно сіроти починає, скоро й овечку поженеш на пашу...

Спросоння щось прохарамаркали тато, метушливо перевернулися в ліжку й тоненько захропіли.

Щоб заснути й собі, Катруся стала уявляти нелукаві, незбагнено голубі й чисті до самісінького дна Оксенові очі. Такими вони бувають лише тоді, коли поруч з Оксеном стоїть вона і він нічого не боїться...

6

Так-так, отієї ночі ти побачила неприхований людський біль, Катерино. Біль душі й тіла відразу. Ти була безпомічною зарадити Оксенові, коли ним тіпала падучка, і невимовний жах зафіксує тоді в твоїх зіницях назавжди, бо то вже була ти. Ота ніч стоїть в твоїх очах і дотепер. Стривай, ти ж бачила потім війну, пораних і вбитих, проводжала безліч богданівців на сільський цвинтар... Намалюй і печаль

у своїх очах. Не квапся, до того ми ще дійдемо. Але чого б ти була варта без сонячної навали радощів у своєму житті? І чи була б ти тоді взагалі, Катерино? Господи, як тягнулася ти до радості, як ішла їй навперейми, падала, зводилася й бігла наосліп, з усіх сторін тебе підманювали цяцьковані спокуси: дурна, подивися, скільки синців у тебе на лобі, жарптиця давно полетіла, ти тримаєш у руці пір'їну свійської курки, сипони їй зерна, і вона прибіжить, поклює його й знесе тобі яечко, кинеш його в окріп — і матимеш наїдок. Журавлі відлітають у вирій, а синиці залишаються. Дивилася б краще під ноги, а не в небо. Що ти маєш зі свого талану? Одиноку старість і болячки.

Щось пишно я заправила сумної. Ет! То не я, то старість така велемовна...

Краще б малювала, Катре, ніж марнувати час (скільки ж його в тебе залишилося, скільки?) на сумніви. А що ж робити, коли я не знаю, *якою* себе намалювати? А що робити, коли мені іноді здається, що я взагалі нічого не вмю? Ні дружина, ні мати. Художниця? Ти й досі не віриш, що вмієш малювати, тобі й досі іноді здається, що знайдеться знавець, який прилюдно розвінчає твоє малювання. От і зараз ти немічно опускаєш руки перед своїм автопортретом, бо не знаєш, *якими* повинні бути твої очі.

Саме через те ти й не намалювала досі портрет своєї подруги Варвари, хоч поклялася на її могилі, що намалюєш для людей. Над Варвариною труною ти присягалася, що воскресиш її на картині. У Варвари не було ні брата, ні сестри, ні батька, ні неньки, ні дітей. Був лише Яків, але він лежав у домовині поруч з нею. Ти вірила, що намалюєш Варвару. То хоч зараз намалюй Варвару в собі, бо ти ж її таки любила.

Мені страшно малювати її, бо я *забула* її очі. Тому й відкладаю на потім...

Катерина лише зараз почула, що розмовляє на самоті вголос: а як хтось почує ці балачки? Ото вже попрацює Одарчин чи Никонів язик, ото вже буде млива на солоні перепічки: таки з'їхала Білокуриха з глузду.

І вона сторожко роззирнулася окіль себе, розправила спину, що горбатилася над сапоку в цибуляній грядці, почекала, поки розійдуться з-перед очей рухливі зелені кола (очі напилися гострої зелені цибулиних стрілок, що аж порипували, ластячись до її литок, напилися через край, бо погляд таки переситився зеленим, і тепер на Катерину дивилися зелена хата, зелена коза, кури носили на спині крила із цибулиного пір'ячка), поки розтерпнеться триклятий попереk, обвитий вовняною хустиною, поки повилазять із зеленого туману хата, коза, кури, Загребля та й всенький світ.

Не спішила, най побуде отак. Ніби трава виросла вище людей, вище димарів і дерев, хай плаває все у зеленій повені, бо з неї й почалося життя на землі, коли перша тоненька травичка продзьобала шкаралупу розігрітої сонцем чорноземлі, виглянула і вже не змогла заховатися назад, її зразу ж задурманив цей спокусливий простір із великодушним, пристрасним сонцем у високості, з життєдайною вологою, із молодими вітрянками, що ходять навшпиньках, із хисткими, мінливими міражами, що гзяться на обрії. Травичка зачудовано потягнулася вгору, щоб побачити, а що ж воно там, за вінцями обрію, і підросла ще більше, заголублена сонцем і тепленьким дощиком, вона відчула в собі невідступну жадобу зацвісти й заплідонити, щоби стати вічною на цій землі. «Народиться твій плід — і ти помреш. Я застерігаю тебе... — прошепотіла земля-праматір, але плід уже так потужно набирав сили, так щасливо стріпував у ній, що вона не змогла його вбити. Це було її продовження, і вона не боялася загинути. З останніх сил трава викинула на вітер своє сім'я, і земля зазеленіла в кількох місцях одразу. Коли

на цю планету прийшли люди — вона вже була зеленою. Тому найперший колір, який знає людина, — зелений, тому й ніщо її так святково не упокорює, як зелень. Либонь, і зима сипле свої холодні сніги на наші голови лише тому, щоби ми встигли до болю знудьгуватися за кольором молодої травички, за святешною свічечкою проліска, за срібним передзвоном жайворонка. Лелечко, як воно в нашому світі придумано! І життя цілісінького не вистачить, щоби все осягнути, всім начудуватися доскочу. Все біжимо кудись, піддаємося дрібним спокусам, споживаємо час, як повітря, а не помічаємо, як душа черствіє ще в зав'язі. Слава богу, що нам хоч випадає дитинство і ми потім увесь свій вік живемо спогадами про нього, щоразу йдучи до нього на жеври.

— А боже тобі помагай, Катре! Доброго здоров'я, серце моє невсипує! — Катерина притьмом озирається на знайомий голос Добродійки, хапцем обмацує двір поглядом, зауважує, що все знову стало таким, яким йому й належить бути: хата — в білій льолі, коза — як неvipрана після весільних гостей скатертина, світить ребрами моругий пліт, на якому вигріває боки й подерту квочкою морду Петрів облесний котисько.

— Осьдечки я, моє серце, осьдечки. Тримаю хмару за полу.— На Катерину стікає лункий голос Марії Добродійки (він гучить так, наче Марія проповідує в Андріївській церкві,— стільки перелунків у кожному її слові). Катеринині очі шастають по дворищі, між стовбурами саду — нема ніде. Може, стара вишня, з гульмахама глею в розщелинах кори, заговорила голосом Марії Добродійки? Мана, та й годі!

— Ото вже звикли, що кожна Марія — по коліна в землі, як дерево, а я собі взяла та й вознеслася,— удавано ремствує Маріїн голосяка.

Аж тепер Катерина побачила маленьку метку Марііну постать на солом'яному даху своєї хати.

— А й справді, тобі, Маріє, рукою до бога подати. Стань лише навшпиньки — і за бороду його хвать! Та гляди, щоб не вислизнув. Хіба ж у Богданівці вищої хати нема, що ти вибрала мою стару печерицю?

— А того й вибрала, що стара. Оце йду до тебе, бо знайшла в скрині сувійчик домашнього полотна, завалюся ще оте, повоєнне, коли з тобою коноплі тіпали, ткали по вечорах і всеньке літо білили. Аж дотепер лежало. То здумала: віддам Катрі, хай малює на ньому, воно ж у лузі, на сонці білилося, й літо було тоді таке, як ото після довгої хвороби на вулицю вийдеш уперше. Війна скінчилася, хоч і викосила чоловічий рід, уважай, «під нулівку». Де вдова, а де дівка — не розбереш... Але — вижили!

«Тоді, після війни, мені було байдуже: чи я вдовиця, чи я дівчина, Маріє. Два твої Івани склали свої кучматі голови за Дунаєм. Якби й вернулися додому — не впізнали б тебе, сиву, приголомшену тітку. А МІЙ — повернувся. Переміг у ще одній війні і таки повернувся. З птахами, з вітром, із весняним цвітом, з першими повоєнними немовлятами. Своїми квітами я вокала до нього через усі бойовища, через Бухенвальди й Освенціми, в усі кінці осатанілого, вчаділого від пожежищ світу: тобі треба жити! Мої намальовані квіти, спалені в музеї першою фашистською бомбою, скинутою на сонну Полтаву, ходили за ним, як оберега, як мої очі, вони перехоплювали кулі, націлені йому в груди, вони бігли попереду нього, щоб не наступив на мінне поле, вони маскували його на вигорілому дотла полі бою, вони пахли йому Батьківщиною й отецькою землею, як евшан-зілля, на просторах розтерзаної Європи. Я завожила його повернутися і з цієї війни, з цього пекельного безуму, поклявшись, що таки збережу себе й своє серце для нього, перебреду через море бруду, а залишуся пречистою. Боялася, що й не впізнає, так ізв'ялили й обмолотили мене чотири чорні літа...»

— Пам'ятаю я те полотно, Маріє, ізшила з нього татові сорочку, а мамі спідницю з бирками. Те, що сталося мені на плаття,— пустила на своє малювання,— скрушно відказує Катерина й розминає затерплі на сапиську п'ястуки.

Марія Добродійка — то Катеринине свято й винагорода долі, яка наслала цій одержимій самітниці стільки страждань, що вжахнулася й хутенько подарувала їй оцю святу Марію з таким добродушним серцем, що, коли б одного ранку раптом не зійшло в небі сонце, од тепла Маріїної душі все одно цвіли б сади, буяло зело, а люди знаходили б свої праведні дороги у цьому світі.

— А мені воно ні до чого. Ткала, бо вірила, що повернуться мої Іванчики або хоч один із них. Відкрию скриню, зйду сльозами вночі — та знову сховаю на саме денце. А сьогодні не змогла вже сховати. То дай, думаю, занесу Катрі до її малювання. Це полотно в сльозі моїй вимочене, на першому повоєнному сонці вибілене. Пречисте воно, Катрусю. І квіти твої на ньому приймуться. Отож і несу тобі сувій, коли бачу, сніпок у тебе на гаті геть перетлів. Он він валяється біля причілка, миршавий такий і нікудишній уже. А піде, думаю собі, дощ — пролізуть іржаві плями на стелю, тоді тобі заходься всеньку хату білити. Гайнула я додому, зв'язала сніпок із житнього околоту, взяла драбину й підладнувала твоє пошиття. То вже не сердься, що без дозволу. Чую, ти балакаєш із своїми квіточками, то й балакай, не буду заважати — тихо все впорала. А коли ти розігнулася, то я й подала тобі голос, щоб не ізлякати, бува...

Марія мацкує ногою щабель драбини, сором'язливо затуляє долонею рота (недавно лишень у Яготині їй вставили металеві, з холодним полиском, зуби, і коли жінка вдома глянула на себе в дзеркало — хотіла з відчаю висмикнути кліщами усю щелепу, та не змогла; відтоді соромиться усміхатися людям, приказуючи:

«Вибачайте, бо повен рот копійок, як гаманець...»), зграбно затискує між колін спідницю, наче знизу підглядають за нею чоловіки-гаволови, сподіваючись на пустощі вітру...

— Ти б, серце моє, йшла та малювала собі своє, а я цибулю тобі впораю. І в ланку нині не пішла, щоб справити тобі трохи всяких бабських морок.

— Хіба тобі, Маріє, мало свого клопоту? Відпочила б, то ж не двадцять літ тобі, коли ми вдвох до обіду встигали по два пуди пшениці віднести в Яготин до млина, змолоти, хихикаючи, видурити в молодого лісника по пеньку, видлубати його із землі й принести разом із мливом додому...

— Еге ж, серце моє, а після обіду ще й встигали у куркуля Блажія нажати по копі жита. Не забула, Катрусю, як ми, було, кладемо важкі снопи у п'ятнадцятки, а Блажій свої баньки викотить з-за сусідньої копиці й пильнує, як у нас з тобою литочки грають та спідниці підскакують, коли нагинаємося? А ми ж давно його, джигуна й огира-перелюбника, бачимо й ліктиком одна одну — штрик: мовляв, присідаймо, коли нагинаємось, бо стидко. А він все одно слину пускає з товстогубого рота. От що то молода пам'ять: і зараз бачу Блажія за копою, Катерино, хоч і давно вже він загубився в світах...

— Він і не був посіпакою, лиш бабійство за ним водилося. Пригадаєш, як Варвара його поповодила на своєму гачку, змовившись із своїм чоловіком? «Вогненна Варвара» її називали. Чоловіка любила свого до одуру, але страх воліла чужим мужам і хлопцям душу, як кишеню, вивернути. Жили весь день линвами потенькують на панській роботі, увечері ж біжком біжить до чоловіка, нагодує його, налюбить, а тоді ще попроситься, щоб пустив на гулянку до дівчат. І пускав він її, бо вірив. Варвара миттю напустить хлопцям туману, обворожить їх бровою та стрімкими, випнути-

ми грудьми, піде в танець з підітканою спідницею — і парубки метушаться довкола неї, як метелики біля лампи. Мала в тому якусь ненаситну радість. Парубота чманіє, вже чиїсь кулачиська комусь ребра перелічують, вже комусь губу розквасили... Глядь—а за Варварою й слід прохолов. Вона вже пригортає свого сонного Якова, розгарячено пощипує його, щоб проснувся. Блажій знав ті її ігриська, та заманила і його в свою пастку. Тільки на побачення з Блажієм брала свого Якова, ховала його десь поблизу, щоб до слова чув усе, про що говоритиме із залицяльником.

— Авжеж, серце моє, коли Якову було ліньки поночі плуганитись аж під ліс, де Блажій призначав зустріч, він відпускав її саму, бо дома таки краще виспишся, ніж у кущах, на вологій від роси траві... Але тоді вона, бестія, не йшла. Казала Блажієві потім, що не вдалося чоловіка задурити. А Блажій уже по-півнячому крилом землю поре, несамовита кров затуманює розум.

— А скінчилося це, Маріє, тим, що Варвара пошила Блажія в дурні...

Катеринина уява вже оживила усе до подробиць у тих далеких літах, коли так гоже й безтурботно дівувалося, коли попереду лежав ще не ораний і не сіяний степ її життя, коли всі мороки здавалися скороминущими, коли на неї ще не впало це гірко-солодке дання — малювати. Тоді тільки й балачок було між дівчатами, що про Варвару та її мстиве крутість. Катря й досі не може збагнути, кому мстилася молодиця і за що.

Марія подивилася на Катерину таким здивованим поглядом, що Катря аж пересіпнула плечима й оглянула свою одіж.

— А чого це я тобі розповідаю про Варку? Ти ж товаришувала з нею, як і я. Чи ж мені робити нічого, що я оце розвела теревені?

Катерина зрозуміла, що її заскочено на таємниці: справді, вона все це знає і, якщо покласти руку на серце, «підігрує» Марії, вдаючи забудькувату, бо їй хочеться воскресити Варку в своїй уяві ще й з Марійних слів, щоб потім — намалювати. Тому й завела і підтримує цю балачку...

Катерина густо почервоніла й потупила очі, але враз подумала, що коли промовчить, то Марія вже не повернеться до цієї розмови, і Варка знову надовго сховається у своє небуття. Тому втерла долонею пошерхлі губи й сказала:

— Давно ж було, Маріє, а пам'ять — як дірява верша: що зайшло — те й вийшло. Удвох оце й пригадаємо все, як було...

— А я думала — ти лукавиш...

Відступатися Катерині нікуди, то й повела розмову далі:

— Блажій тоді, Марійцю, привіз собі з Києва велосипед. Ми її до того й не бачили. Рідко й на коня сідав — усе педалі крутив, а ми дивувалися, як то він на двох колесах не падає. Старі баби хрестилися, коли проїздив біля їхнього двору. Тільки Никін чимсь підластився до Блажія, і той розкрив йому таємницю. А Рубцеві хіба ж довго треба — тайкома й навчився. Всю наступну зиму не виходив з хати, а на весну — виїхав на своєму дерев'яному велосипеді, що скрипів, як чумацька мажа.

— Ага, Катрусю, так, так було, тільки Никонів велосипед не мав гальма, він ногою в обід колеса впирався й тиснув, поки не стане його колісниця...

— Тому й ходив завжди у черевикові на правій нозі, бо колесо підошву до крові натирало, — засміялася Катерина й тільки тепер зауважила, що Марія давно взяла з її рук сапу й заповзято шарує грядку цибулі-сіянки. Спробуй зупинити її — вперше побачиш сердитою. Господи, якби цій Марії хоч дрібочку щастя,

вона б непомітно переробила всенюк роботу в Богданівці! «А може, в безперервній праці вона й шукає заспокоєння», — подумала Катерина й присіла на вишмульганий, обніжений сонцем стільчик.

— А в Якова голова збилася в ковтун через той велосипед. І хату б спродав, щоб мати того рогатого чорта. Забандюрилося йому — світу не бачить, надумав на цілу зиму втекти до Києва, щоб заробити на заготовівлі дніпровського льоду грошей і весною в'їхати в Богданівку на своєму велосипеді. Варвара чужого чоловіка могла від рідної жінки з дітьми відвернути, а свого — від велосипеда несила. Блажій тим часом місця собі не знаходить, очманою нипає по Варвариних слідах, а вона лише бровою, як вудлиськом вигнутим, посіпує — і велосипед з Блажієм за нею котиться. А позаду за велосипедом — Яків бігає. Отоді на Варвару найшло щось рішуче й невідступне, вона, либонь, і сама не знала, що воно... Призначила Блажієві нічну зустріч, схвала Якова в ожиннику й прислухається, коли велосипед затілінькає на стежці. Заквітчала дже регелю кіс ромашкою — їде вхажор її.

— А куркулика, серце Катерино, розігрівати не треба було, на дурне діло в нього завжди кров наготові.— Марія на мить розправила спину, сяйнула металевими зубами, як велосипедними шпицями, і знову допалася до сапи.

— Та Варвара вміла лемішку заварювати! Іще підсипала жару. Блажій уже став розсупонюватися, вона удавано голосно зверескнула, щоб Яків у кущах не заснув, заманює бахура в ожинник, ближче до Якова, бо бачить, що без його помочі вже не вивернеться від одурілого огиряки. Вже й кущ, де мав сидіти Яків, ногою штурхає — не озивається. Коли глядь, а Яків стоїть в глибині лісу з велосипедом, гладить його колеса, кермо. Грається з ним, як дитина з цяцькою. Не знати, чим би те скінчилося, якби Яків не зачепив рукою

велосипедного дзвіночка. Як тілінькне — пан і за-
вмер... А Варвара як зайойче — луна пташок побудила
в лісі, й собаки залящали на Тонконогівці. В ту мить
у ній проснулася велика актриса: притьмом падає
в ноги Якову (а він гладить велосипед — Варвару так
не пестив ніколи!), грабає землю руками, цілує йому
ноги, заливається слізьми, плачем заходиться: «Не
вбивай мене, чоло-ві-чень-ку-у єдиний мій, не вбивай!»
А Яків біля роганя блискучого вовтузиться, хоч би тобі
слово сказав, навіть штанів Блажієвих на куці шип-
шини не бачить. Варвара вже зупинитися не може, хоч
добре чула, як за куркульчиком лісові нетрі затріща-
ли. «Поріши мене відразу за мое безчестя або прости
перед богом! Не будечки більше ніколи такого! Ой-йо-
еньки! Люди добрі, врятуйте, бо закатає він мене!» —
дужче розходилася Варвара, щоби Блажій чув, хоч він
вже на другому кінці лісу... — Катерина дає попуст
сміхові, сплескує руками об свої гострі коліна, аж
порох курить із спідниці.

Здивована коза й собі трясє виквецяною в траву бо-
рідкою, накопилює верхню губу й тоненько чхає.

— Яків привів додому лісопета, а Варвара принесла
нові, з чистої англійської вовни Блажієві штани й ви-
вшала їх у дворі на шворці, щоби пара з них вийшла
Блажієва. Куркулика не було в Богданівці з тиждень,
а тоді появився... на новому лісопеті, бо старий буцім-
то... продав Якову за великі гроші... разом із штаньми
англійськими...

Марія встигла обшарувати часник і моркву, петруш-
ку й пастернак, легка сапка вже стинала глуху кро-
пиву на межівнику. І коли вона встигла? А на цілий
рік старшечка від мене і набідувалася не менше. «Не
завидууй убогому!» — одказала собі Катря.

— Штани, Марієчко, провітрювалися ціле літо, в од-
ній з кишень горобці свій виводок висиділи. Вітер, бу-
вало, холошами розгойдує, а Варвара каже своєму

Якову: не думай задрімати, он Блажій до мене на зальоти чимчикує... Та чомусь їхній песик незлюбив тих штанів, як найде, було, на нього хмара — день і ніч без угаву бреше на них.

— За тіі штани, моє серце, Никін навчив Якова їздити на лісопеті й обіцявся лагодити тую колісницю.

— Ото так, Маріє, химерно й сотворена людина. Ніхто з нас незугарен розгадати її. Можна всеньке життя з одної миски їсти, на одній подушчині спати, спільних діток привести й виняньчити, а до пуття й не розгадаєш, із ким судьбу навпіл ділиш. Ти ж згадай, Марієчко, як тільки Яків зрозумів, що має свого велосипеда, вміє на ньому гарцювати,— його мрія (така до одуру невідступна, що він ладен був на все заради неї, може, навіть закрив би очі на справжню Варварину зраду з Блажієм — така немилосердна була його забганка!) здійснилася, і він одразу ж охолов до неї. Може, тому, що, як виявилось, їздити на велосипеді може й дитина, і Оксен. Яків знову почав ходити пішки, велосипед потихеньку іржавів у сінцях, аж поки Варвара не потовкла ту рогату сатану замашною довбнею, потім доконала сокирою й поночі віднесла в ліс, на те саме страмне місце, закопала, а зверху ще й бузину посадила.

Катря докінчила розповідь, але перед її очима сумовито усміхалася гріхородними, чорно-оксамитовими очима на іконному лиці Варвара, йдучи з лісу — із похорону того триклятого велосипеда. Блискучий язик заступа ловив холодний мідяк місяця на забабляні свіжою землею Варварині п'яти. Заступ кволо погойдувався на її плечі, як гвинтівка воїна, який іде здаватися в полон. Сміється чи плаче Варвара? Надто темна ніч, щоб розгледіти. Сміється чи плаче, йдучи до свого Якова? Про що вона думає, поволі йдучи додому, про що вона думає, знаючи, що Яків бачить уже третій сон, у якому йому знову й знову мариться власний

кінь, хай навіть кульгавий, з витеклим оком, потовчений паршею, але власний. Сміється чи плаче Варвара? Може, вона поховала свою буйну жіночу сміливість, якою наласувалася вволю й раптом злякалася самої себе, всеможності своєї краси, може, злякалася свого хмільного зухвальства, останнім вибухом її сміливості було те, що вона змогла викопати яму, вкинути туди покорчене залізаччя, не зморгнувши, вкинути в яму свою непорочну гульбу, засипати землею, затоптати босими ногами, замести слід кущем синьої бузини, мовчки справити тризну й спустошено вертатися до хати. Отак віл, що напасся трави й запив її водою, підходить до свого ярма, починає його лизати.

Сміється чи плаче Варвара?

Схлипує Марія Добродійка (ніхто в Богданівці вже й не знає її справжнього прізвища, бо бригадир давно записує її у відомість на трудодні: «Добродько М.» — отак, як почув од жінки, коли приступив до керма за-греблянської бригади, лише в шнуровій сільрадівській книзі значиться якась Курінна Марія Минівна, але навіть секретарка Параня, письмо якої показують першокласникам на уроках каліграфії, буде довго думати, загинати пальці, заковувати косуваті очі під маленький лобик, гризтиме дрібними мишачими зубками кінчик учнівської ручки й по довгих вимучених гаданнях відповість: зайдіть, пожалуста, завтра, мені з депутатами тра порадитись). Обдивляється розториганий вітром нужник із старого соняшничиння, висмикує перегнилі стебла, згрібає зрізаний сапою полин із межі, вправно, ніби все життя тільки це й робила, в'яже тугі полинові віники, затикає ними дірки, примуцовує іржавим дротом — і дедалі голосніше схлипує.

— Що з тобою, Марієчко? — Катря, долаючи судом в крижах, підводиться з призьби.

— Господи, як урвався Барварин і Якова талан! Так любилися обое, так дитинки ждали (я вже з Іваном

жила, вже маленького Іванчика в череві чула, то Варка навіть приходила до мене вивідувати бабські таємниці, від яких у мене самої каплуни виступали на щоках, і зараз соромно, Катрусю), дуже вони хотіли дитинки, земельки їм тоді саме нарізали — тільки й жити. Пригадую, мій Іван того вечора потирав заду білі на морозі руки (либонь, ходили в Яготин по гас), підморгував мені й, озираючись по хаті, примовляв: покумаємся з Яковом і Варварою, покумаємось, бо дуже рішучим Яків пішов до своєї Варки, від Яготина до Богданівки я йому всякі такі баєчки розповідав про Адама і Єву, ну про всяке таке, що він ще з пирятинського шляху поперед мене дав хльору до своєї Варвари...

Марііне підборіддя дрібно затремтіло, збаччилося в дрібну, вив'ялену картопельку, яка луснула гірким жіночим плачем:

— І тії ніче-че-ге-чки ж вони обидвоє вчаділи. Може ж, Ва-га-а-рочка вже й з дитинкою бул-а-а, що так заснула солодко, аж назавжди. Так їх і знайшли через день у ліжечку, пообіймалися собі, як голуб'ятка. І чим же вони так завинили богові, що він забрав їх до себе обох відразу?

Катря не заспокоювала Добродійку, бо не вміла, — та й чим ти загасиш зараз її біль? Усі слова якісь немічні й старі, давно зужиті. А ще Катря поклатася на те, що добре знає Марію: сплакне, заголосить і знову возродиться для роботи, то, напевне, потреба її доброї душі — вирватися в сльозу, вилитися, як хмара дощем, і знову жити. Не раз, бувало, зайдеш до Марії в хату — заплакана. Розговоришся, переведеш її думки на якусь кумедну богданівську бувальщину (звісно ж, думаєш, що своє горе виплакує вдова: мужа і сина не вернула їй війна!), коли довідуєшся — Марія бідкається над крутою судьбою когось із богданівців.

Хоч він під'їхав до Лувру зі службового ходу — його все одно впізнали кілька молодиків, стрижених під Ів Монтана. Були це, напевне, студенти, бо він одв'язався від них досить легко: карячкувато розписався на путівникові по Лувру, потиснув їм руки та щиро усміхнувся.

Ежен чекав його в своєму кабінетику (вся паризька художня богема перелицьовувала той факт, що головний хранитель Лувру займав саме ту кімнатку, де мешкав найулюбленіший блазень короля Людовіка XVI).

Ежен вірив, що роботи неосвіченої української селянки повинні зацікавити, вразити Пікассо. Він навмисне покаже їх після печальної вигадливості індіанських масок та геометричного раціоналізму африканської скульптури, якою свого часу захоплювалися і Гертруда Стайн, і Матісс, і Дерен, і Фламінк, а найдужче — сам Пабло, добачив-бо у роботах африканців витoki сучасного модернізму та кубізму. Роботи українки, її духовна чистота мають допомогти зараз Пабло виборساتися з кризи, хоч на мить осіяти всезнаючого Мефістофеля, бо закони їх побудови цілком інтуїтивні, в них постійно пульсує якась наївна таємниця. Їх можна сприймати і як народні примітиви, але вражаючий емоційний серпанок, невловимий час спонукає тебе відчувати щось куди більше, ніж фольклорні знаки. Поєднання фантастичної феєрії з невідпорною матеріальністю художньої подробиці іноді складають враження дуже талановитої, глибоко прихованої інтерпретації народного живопису досвідченим майстром кольору, який прийшов до цього стилю крізь різні школи та новації (зокрема — досконало виштудіював французьких імпресіоністів на чолі з Моне та Ренуаром). Прийшов, зберігши і національний колорит, і святу наївність світобачення, а найголовніше — некрикливу, гречну й мудру радість буття.

А втім, можливо, він, Ежен, який пропустив крізь своє серце і розум усі варті уваги головного хранителя Лувру шедеври образотворчого мистецтва (в оригіналах), помиляється? Можливо, піддався саме на оту невишколену, спонтанну наївність талановитої української селянки? Отож, Еженові хотілося перевірити себе... Яке враження справить ця первородна поетика української селянки, котра вміє підніматися до найвищих мистецьких екстазів своєї душі, на автора «Герніки»? Він весь зітканий із настроїв, бо знання мистецтва в нього таке глибоке, що переросло у *відчуття мистецтва*, відчуття, якому він найбільше довіряє. Не розуму, а якійсь могутній інтуїції. Отож, багато залежить і від його настрою.

Для Ежена це було важливо також, бо він мав намір до сесії ЮНЕСКО підготувати виставку новинок народних майстрів, де хотів показати і кілька робіт Катерини Білокур.

Міг би покластися і на свій смак, але Ежен знав, що Пабло переживає зараз період депресії, зтяжної душевної муки, несамовито бореться з нею.

Що ж скаже Пабло?

Що він скаже?..

Катерина вже не раз думала на самоті: а чи не заворожена Марія на оцю відчайдушну доброту? Втратила чоловіка й сина — горе могло б розчавити її, довести до отупіння, до черствого безуму. Чи ж далеко до того, щоби проклясти оцей бездушний, жорстокий світ, вартий того, щоб йому мстити або ж відгородитися від нього назавжди, прокляти й жити лише заробленим харчем, щоб угамувати свій шлунок, сном, щоб відпочило тіло. За повітря, воду й сонце, слава богу, платити не треба, за те, що тебе народили, — також, тюгукай свій вік на грядці та в запічку, бо життя повелося з тобою, як злодій, що підступно виніс усі твої

надбанки, зграсував твою душу, як череда посів,— ніхто не має права дорікнути тобі за збайдужіння. Хто-хто, а Марія мала на це право, могла б і скористатися ним, і коли б казала: моя хата з краю — їй би вірили, бо крайнішої хати за Маріїну таки немає на Загреблі — у сніжну зиму й не добрьохавш до її самотнього обійстя над ставком, рідко яка гирилиця колядників не забуде Маріїних вікон у різдвяний вечір, хоч виставляє вона на підвіконня всі три свої запалені лампи.

На нове заміжжя не сподівалася: в Богданівці після війни випадало по одному чоловікові на чотири вдовиних двори, та які ж удови були — тільки починалося в них квітування, тільки пробуджувалась жіноча жага, яку не опшукавш, навіть у шлеї йдучи в плузі поруч із коровою, не обдуриш, віддавшись цілоденному каторжному танцю в ямі з замісом на мазання хати. Впадеш без пам'яті на холодну постіль, впадеш у «глиняних панчохах», бо й крапельки сили нема, щоб ополоскати їх водою, впадеш, наче макового цвіту об'їлася, а перший півень закукуріче й викине тебе зі сну на берег самотності, в білу пустелю широкого дубового ліжка, довго лежатимеш з відкритими очима, наслухаючись, як шастає в твоєму тілі якась гарячкова судама, як дзвенить у твоїх жилах молода, заго-ниста кров, як пашать твої тугі перса і зашпори зводять губи.

І ти схопишся на ноги, сновидою нипатимеш по хаті, довго змиватимеш ноги холодною водою й заскочиш себе на тому, що надто ніжно й сторожко ведеш по своїй литці рукою, що від цього дотику побігли по тілі дрібні, лоскітливі «сирітки» й сорочка зненацька прилипла до спини. Ти прикусиш губу до крові, впадеш на осоружне ложе (таке ж райське було воно тобі до цієї триклятої війни, таке жадане, що уповаєш на сонце, щоб воно швидше котилося до вечора, а потім щоб

довше не сходило!), тельющишся головою в подушку, змолотиш її кулаками, виплачешся в її ненависну чистоту, з якої давно вичах отой ріднющий запах виткого чуперика, якому тісно було під холодною каскою, який встиг прорости із землі зеленою травою на березі Волги чи катраном у запорізьких степах... Ти витрясеш свою згорьовану душу, та не зачавиш у ній жіночого, бо воно сильніше від тебе.

І коли на току однорукий вагар безцеремонно шасне незграбною шульгою тобі за пазуху — ти не відважиш йому ляпаса, лиш удавано зверескнеш, одскочиш і заходишся вергати важкі пшеничні снопи, які чомусь одразу стануть легшими. Лише ввечері тебе пекучо пониже: а до війни вагар мав дві руки, але ніколи б не наважився навіть підступитися до тебе, знаючи, що ти пожбуриш у нього, як грудомохою льоду: «Дядьку, як вам не встидно!? Я ось вашій тітці або своєму чоловікові скажу...» Господи, як давно те було, чи й не приснилося.

А по війні чоловіки мугирюваті стали, безцеремонні. В тому винні ми самі, жінки, бо їх дрібочка й залишилась, бо навоювалися, нагибілися по шанцях, бо спали, обнявши гвинтівку, й годували своїм тілом вошву — таки вижили, і їм тепер усе дозволено. Спершу нас підточувала жалість, і ми їм багато прощали. А зараз? Зараз ми просто надто молоді вдови, без надії на те, що хтось таки візьме тебе в дружини. Отож, коли можеш позаочі, злодійкувато, тайкома висмикнути билиночку радості — не вагайся, бо хтозна чи й буде іще нагода для цього...

Тому після війни майже не було розлучень, хоча чоловіки рідко трималися хати (Никін, наприклад, сам тоді казав, що «перейшов на безприв'язне утримання, бо один — на такенному пасовиську»), волочилися по ближніх і дальніх кутках, не дуже й дбаючи про одвічну сільську конспірацію та про наслідки свого

залицяння, котрі часто галасливо появлялися на світ в образі опецькуватого хлопчика чи великоокої дівчинки, народжених вдовами «від вітру», чи від води з Никонового артезіана, чи від Івана Купайла, та правдивіш усього — від нестерпної жіночої туги й самотності. Й ніхто нікого не винуватив за цей святий гріх, а покійна Паранина мама Васька — тодішня сільрадівська писарка — тільки те й робила, що прислухалася до Богданівки: чи не залемтує в якійсь хаті новонароджене дитя, щоб відразу заоблікувати його на ім'я й прізвище батька, який не повернувся з фронту.

На що могла надіятися в ті роки Марія Курінна? Маленька, худа, як копистка (взуваючи кирзаки, обмотувала литки товстими онучами, але й тоді хаяви хляпали з таким виляском, що за кілька верст було чути: Марія йде чи біжить, ближчає чи дальшає), в дитинстві над її лицем позбиткувалася вітрянка, колись цей гандж задужувала молодість і рум'янці, а зараз від кожної ямочки поповзли осоружні зморшки, здуплавіли й пожовкли два передніх зуби, злиняла й посіклася коса — сільська баба, та й годі. Ні лица, ні тіла — ходячий сум у куфайці та в кирзових чоботях. Бувало, забіжить до нас увечері й просить тата: «Дядечку Василю, тітка Якилина шпетять вас, щоб не чаділи цигаркою в хаті... То ви, щоб на дворі не мерзнути, підіть покурить до мене, хай хоч чоловічим духом запахне. Там на столі й пляшчина чикилдихи стоїть. Випийте собі та покурить, а я поможу вашим кужіль прясти...»

Чого ж могла чекати від життя ця Марія? Був би син Іван — вона б до крихіточки віддала свою душу й літа йому, і це б тішило її доречністю життя на землі, вона б до самозабуття шарувала безкінечні колгоспні гектари, складала копіечку до копіечки, щоб купити синові нового костюма, розламувала б шматок хліба надвоє, щоб поділитися з ним, в неї б дерев'янили руки

від роботи, але віддала б Івана до Києва вчитися і щотижня возила б йому аж туди гарячого борщу в обвинутому кожущиною горщику й поверталася додому про-світлена, як наші прабабці із Києво-Печерської лаври. Вона б жила за десятьох, бо є на світі її син Іван, син її й Івана, значить, будуть у неї внучата, веселенько тупотітимуть по землі, вона виняньчить їх, випестить своїм хлібом, своїми піснями, вона побіжить за ними світ за очі й назирці чатуватиме, щоб не збили ногу в дорозі, щоб чорний кіт не перебіг їм стежку, щоб була чиста на них сорочечка і щоб не випало на їхнє життя війни. Вона б радісно несла цю повинність, і їй хотілося б жити довго-довго, щоб побачити своїх правнуків, погойдати їхню колиску, навчити вимовляти «р» (ану скажи: «баба Мар-р-рія»), купити букварика й дочекатися, поки з них будуть люди...

Якби був її муж — вона б жила заради нього. Якщо вивітрилося й зів'яло її жіноче тіло — вона не дуже й підстерігатиме, чого він пізно прийшов, лагодячи в котроїсь загреблянської молодиці ворота чи двері. Добре, що він таки знає дорогу додому, а Марія зробить усе, щоб він ніколи не забув цю доріженьку: он його чекає повне жлукто нагрітої дощівки з любистком і м'ятою — вона сама викупає його, як дитину, одягне в чисту білизну (над матіолою сушила, довго не випахне!), дістане рогаčem із печі горня розімлілої лемішки з рум'яними шкварками, метнеться в комору по сулійку варенухи. Викупаний, розімлілий, роздобрений чарчиною, Іван жадібно наминатиме вечерю, а Марія сидітиме навпроти за тесовим столом, стишена й сором'язлива, як дівчатко перед іконою. Потім за руку поведе його до чистого, пахкого ліжка, обгорне його ковдрою. І, якщо Іван не покличе її до себе, вона заходиться прати, а впоравшись із пранням, ще довго пришиватиме гудзики (хоч вони й так навічно нею пришиті), підмітатиме хату і лише під ранок приляже

до чоловіка, та й то — скравчку, щоб не розбудити його. То де вже йому буде краще? З любові вона буде щоденно щось вигадувати для нього таке, чого він не вазнає від інших.

А потім вони непомітно отямляться, що вже старі. Та в Марії й тоді вистачить снаги любити його тихо і всепрощально, світити й гріти Іванові, як осіннє сонечко, тримати його під руку на ковзкій стежці, вирізати з хліба м'якушку, щоб міг пожувати, поїти його молоком і трав'ям та молити бога, щоб вона не померла першою, бо це ж йому, бідному, буде стільки мороки з похороном, з дев'ятьма днями і сороковинами: хто ж наготує страви, людей скличе, калачі спече? А хто йому сорочечку випере та залатає, хто в лавку по тютюн піде? Ні, взяти собі й померти першою, знаючи, що тебе ладненько поховають і пом'януть, вона не має права, совість і на тому світі мордуватиме її.

І отак, без сина, з самим лише Іваном, вона б також мала для чого жити.

А в неї ж забрано все.

Та Марія вижила («Маріє! Горенько з тобою!.. Окуй свою святую силу... долготерпенієм окуй, в сльозах кровавих загартуй!..»). Що ж підняло з румовища її душу, звідки в неї оця здатність самовідродження із, здавалося, вже мертвого кореня, з моторошної безнадії? «І ти, як палець той, осталась одна-однісінька! Такий талан твій латаний, небого!»)

Чи це — від невмирущості народу, від його одвічної незнищенності? Чи з її, Маріїних, власних джерел, в яких раніше просто не було потреби, й вони собі стиха жебоніли в душі, аж поки душа не заводала «пробі!» — і вони рвонули з усієї сили, змили нагар безнадії і вродили її знову? Інакшою, добрішою, святою!

«Вже я, Катрусенько, мертва...» — казала Марія, коли прийшла похоронка і на Івана-старшого (похоронка прийшла разом з останнім Івановим листом, де він

хвалився, що п'є шоломом воду з Дунаю). Вона принесла мені Іванову сорочку, щоб я її розпорол а й мала на чому малювати, та ще принесла кілька лампачин, кізяків, щоб я пропала в плиті й полікувала свій ревматизм. А сама ж — наче з хреста знята: «Мені вже байдуже, Катрусю, мене вже ніщо не зігріє, а тобі треба, ти ж своїм серцем увесь світ освяваєш, намалюй на Івановій сорочці поле, бо любив він його більше, ніж мене. А ще, як зможеш, десь у куточку — його тракторця, до якого свого Івана ревнувала найдужче. Ні, ні, Катрусю, ти малюй свої квітки, а все ж і тракторця не забудь. Маленького, як бджілку, десь його між квітами заховай. Ото й мені буде пам'ять про обох Іванів».

Ти тоді була приголомшена цією святою простодушністю Марії, ти не знала, де б її посадити, як вділити їй радості (так, щоби вона не виглядала жебрачкою). І ти сказала тоді: «Ми живемо, Маріє, лише доти, поки здатні зробити людям добро. Часто день нашої смерті настає за кілька десятиліть до тої години, коли нам складуть руки на грудях». Марія довго мовчала, дивилася на тебе так, наче крізь твоє тіло побачила якийсь зовсім інший світ, здатен відповісти на всі її запитання.

І поки Марія дивилася отак на тебе, ти встигла намалювати олівцем її портрет. Ти його назвала «Марія з Богданівки», але в Києві чомусь перейменували на «Портрет жінки». Ніби засумнівалися: а може, то чоловік у хустці? І не подумав ніхто, що, може, мені перед Марією соромно. Ото вже тії вчені люди, на малюванні, на його таємницях розуміються, а що живе на світі Марія — їм і байдуже...

Я зробила все, що могла. П'ять літечок повозних, п'ять літечок голодних і вбогих я віддала, щоб виконати Маріїне прохання: змалювала колгоспне поле, оте, біля Сльози Чураївни, яке найбільше любили її Івани, змалювала й трактора, що оре їхнє поле, а в тому тракторцеві — ніби вони обидва, Маріїні Івани,

чекає їх Марія, щойно махала їм ситцевою хусткою та й кинула її на плетений тин. А буйнії квіти я змалювала для Марії. Дорікали мені потім, що я ними затулила простір, залишила тільки маленьку проталину в квітах для поля й трактора, що такого не може бути, що краще було намалювати більше поля й більше тракторів. Не могла я інакше, люди добрі, бо я б збрехала Марії. Оце віконечко в квітах — то Маріїна віра й пам'ять, і тракторець чуднуватий, бо таким його запам'ятала Марія, а поля їй більше не треба (хоч вона обробляє всі лани, які є в нашому колгоспі), найрідніший для неї той шматочок лану, на якому є Іванів трактор. А квіти, я ж кажу, квіти — для Марії Добродійки! Хай веселять їй душу. Інакше я не могла, бо ж малювала своє «Колгоспне поле» на полотні з сорочки її Івана. Сорочки, яку він носив на своєму тілі. Скажіть, а ви б змогли інакше змалювати те, що просила Марія?

А що видно рубець на картині — вибачайте, бо по-лотно було покраяне на сорочку, а не для малювання, мусила зшивати...

Коли я закінчила малювати й показала картину Марії — ще ніколи так не боялася, навіть перед Павлом Григоровичем Тичиною була спокійніша: а раптом їй не сподобається? Я винесла картину в сад, на сонце, а сама сховалася в хату, забилася в куток й занишкла, готова кожної миті провалитися крізь землю. Довго сиділа, затамувавши подих. Нема Марії й нема, думаю: образилася й пішла додому. Світ мені в очах ізчорнів й загнітився, йду в сад, щоб зіжмакати своє недолуге малювання, розтоптати його і забути, пам'ятаючи лише про змарноване полотно. Коли бачу: стоїть Марія біля моєї картини, стоїть і кінчиком хустини витирає очі. Й усміхається, наче десь на шляху побачила своїх обох Іванів, які повертаються до неї з війни. Довго ще так стояла, як заворожена, стріпувала рука-

ми, ніби подавала своїм Іванам знак: я тут, чекаю вас, соколики ви мої, тут я, в Богданівці, на Загреблі...

А потім як побачить мене, як кинеється на груди — я їй незчулася, як вона мою правичку обцілувала. Мало не зомліла зі встиду, поки вихопила свою руку.

А тоді — щодня забіжить удосвіта до мене в кімнату, посидить біля своїх квітів і тракторця, усміхнеться, зітхне й бігцем — на поле. Я аж потім випадково побачу біля тієї картини трое яччок, ще тепленькі, видно, вдосвіта її курки знесли. Таке на мене найде щось після цього, аж виплачуся на самоті.

Як, бувало, не відкараскуюсь від її дарів, а вона однієї: «Катрусю, та в мене ж такі кури, що чим більше роздаю людям їхніх яєць — тим вони краще несуться. Я вже перевірила. І Сашчисі занесла сьогодні, і дідові Савці. А дядькові Демидові молодій картопельки зварила, петрушечкою і салом приправила та й занесла, бо щось нездужає він, сердешний».

А тоді Никін пустив про Марію чутку, що вона чаклує по досвітках, бо якимось підгледів, як Добродійка ходить на зорі по Загреблі, заглядає в двори, поки люди сплять іще, та сипле їм попід вікна чари й прищавкує щось щербатим ротом. Я не повірила, але ж цікавість таки взяла; стільки пережила жінка, може, їй справді своїх Іванів викликає з небуття...

Задрімала я не роздягаючись, а з першими півнями — вже на ногах. Тихесенько прочинила двері, щоб не розбудити брата Грицька з Христею (слава богу, вже почали ліпити свою хату, то виберуться, бо живемо, як пальці в тісній рукавичці).

Вийшла я за поріг, туман хвилями котиться з берега, півні навперейми горлають з усіх сторін світу, так уже запопадливо лементують, наче ковтнули по гарячій зорі, прийнявши її за золоту зернину, півонії визирають до мене з туману: ось ми, бачиш, як цвітемо для тебе — і червоно, й рожево, й бурячково, й фіолетово,

щоби було твоєму окові любо. Уста їхніх пелюсток тягнуться до мене з туману, справляють своє потаємне буйство на честь сонця, що незабаром шугоне з-за лісу. І наче питають зарошеними устами: не набридли ми іще тобі? Не вимучили тебе? «Рідні ж ви мої, свято ви моє одвічне, поки ви цвітете — світ мені милий і любий. Простіть, що не можу оце зараз вас малювати, простіть, коли можете, бо дуже пильне ділечко маю...»

Ледве підвела від них очі — Марііне віконце вже світиться, біла хустина її вигулькує на стежці, обсаджений мальвами (до її хати й досі нема дороги, тільки стежка в спориші та у мальвах). Перемайнула через плетений перелаз, іде до двору Сашки Сашчихи, розгойдуючи маленьким козубком, руку виставляє поперед себе, бо ж туман клубочиться, як пара з окропу, а бачить Марія нікудишньо. Я покрадьки — за нею, віддалік тримаюся, бо в мене ж око таке, що як ухопиться за щось — не відпустить, хоч стіною загороди.

Підійшла до курника, легенько прочинила дверцята й підкинула туди кілька яєць із козубка. Причинила курник, роззирнулася довкола, запримітила сапу на призьбі й давай висікати бур'яни під плотом Сашчихи. Вирубає трохи бадилля, згорне руками й однесе в терновисько за городом. Думаю собі: чи ж тобі, Маріє, більше від інших треба? У Сашчихи синок росте від покійного Сашка, молодша вона від тебе на двадцять літ, молодість у ній грає, як брага (подейкують, що Никін їй уже тиждень патефона лагодить і голки точить до гранітного валуна, що визирає з кропиви на затиллі Сашчиної хати). Іншу б заздрість поїдом їла й очі сліпила, а ти — як пренепорочна Марія («Все упованіє моє на тебе, мій пресвітлий раю, на милосердіє твоє, все упованіє моє на тебе, мати, возлагаю»). У самої ж халупина вікнами на землю сперлася, десять курок та козеня ділять твою самоту.

Я вже думала, що вона просто бур'яни стинає під Сашчиним парканом, коли бачу — вузлика дістає з-за пазухи і сіє щось на тому місці, сіє й пальцями при-скороджує. Та все подивляється, чи її не бачить ніхто, чи день ще не займається. Зняла з пакола Сашчине відро, дістала води з криниці, полила своє садиво, по-стояла над ним трішечки та й пішла додому, але пішла не навпрошки, а вулицею, біля кожного двору зупи-ниться, сипоне щось із жменьки та йде до іншої хати. Сипонула щось і в Никонів двір, але там залементував собацюра, вистромив із вічка дерев'яної брами ошкі-рену вовчу пашу (Ірод за походженням таки вовк, і мати його була вовчицею, з її вичиненої шкури Никін пошив собі теплі кинді¹, але не носить їх, бо сільська собачня зчиняє таку веремію, що й з рушницею не про-йдеш. Отож, Ірод, відлучений від зграї ще сліпим вовчням, виховався й виріс у Никоновому дворі й, за-лежно від настрою, буває то вовком, то собакою). Марія злякалася, виляскуючи спідницею, шпортаючись на рівній дорозі, дременула до свого перелазу. Ірод загра-бував своїми вовчими кігтями якусь неістівну поте-руху, що посипалася на його вовчу голову й дратувала його витончений нюх людським духом.

Я вже повірила, що Марія встигає за ніч скучити за людьми, самотньо їй удосвіта в хаті нипати, то хо-дить по вулиці, в двори зазирає, зеренця куркам си-поне, бур'ян під тином вирве. Від неї цього можна чекати.

Невдовзі й до мене забігла — принесла бляшанку від консервів (у молодій, кривенькій на ніжку приїжджій вчительки вчора підбрала, коли навідувала її, щоб принести відерце води — вчителька ж кривенька й, поки донесе, половину розхлюпа, та подарувала пуховеньку подушечку,— бо ж хіба можна під таку

¹ *Кинді* — теплі калоші.

розумненьку голову підкладати торбину з сіном?). То вона підбрала тую бляшаночку й принесла мені, щоб мала з чого робити пензлики. Постояла біля «Колгоспного поля», помовчала, а тоді стрепенулася, наче змарнувала бозна-скільки часу, й бігцем — на поле.

А десь через два тижні бачу: під тином Сашчихи — походили чорнобривці, левкої, півники...

У серпні Загреблю нашу вже було й не впізнати: заквітували двори, вулиця, поховалися в квітках старі, діряві тини, вдовині хатки лиш солом'яними брилями з квітників похитують, дітлашня в піжмурки бавиться в квіткових хащах, навіть уночі наша Загребля світиться вогниками пахучого тютюнцю, мальв, нагідок, жоржин, ромашок, айстр, а ввечері, коли вікна їх із двору підсвітять — можна й забути, чи на землі стоїш, чи райська брама перед тобою одчинилася, й душа твоя враз як зайдеться щасливим, великоднім трепетом — аж затулиш долонею губи, щоб не закричати: «Людоньки! Подивіться ж, у якому прекрасному світі ви живете!»

І вуличан загреблянських наче підмінив хто: не чути, щоб і лаялися, співати почали по вечорах отих давніх пісень, які позабували за війну. Одарка Петрова подавала голос тільки тоді, коли вже треба було кричати на когось, а й вона якось, патраючи ошпареного окропом півня, завела:

Летить півень на сідало,
Каже «кукуріку!».
Зоставайся, моя мила,
Здорова до віку!

Як мені малювалося тоді, яка ненаситна я була й святкова, здавалося, що й серце моє світиться з-під куфайки на всенький світ, ходила навшпиньках і весь час усміхалася квітам, хаті, деревам, птахам, землі

й небу. Я малювала тоді свою «Буйну». Я малювала не фарбами, я малювала *квітами* нашу Марію Добродійку. Ніхто й не розгледів, що то — Маріїн портрет з квітів, портрет її душі. Я кохалася й раювала в тій роботі. Скільки пісень виспівала, поки намалювала, — либонь, усі, які знала й чула, а тоді заскочила себе на тому, що сама собі складаю пісні, низаю слово до слова й тішуся, як дитина. Отоді й намугикала собі про журавлика, що народився «в сорочці» із крил:

Якщо вже на світ з'явився,
То на тобі просо й мак,
Дивися собі під ноги.
Злетів, дивак...
Крило надщербив об серпень,
Від болю на землю вкляк.
Крило починалось з серця,
А далі — так...

Землі я тоді під собою не чула. Війна закінчилася, хоч і вилягло люду, як жита після градобобою, але війна таки зійшла із землі, і земля не здичавіла, не вимерла, є на ній не лише діди, вдови, каліки, а є й діти. Нічого, розживемося, розспіваємось, іще нас почують по всіх світах. ВІН із живими повернувся з війни. Порубцьований, але — живий. Сумний, але — добрий, як і колись. Постарів, правда, — але ж хіба я помолодшала? Коса посіклася, й голову сивий туман укутав. Коли я щось гарне малювала — він завжди любив мене й не відходив від мене ні на крок. Я малюю собі, а ВІН стоїть за спиною й усміхається. Боюся й дихнути голосно, щоб не злякати його, не оглядаюся — хай думає про своє, йому є про що думати: скільки горечка пережив цей народ, якби на інший — вже й сліду б його не зосталося на землі. Є йому про що думати, бо народ таки живе, оре своє поле, сіє в нього зерно, збережене в голодні військові роки, чукає дітей і садить квіти — значить, є і буде завжди. Він хотів бачити наше село

в квітах («Поставлю хату і кімнату, садок-райочок насаджу. Посаджу я і походжу в своїй маленькій благодаті»), то Марія Добродійка й насадила... для НЬОГО, бо Івани її не повернулися з фронтів. Малюю собі й не оглядаюся, щоб, бува, думку ЙОМУ не перебити. А тоді тихесенько зайде з-за пліч, візьме мою руку в свою, і малюємо вдвох мальву або калину (їх він любить найдужче — ввижались вони йому навіть у казахстанській пустелі, на засланні). І коли мені вдавалося малювати — ВІН казав стиха:

Подай же й нам, всещедрий боже!
Отак цвісти, отак рости...
Не сварячись в тяжкій дорозі,
На той світ тихо перейти.

Ми малювали з ним Марію Добродійку, і самі ставали від того добрішими. Він нічого не казав мені, лиш приязно усміхався, і я розуміла: правильно чиню, не відрікаючись від мого клятого талану. А мені саме того й треба — щоб не лаяли за те, що малюю. Отак поговорю з собою і знову малюю «Буйну».

— Катрусю-серце, а подивися-но, чи славно я тобі призьбу підводжу?

Катерина отямилася від своїх думок і тільки зараз побачила, що Марія давно вже замела подвір'я, а оце заходила підмазувати призьбу.

— Марієчко, дай собі чисту годину! Чи ж тобі своєї роботи мало, що ти й мою поравш? Присіла б собі біля мене, та погомоніли б тихесенько... Наче наслано тобі цю безконечну роботу і піт на чолі...

— Всякому своє, Катрусю. Поки ото роблю — доти й живу, а ти собі думай свою думоньку, вона — твоя. Ти на мене й уваги не звертай. Таких, як я, багацько, хоч гать гати, нам на роду написано — порпатися у дворі, в хаті та на полі. А ти, моє серце, єдина у нас, доля твоя — світити нам, як сонечко. Ти ж бо в нас —

як зачароване щідилко: пропускаєш крізь себе все, що несе життя, а несе ж воно не тільки джерельну воду, а й помиї, нагадує воно повинь після зливи — напоїть землю, але й горя накоїть. Отаке-то життя наше. А ти процідиш те все крізь своє сердечко — і даруєш нам самісіньку радість. То ти вже думай про себе, ним мороч свою голівоньку, а я тим часом хату підчепую тобі, козу видно, а на вечерю принесу із свого городу молоденької картоплі...

— Хіба ж я своєї не маю, Маріє?

— Та в мене ж така земля, що, чим більше роздам людям городини, тим воно краще в мене родить, — відказала Марія й заходилася синькою підводити призьбу.

Тирсяна щітка начеб сама фарбувала тиньк, а Марія просто стримувала її, щоб, бува, не обсипала всю хату Білокурів і не перейшла на сусідські хати.

— Радість у мене сьогодні, Катрусю. Собача до хати моєї прибилося. Нещасне таке, мокре, та ще й з розтоложеною передньою лапкою. Видно, хтось втопити його хотів, а воно й виплигло і до мого порога пришкандибало. Чую серед ночі, ну просто тобі дитя під дверима плаче. Чи то мені причувається, думаю, чи з глузду з'їхала? Аж то — собача. Песик, руденький такий, ніби медом обмазаний. То ж на добро песик прибивається до хати. То я собі й пригадала: взяти окрасць хліба, тричі поцілувати його й заманити прибуду за поріг і тричі обвести круг столу — тоді він зостанеться при хаті. А воно ж у мене кривеньке (чи корова надтолочила лапку, чи возом наїхали — господь його знає), мордочкою тягнеться до хліба, а йти не може... То я його, Катрусю, взяла на руки та й обнесла окіл столу — не знаю, чи й справдиться прикмета...

Щітка літає по призьбі, й обшурганий за літо тиньк одразу ж зацвітає густо-волошковим, Марія ледве встигає за щіткою. Катрі навіть здалося, що щітка розійде-

ться зараз так, що підніме Марію над хатою, над Богданівкою і повернеться тільки тоді, коли підсинить призьби в усьому світі, коли й саме небо підсинить. Та ангелиця в чорній бабській спідниці з цупкого рубчика якимсь дивом трималася землі, жваво тупцяла босими ногами, віяла сонячними зайчиками, що зіскакували з її нікельованих зубів. Квочка, прив'язана за ногу до хиткої вишеньки, знову й знову перелічувала своїх непосидючих курчат, що розкотилися по дворищі, та знову й знову збивалася, забачивши Сіроштанового котяру, який викачувався в спориші, зледащіло й байдуже бавлячись із курячою пір'іною, що прилипла до його вологих, жадібних ніздрів.

— Бігала я, Катрусю, до Никона по молоко для цуцика, бо воно ж не дуже й тямуче до харчу, так він сказав: он у твоєї Білокурихи коза доїться, козяче молоко здоровше для собачати. Я й не вгнівалася, бо хіба ж Никін винен, що таким вродився? А цуценя надибало якусь травичку на подвір'ї, скубе її та й скубе — думаю, виходиться. І такими очима на мене дивиться, наче все розуміє, лиш сказати не може...

— Бог на поміч! — викотилося з густого Сіроштанового малинника, і Катерина злякано здригнулася. Із пелехатих кущів малини виштрикнулася Петрова сіра кашкетина.

— Кажали боги, щоб і ви допомогли, — завчено відгукнулася Марія Добродійка, вмочуючи щітку в горщик із синькою.

— Рада б душа в рай, та плечі не пролізуть, — навздогад приповідає Петро й кидає в щербатого рота вогнисті, всіяні м'яким пушком ягоди малини, ворухить гострим борлаком, цівочка малинового соку стікає з губи на підборіддя.

— А ти, Петрусю, бочком-бочком спробуй, може, й протиснешся. Люди ж то якось проходять... — Марія вимахує щіткою, усміхається, згадує про свої вставлені

зуби й притьмом затуляє рота лівицею, наче вихопилося з язика щось страмне.

Петро думає, кутуляючи щелепою, зграбаствує коренкуватими пальцями сахкі грона малини, кидає їх у кашкет. Біля його обличчя пронизливо дзумить руда оса, норовлячи сісти йому на губи. Кіт прикусив зубами курячу пір'їну, підбіг до Петра, облесно торкнувся до його штанів, обережно чіпляючись за ногавиці, а потім за вогку клітчасту сорочку — дугою вигнувся на плечі господаря, хриплувато, булькотливо замуркотав, цілячись кінчиком хвоста в Петрове вухо. Оса одразу всілася на пошматовану зайцями, квочками та пацюками котячу мордочку, котра випромінювала стільки великодушної зневаги та лінивої іронії до цього світу, що, тільки погладивши його або почастувавши ковбасою, можеш на якийсь час позбутися відчуття повної і безнадійної намарності свого існування. Причому навіть домашню ковбасу він приймав не жадібно, а з вишуканою, давно відпрацьованою гідністю, довго, розважливо вивчаючи пропорції часнику та перцю, винюючи, на яких дровах вона вудилася, чи совісно відшліфована кишка, якою ниткою зав'язано ковбасний гузир. Коли все це відповідало його вибагливому смаку, він поблажливо зводив свої дрімучі очиська на давальника — не для того, щоб принизити себе до вдячності, а щоб сказати своїм поглядом: ну, гаразд, ще цього разу з'їм — зрештою, в сажі, де викохувалася, вирохкувалася свиня для цієї ковбаси, я порішив пацюка, що мало не відгриз їй вуха. Погладити ж себе він дозволяв лише під настрій, після вдалого полювання, але дозволяв якось вельможено, підставляючи то ситу, лискучу спину, то м'які, волохаті боки, у вовні яких завжди стримів реп'ях чи пір'їнка. Не вірилося, що в цьому зледащільному, байдужому навіть до дрібних котячих утіх створінні живе несамовитий хижак, що виловив кілька поколінь пацюків на обійсті Сіро-

штанів і Білокурів (або ж відтіснив їх у механізовану фортецю Никона Рубця, який не тримає kota, бо винайшов таку систему капканів та мишоловок, у які потрапляє навіть вітер; креслення цієї схеми Никін посилав у журнал «Знання та праця», де нібито визнали його винахідницький хист, запропонувавши добре випробувати винахід в домашніх умовах), що оцей сонливий вайло вступає в герць із м'язистими степовими зайцями, виходячи іноді переможцем. В цьому найдалшому відприскові тигрячої родини прокидався й сатанів з усієї сили його дикий норів лише в бучних березневих гуляннях, коли він нещадно розправлявся із своїми суперниками й котяча вовна літала над Загреблею, часто потрапляючи не лише в борщ, а й у знамениті полтавські сластьони. Усі загреблянські котки займали тоді позиції на найвищих деревах, зозла заганяли кігті в кору й несамовито кричали, настовбурчивши хвости, як громовідводи (якби в березні лютували блискавиці, жодна б не впала на хату, лише підсмалила б найвищі котячі хвости, і в Богданівці б чулося безперервне чхання). В березні по коморах раювали миші, трубили борошно, хліб і суху домашню локшину, гзилися по горищах і впевнено продовжували свій мишачий рід. Усе закінчувалося тим, що упокорені загреблянські кішечки сумирно розходилися по домітках, ставали лінкуваті-мрійливими, не знаючи, що половина їхнього виводка буде влітку перетоплена, а серед тих, що виживуть, все одно не буде рівного цьому старому непереможному забіяці й мандрюсі. Не буде рівних, поки він живий.

Катерина іще подумала, що вона, либонь, краще знає норів Петрового kota, аніж самого Петра, бо кіт (вона для себе звала його Басаврюком, але вголос на прізвисько не кликала ніколи, щоб не почула Одарка, яка, звісно ж, побачить у цьому зневагу чи не до всієї Сіроштанової родини) навідується до своєї хати лише

тоді, коли Одарка засинає після обіду, «щоб сало зав'язалося», а Басаврюк може спокійно обійти свої володіння, знаючи, що його честь не буде аніскілечки зневажена. Таку зневагу він переживав дуже важко, надовго усамітнюючись в дуплавій вербі, ігноруючи навіть горобців, що знахабніло смітять в дупло послідом. Голод дедалі більше й більше притлумлював у ньому образ, потім цих два почуття урівноважувалися, і нарешті нестерпний голод виганяв Басаврюка з дупла. Він приходив у Катеринин двір і непомітно впольовував горобчика в квітнику, якийсь час грався з гороб'ячими крильцями, а потім влягався на тину вигріватися та чепурити свою подерту морду. Отож, Басаврюк здебільшого тлумиться в Катерини, де шанують його високий професійний хист і гонор. Він дорожить цим і майже не чинить збитків, хіба що найде на нього пасія, то подряпає ріг призьби, або ж, коли Катерина довго стоїть у саду за саморобним мольбертом (брат Грицько позаторік зимою змайстрував, коли добрі люди з музею народного мистецтва купили в неї багато малюнків одразу і брат визнав її за художницю), Басаврюк нищечком підійде й так вжене свої пазурі в її худу литку, аж кров виступить дрібними бісеринами.

Кіт сидів на Петровому плечі, сонливо переминався з ноги на ногу, булькітливо, як вода на камені, муркотав, приплющеними оскілками болотяно-зелених очиць дивлячись на Катерину.

— Маріє, хоч ти з нею поговори, клятою... Зав'язала мені світ з усіх кінців. Кого вона й досі чекає? Тарас Шаповал уже третій раз оженився на Донбасі. Не вернеться він у Богданівку ніколи. Нащо йому наше болото й трудовень? І Катерина йому нащо з болячками й старою халупиною? Я ж їздив до нього, питав, то він уже й згадати не може, хто така Катерина Білокур... Довго баскаличився, перебирав язиком усю Загреблю, але, якби я не підказав, так би й не згадав її.

А, каже, це ота, що не від світу цього, що князя чи гетьмана чекає? Що вона й досі з-під руки на дорогу дивиться і, звиняйте, береже свій виноградник для якогось підтоптаного апостола? Тільки й честі, що дівкою з двору вивесуть. Отак він сказав мені напідпитку, Маріє. Отак і сказав, а вона його й досі чекає. Шаповал свого Донбасу не покине ніколи. Жирує він там. То поговори, Маріє, хоч ти з нею, втовкмач у її голову, що так, як я, ніхто її не любить...— Петро геть перечулився, закліпав великими, як листки барвінку, очима й різким порухом плеча скинув kota на землю. Його рука давно вискубла ягоди з малинової гіллячки й тепер самочинно зривала широкі, шорсткі листки та кидала їх у кашкет.

— Пе-е-тре-ге! — пронизливо, як снаряд, вилітає з Петрового двору Одарчин поклик.— Пе-тре-е, де це тебе нечистий носить?! Іди гній від свині вичисти.

Басаврюк дущнувся пошпорованою мордою в Катеринині ноги, тихо нявкнув і розлігся на спориші, підставивши боки сонечку.

Петро зопалу наклав кашкет з малиною на голову, злодійкувато роззирнувся й стовбула шугонув у малинник.

Марія ще дужче допалася до синіння призьби, щітка шурхотить так голосно, аж Басаврюк пострілює туди оком, порскає тирса, і маленька, метка Марііна рука вкрилася синім потом. Добродійка опустила очі на витоптану землю, де сновигали метушливі мурахи, її погляд угвинчувався все глибше й глибше — аж до кореня старої вишні, яку Катерина посадила в тридцять третьому році, навесні, коли безповоротно вирішила: хай тато з мамою хоч руки їй зв'язують — вона все одно малюватиме! Це — кінцеве й остаточне рішення, до якого вона прийшла в тридцять три роки, знаючи, що, коли відступиться від нього хоч на крок, полетить у прірву, в небуття.

«Так-так, у моїх очах на портреті повинні бути й очі Марії Добродійки, відблиск її доброго й тихого світу повинен підсвічувати мій погляд. І це буде правда про мене, бо Марія — частка мого життя, бо іноді я дивилася на сонце, на людей, на землю й квіти її, Добродійчиним, зором. З моїх очей має непомітно визирати й Марія, яка втратила все, що може втратити людина, опріч талану жити серед людей.

Чого ти мордуєш себе? Скинь опинало з дзеркала, сядь перед ним, ще раз застружи гранчастий учнівський олівчик, простели аркуш цупкого паперу — й малюй. Або ж поїдь у Яготин, і старий, з жовтими, як віск, пальцями фотограф за червінця виконає всю твою роботу. Коли боїшся дороги в Яготин, котра тепер стала тобі такою далекою і втомливою (треба пішки вийти на полтавсько-київський тракт, зупинити подорожню машину, доїхати до яготинської арки й знову «голосувати» перед кожним грузовиком чи автобусом), коли ти боїшся цієї дороги — тебе сфотографує Никін, навіть брови непомітно підведе й розрівняє зморшки на чолі. Гукни лишень — він так втішиться твоїми запросинами, що, можливо, сфотографує тебе й безкоштовно. І відсвяткує свою перемогу над тобою. То він знімав тебе тайкома, із засідки, коли ти й гадки не мала, що він цілився на тебе холодним, оптичним оком. А тепер він скаже — дочекався: сама прийшла, вибери собі позу, вдавай із себе веселу чи задуману. Він усе виконає на совість...» — міркувала Катерина, гріючи на плиті воду, щоб помити мамі ноги, випарити з них ломоту життєвими висівками та вівсяним узваром, змастити соком ріпи, озуті на них ватні валянки, яким уже, либонь, не судилося бути стоптаними, бо за три

роки мама жодного разу не ступили ними на землю, хоч озуюють їх навіть літом. Дрібно посічений хмизняк горів весело й гоготливо (Катерина недавно вичистила димар, і тепер беручка тяга аж висвистує в лежухах), полум'ячко тремтіло, переливаючись від густо-калинової основи до лякливо-блакитного вершка. Плита дихала Катерині в обличчя лагідним теплом та зморю, від того по втомленому тілі шастали обережні лоскоти — наче хтось вів волохатим вербовим котиком то по шиї, то по губах, то по литці, то по зів'ялих персах. Задимачений крутобокий казан поволеньки теплів, над ним уже починали витися сиваві кучерики пари. Квола й висушена мамина рука немічно звисала з дерев'яного ліжка, здавалося, що навіть у старому, вишмульганому дереві різьблених билець куди більше живих соків, аніж у блідих, безкровних, майже закостенілих пальцях старої Якилини.

— І за що мене, дочко, господь карає цим довгим, як калебердянська верста, життям? Може, за гріх перед тобою? — зігхають мама, і в їхніх худих грудях довго телесується кашель, аж сніжно біліє жовтуватий, загострений кінчик носа і важка ватяна ковдра з'їздить на запалий живіт.

— Не кажіть такого, мамо. Ви ж мене народили, на руках виняньчили. Оце я найбільше пам'ятаю, а всі оті притичини з моїм малюванням, з одруженням — хіба винні в тому? У всякого своя доля і свій шлях широкий. Вже що покладено на мене — те й несучу. — Катерина торкнулася устами моторошної маминої руки, наче хотіла вдихнути в неї своє живе тепло, але у відповідь їй поворухнувся лише вказівний мамин палець.

«Коли я вперше запам'ятала цю руку? Коли вона вперше побачилась мені, рука матері?»

...Мене била пропасниця. По Богданівці гуляв тиф, сусіди боялися зайти один до одного навіть по тліючу вуглину, сікли кресалами або й просто до сотого поту

терли палиці, посипаючи їх піском. Лише діти по-крадьки стрічалися, щоб не потрапити на очі старших, бо великий мор ходив попід хати, чигаючи на богданівців. Пригадую, я винесла шматок кукурудзяного малая для голодного Оксена, який вільно ходив по селі, чужий і самотній на порожніх вулицях, де він появлявся — перед ним з виляском зачиналися двері, й налякані людські очі жахом світилися з маленьких вікон. Причинний Оксен не боявся тифу, його лякали тільки жаби, та кукурікання півнів, та ще очі Никона-школяра. Оксен годинами стовбичив біля нашого тину, жував глуху кропиву та зелені яблука-кислиці, що звисали з подвір'я на вулицю. Оксен винувато усміхався, коли я підходила до вікна й показувала йому саморобну ляльку, яку зшила зі старого ганчір'я. Він кривився від кислиць, заїдав їх кропивою, чухав шолудиве підборіддя й усміхався мені голубущими, як у святих на іконі, очима. Отоді я не витримала і тайкома винесла йому шматок кукурудзяного липкого малая. Оксен жадібно запхав хліб у рот, заглигнувся, витягнув шию і ковтнув його не жуючи. З вдячності він хотів мене покатати на плечах, але я побоялася, що нас побачать тато або мама, і втекла до хати.

А наступного дня закипіла моя голова, заледеніли ноги — і мама заголосили так, аж посипався тиньк зі стелі. Мені тьмарилося в очах, хтось метиляв переді мною вогненними стрічками, хтось прочиняв двері до пекла, де гарцювали чорти з вуглинами замість очей, хльосткими хвостами шмагали покірних, як овечки, панів та прикажчиків, що огиналися перед тим, як ускочити в казан із пекельною смолою. То раптом на моїх очах обвалювався край землі, й мертва прірва підступала аж до самих ніг, роззявляла жаску пащу — і я провалювалася в неї. Падала на маленький кущик мальв, які починали рости, випростуватися, піднімати моє маленьке легке тіло до світла, до маленької цяточ-

ки сонця, що бриніло над проваллям. Мальви знову підносили мене до людей. Я кволо розтуляла очі й бачила над собою велику мамину руку, посічену тріщинками, в яких позасідала земля. Рука кружляла наді мною, як пташка над підпаленим гніздом, у якому верещать пташенята. На долоні маминої руки мені тоді поміщався увесь світ — з людьми, землею і небом. Такий рідний і добрий світ, що я не могла його покинути. Кволими рученятами я ловилася за теплу мамину руку, і прірва відступалася, заростала травою, квітами й деревами. А мамина рука пахла мені коноплями і вибіленим полотном, землею після дощу і м'ятою, овечим молоком і смаженою цибулею, пахла мені татом і... мною.

Господи, що зробило життя з цією рукою!

Якби зараз оця рука серед ночі торкнулася мого чола, я б з ляку подумала... страшно й сказати собі... я б подумала... що це по мене прийшла...»

Катерина здригнулася від цієї думки і, щоб швидше забути про неї, гаряче поцілувала мамину руку. І патичкуваті пальці кволо заворушилися. Якилина хотіла погладити дочку по голові, але не вистачило сили звести німічну правичю.

— Мамо, як я вижила отоді, коли помирала від пропасниці? Пригадуєте, Грицько наш тільки-тільки народився й кричав разом зі мною з колиски, підвішеної до сволока. Чогось запам'ятала, як ви побивалися біля мене й шепотіли: «Якщо вже ця біда неминуча, то хай би вдавилася немовлям, коли іще не розуміла нічого. Нащо ж воно до моєї помічниченьки присікалося?» П'ятдесят літ минуло, а пам'ятаю, ніби ви вчора це сказали. Що мене, мамо, тоді врятувало?

— Вже ніякої пам'яті не маю, а того не забула, дитино. Стривай-стривай, зараз ізберу до купи свій німічний розум... — Мама заплющила очі, на чолі, під хусткою, ворухнулася найглибша зморшка.

— Либоньки, то не тиф був, Катрусю, бо до кого він приходив — усі лежать там, де й мені давно пора бути, а не морочити оце тобі голову.

Материні запалі в беззубий рот губи ледь ворушилися, і Катерина затамувала подих, щоб зрозуміти мовлені слова.

Якилина довго відпочивала, наче щойно піднялася на височезну гору, кліпала вилинялими, вже майже безбарвними очима.

— Чи наврочено тебе було, чи планида така впала на тебе — хрестібог, не знаю. Але як прийшло — так і пішло на три дороги...

Мама знову замовкають, навіть подиху не чутно. Якби не ворушилися їхні збляклі губи — небіжчик лежить, та й годі, хоч верещи та скликай людей до хати. Катерина знову погладила мамину руку, відчула своїми пальцями кожную жилку і кісточку під прозорою, вив'яленою шкірою. Начеб у відповідь на цей ніжний дотик, мама заговорили знову:

— Оце ж ізгадала: Оксен тебе врятував... Юродивий Оксен і вернув тебе з того світу. Несповна розуму він, та сповна серця. Як прочув, що ти при смерті, то побіг аж на хутір Гречанівку до знахарки. Ніхто ж з хати не виходив, бо смерть під порогом скімлила в кожного. А він же вільний від бога, то й від смерті вільний. Побіг. Ворожка сказала йому своє казання та дала трав, хоч бачить, що юродивий парубок. А він все те запам'ятав і зробив, як вона веліла...

Мама знову втомлено замовкли, лиш запалі губи ворохобляться.

Казан з водою вже густо задихав парою, сухе повітря в хаті зволожилося й розімліло. Катря підкинула хмизу в гаряче жерло плити, знову підступилася до матері.

— На Загреблі як почули про твою болість, то навіть сусіди до вітру не ходили. А Оксен удосвіта

приніс води з трьох криниць, налив у балію. За день побував біля трьох млинів і назбирав трісок. Потім на Супої, біля трьох корчів, де рибалять, взяв три віхті соломи. Все це скидав у казан, залив водою з трьох криниць, зварив, на вигоні розвівши вогнище. І приніс, щоб я тебе тричі скупала. А мені тоді що б не сказала — я б робила: дитина вмирає! Купаю тебе, а ти вже — як мертва рибиночка, життя в тобі не знати, уріж пальчика — кров не капне. Мию в сльозах і в Оксеновому вариві. Тілечко твоє горить, аж вода від нього закипає. Я й не згледілася, як Оксен забрав тую воду й поніс кудись. Її треба було вилити на чорну свиню. Аж на Гайдаївці знайшов чорну льоху. І та льоха за три дні вихудла, як тріска, й здохла. А ти очуняла, дочко...

«А через багато літ я помирала вдруге... Невже то була я? Аж пам'ять холоне...»

У рік великого недороду, в найстрашніший неврожай у цьому столітті, Якилина відчайдушно, з гаспидською силою закохалася в свого узаконеного людьми й богом чоловіка Василя Білокура. Закохалася так, наче й не йшли вони тридцять три роки у понурому сімейному ярмі, обжившись вродливою, як писанка, дочкою Катрею, яку занапастило диявольське малювання, либонь, до смерті — зав'язало її вік, нажили двох смаглявих, як листопадова ніч, синків, наречених Грицьком та Павлуною (обидва хапковиті до життя, підуть у прийоми — поминай, як звали). Закохалася у Василя, з яким її змушувала жити лише якась прісна жіноча інерція, нерішучість і терпіння, спільні діти, спільна мазанка та боязнь хоч на якийсь час потрапити на кінчики усіх богданівських язиків, втелюючися в цього крутонорового, очерствілого від волячої роботи та злиднів, що ходили по них потоптом, аж поки червона влада не врізала їм поля, в цього циганкуватого вайла Білокура, за якого її силопихом віддали заміж,

який сп'яну часто молотив її, як мішок з половою, до-рікаючи Григором Сердюком (ревнував, коли Григiр і сам був обікладений шістьма дітьми й цілоденно ліпив дзвінкi горшки на яготинський, пирятинський та пере-яславський ярмарки, ревнував і тоді, коли Григiр першим вступив до колгоспу, привізши на комунівську садибу горшки, макітри, полумиски, глечики та кухлі останньої «випічки», ревнував і після того, коли Гри-гора, який віз кілька мішків зерна для першого кол-госпного посіву аж із Хорола, зарубали шаблями бан-дити). Хіба ж хто боронив любити їй цього вовгуру раніше, коли він був гожим з лиця, коли безоглядно кидався в будь-яку бійку, коли тіло його було молодим і жагучим, коли місяць стелив їм стежку до пахучого ліжка, коли вони зачинали всіх трьох своїх дітей? Хіба ж хто боронив їй любити його тоді? Мусила на-віть любити, а не могла. Як почне, бувало, хвалитися за чаркою, що «з товаришем Сталіним ми народилися в один день, в один рік — мона сказати: ровесники», Якилина криво усміхнеться — ото вже заслуга... А во-на ж таки старша від нього аж на шість літечок, для Богданівки, в якій парубки вибирають собі суджену ще в колисці, то дивина рідкісна. А не любила — хоч катуї.

Таки ж не любила.

І на тобі! Впало щось на серце. Ровесниці з ярмар-ку їдуть, а вона тільки крам виставляє напоказ. Чи ж ти з глузду зсунулася, чи тобі щось навідьмовано?

А може, всякій людині в долю записано: народили тебе тато й мама з любові — відлюби за це і ти когось, відлюби, бо переведеться це солодке зілля на світі, пе-реведеться назавжди, бо коли людина не любила, то вона й не жила. Он папороть як затаємничує своє цві-тіння, як ховає його від людського ока, але ж і вона цвіте, викидає своє сім'я. Більшість людей цвітуть, як квіти,— довго, солодко і красиво. Либонь, Якилина

була схожа на непоказну квітку мороз, яка все літо нидіє в гущавині, начеб зумисне уподібнюючись до бур'яниччя, збираючи на себе придорожню пиліугу, гречно відтінюючи квітування інших. Зате, коли шмальне перший мороз, коли навіть птахи прокинуть-ся вдосвіта з холодною сивиною на крилі, коли усе-могутня земля немічно відречеться від усього, що народила й виплекала (навіть чорнобривці — і ті прощально спалахнуть і поникнуть!), отоді несамовито зацвіте не помітний досі мороз.

Треба ж такого! Рідній первінці Катерині зацвісти б останнім цвітом у тридцять три годочки, а матері тихо тішитися в цілющому сяєві доччиної любові. Ні ж бо, обминуло Катрю й дістало матір. Аж де наздогнало: за перевалом, коли Білокурова Якилина пішла згори, приголомшена чередою літ. Якби ж могла, усе до рісочки дочці б віддала, навіть коли б померти треба було задля цього.

Катерина чудувалася: то ж, було, не змусиш маму пошити нову кохтину, хоч набраний маркізет уже два роки лежить у скрині (рідна ж дочка обшиває всю Загреблю на старому «зінгері», от навіть дружина яготинського лікаря Вороного приїздить до неї довгі шифонові плаття шити), скільки ж казано їй: та зупиніть-ся хоч на хвилинку, хай приміряю, — побігла кудись. Думала вже перед сном тихцем зняти з матері мірку, коли будуть роздягатися. Поки оглянешся — а вони вже сплять на печі, уклавши біля сонного батька двох синів.

А цієї весни, коли тільки Катеринин «зінгер» рятує їхню родину від голоду, мама заходилися шити собі вбрання. Нищечком підійдуть, заховавши крамину під фартушок, переминаючи з ноги на ногу, червоніють:

— Чого воно буде тліти в скрині? Воно вже й так із моди вийшло... А мені ж не сто год жити...

Коли потепліло, Грицька з Павлунею спровадили спати на сні (самі ж і наносили його на горище з берега), бо Грицько, мовляв, допізна вештається на гульках і будить серед ночі втомленого тата. Косу почали щовечора чесати, довго так при місяці чешуть і наспівують стиха:

Коло млина, коло броду
Два голуби пили воду.

Чорна коса тече під місяцем, збігає в мамин подолок, вже давно рівненько волосина біля волосинки біжить донизу, а вони все ведуть і ведуть гребінцем з волячого рога, вони все намугикують, поки тато ятері латають та мовчакувато самокрутку цмулять, випускаючи дим у комин:

Ой да пили, вуркотіли,
Ізнялися, полетіли.

Потім мама здригнуть головою, одкинуть позолочену місяцем косу на плече й прикиплять поглядом до зсутуленого тата:

Крилечками стрепенули,
Про кохання спом'янули...

Катря й не чула ніколи від них сеї пісні, хоч мама були голосисті (навіть приповідка ходила по Загреблі: весілля швидше обійдеться без молодої, ніж без Якилини, але то не Якилину просять на весілля, а її голос). Та на людях вони співали розмашисто, якомсь зухвало й вперто-радісно, ніби й не вони, а випита чарка в них співала, а тут — дихали піснею, як повітрям, кожне словечко малювали голосом, співали обережно, наче ішли по тонкому первольоду, боячись із головою шубовснути в крижану воду.

Колись, бувало, загріють татові купіль, зачинять їх у кухні, а самі прийдуть до Катерини, щось латають, чи

пiр'я деруть на подушку, чи ганять дочку за Петра, який щовечора заходить до них у хату й погрожує: поки нема ще дітей від Одарки, я можу покинути її і взяти Катрю, а Одарка ж страх хоче дитинки, тоді вже пізно буде...

А тепер варять любисток і м'яту до купелі, самі мiлять татові спину, підливають гаряченької води, мiють голову лопуховим коренем, тато тільки вдоволено пофоркують, відпльовують милиння, тонко покiхкують, коли їх залоскочуть мамині пальці. Вкладуть тата в ліжку, винесуть ночви з водою (щоб ніхто не бачив — самі вмiються в тій воді: лице, руки, а потім — ноги), загасять свiчку, прислухаються, чи спить Катерина, чи не гзяться хлопці на горищі, збиваючи сiно на потеруху, підтягнуть гирку настiнних бiгунків (підтягнуть голосно, щоб розбудити тата, якщо вони вже тихенько засопіли на бiлій подушці, на якій від вологої голови проступило тьмаве кружало, схоже на полинялий нiмб), прожебонять коротку молитву за дітей, за мужа, за близьких і далеких родичів, за всіх добрих людей у свiті, насамкінець нагадають богові й про себе, аж тоді лягають бiля тата.

Розділять пiсний кропив'яний борщ на обід, тато швиденько висьорбають, одвернуться за кисетом з тютюном, а мама із свого полумиска і надiллють. Тато, либонь, навмисне одверталися, знаючи, що в них прибуде борщу в полив'яній тарiлці, бо навіть не дивувалися, а так собі, для нас, дітей, казали:

— Що воно в мене за полумисок? Із джерельцем на дні...

Тато затримаються на колгоспній вiвчарні допізна, а мама собі мiсця в хаті не знаходять: то до найдальшої (бо по дорозі до вiвчарні) криниці підуть за водою, нiби принесена щойно Павлуною — не свiжа, то проти ночі почнуть виряджатися в синю рубчикову спiдницю з глибокими бирками, то Катеринине намисто одяг-

нуть, сядуть на призьбі й котика гладять, гладять, аж котяча вовна від їхньої вологої долоні блищить під місяцем. Котик муркоче, а мати й собі:

— І де це можна стільки ходити? Напас овечок, загнав до обори, перелічив, чи всі є,— і хай вівчарниці доять їх. А тобі чого там стовбичити? Зварене для нього яєчко вже так задубіло, що й молотком не розіб'єш... І де це можна швендятися... Така весна тяжка, он Оксен розпух із голоду, відробив день, хутенько лягай спати, щоб силу не тринькати, щоб і завтра міг вигнати овець на скупі пашу, так ні — десь віється...

Говорять собі й говорять, а вухо націлене в бік вулиці:

— Ой буде ж тобі, Василю, буде, як прийдеш ти до дому...

Та враз десь іще біля церкви кашлянуть тато, і мама схопляться з призьби, як винувате дівчисько, притьмом біжать до хати, зчиняють вітер спідницею, вкидають в окріп єдине знесене сьогодні курми яєчко (звісно, не варене воно іще було), розкутують з чистого рушника шматочок чорного глевтяка, позиркують в оскілок маленького, вмазаного в стіну дзеркальця, бо велике, бабине, турбувати не хочуть.

Тато вішають у сінях старезний брезентовий башлик і хвиську нагайку, а мама вже озиваються до них:

— Чи ж бо тобі, Василечку, більше від інших треба? Вже ж, слава богу, трава вилізла, то не будуть здихати, виживуть. Чи, може, яка окотилася нині? Якось воно буде, а зараз сідай їсти, Василечку, бо так вихуд, ніби тебе з хреста зняли щойно. Сідай, чоловіче, ось яєчко тобі зварила і хлібця принесли Катерині за шиття. Є тобі що з'їстоньки, і родина твоя всенька жива. Все у нас добре, Василечку... Не згірш, як у людей...

Отож тієї весни, голодної, мовчазної весни тридцять третього року, Якилину не впізнавали навіть рідні діти. Звикли ж, що мати завжди ходять шумно, шаркаючи

чобітьми, черевиками чи босими підощвами об землю (слід на свіжому снігу — як від лижв, хіба як пильно придивитися, то помітиш — пройшла людина), по-стать — завжди зсугулена, ніби очікує, що на неї зараз впаде важкий шмат неба. А оце на тобі: ледве землі торкаються, по гарячій черені біжать, не ходять, не пересуваються по землі, а гордо, навіть самовпевнено, несуть своє легке, виснажене роботою та недоїданням тіло. Наступлять на молоду травичку — та не лише одразу ж випростається, а підросте на очах.

Катерина якось навіть підгледіла, як мати, вигортаючи попіл з печі, провела вуглиною по бровах перед свічадцем.

Іноді Якилина зникала на весь день у лісі й прибігала додому задихана, збуджена, вигадувала, що комусь помагала мазати хату, то там і попоїла, заходила метушливо лаштувати вечерю, бо тато ось-ось стануть на порозі. І лише невсипуще Катеринине око помічало, що мама принесла з лісу в маленькому вузлику кілька видовжених картоплинок молодого кореня любки, яку бозна-коли хтось нарік «люби мене — не покинь», повіривши в її приворотну силу, в чаклунську снагу її кореня. Завтра мама покришать корінь і вкинуть його в сулійку із вишневого скла й утаємничено попросять Катерину, щоб хтось із замовниць її шиття приніс замість грошей... пляшчинку чикилдихи або «монопольки»... тато ж у нас не гірший за інших, в неділю хай закропиться на здоров'я...

Грицько був зайнятий своїм парубкуванням, то не дуже впадали в його засліплені власною любов'ю очі ці мамині милі химери. Павлуньо ж іще живе дитячим розумом, прислухається і придивляється більше до світу, а не до людей — йому просто радісно, що мама стали добрішими, не перечать його ігриськам на вигоні, не дуже лають за розпанахану сорочину, підбите око чи надщерблений у дитячій бійці передній зуб...

А Катерина ж усе те бачила, стиха тішилася маминим перемінам, її чистому, несліпучому, як вересневе сонечко, світлу. І ремствувала в душі на батька: невже він не бачить, невже не відчуває цього пізнього маминого цвітіння, призначеного йому одному на цій землі? Вона ледве стримувалася, щоб не вигукнути, коли тато ганили їх за те, що буднього вечора одягають новий корсет і білу, в малинову горошину, блузочку: це ж для вас, тату! Ви ж цю жінку вибрали для себе з усіх жінок, ви ж за неї мало не вбили Григора Сердюка, який подарував їй глиняного козака, дуже схожого на самого Григора, ця жінка народила вам трійко дітей, вона ж терпіла ваші побої, на своїх плечах приносила вас п'яного додому... Хоча б заради цього, таточку-у, всміхніться їй! Пригорніть до грудей. Не стидайтесь дорослої дочки (я зараз вийду, але ж ви тоді дасте попуст навіть чорній лайці, тому я буду стояти біля печі, щоб ви вгамувалися, запхнувши у рота шматок прибереженого спеціально для вас глевтяка).

Та мама вже, либонь, нічого не вимагали навзаєм, вони просто дякували долі, що та розщедрилася до них, що вони мають кого любити, що їх не позбавлено цієї пізньої радості.

Отоді Катерина й скористалася цим пізнім великоднем материної любові. Цієї весни вона почала малювати, не боячись, що мама заскочать її зненацька, зіжмакають малювання, пожбурять його в піч, на розпал, упхнуть до рук сапу й виженуть на город: «Якщо в святу неділю бог тобі дозволяє везьгати тоті дурощі, то ліпше гріши біля селянського діла, яке нам богом приписано. Он бери сапу...»

Катерина ж бачила, скільки квітів насадили сьогорік мати під вікнами, обабіч стежки на городі, на межівнику, чула ж, як вони балакають з деревами, з курми, з хатою, з домовиком, що живе на горищі, навіть

з вогнем, що витанцьовує в печі, розмовляли; ні, вони тепер не здатні розтоптати її малювання, бо на ньому — квіти, кращі, ніж бувають у житті. Закохана людина, думала Катря, не здатна вчинити зло.

Тому вона й розсміливилася перед мамою. Шиючи їм спідню сорочку з біленого полотна, зважилася попросити:

— Отой шматок, що залишився, непридатний ні на що, мамо...

— Ой Катре, Катре... Полотна мені не жаль, віку твого занапащеного шкода. Вже ж могла діточок гирилицю мати.

— І хочеться вам бабою Якилиною бути? — вимуслено, присилувано весело одказала Катря й розкрутила рукою свого скрипучого «зінгера».

— Ти ж бо знаєш, що з копи завжди беруть верхній сніп, а не нижній, дочко. Вже сімнадцятиліток заміж розбирають, уже твої ровесниці тітками називаються, синів і дочок заміж споряджають, а твій «сніп» зісподу лежить... Полотна мені не шкода, але... якби тато почав сікатися, то я тобі його не давала...

На більше Катерина й не сподівалася. Ще ніколи так рівно й красиво не бігла в неї зінгерівська стрічка по полотні, нитка аж співала, проходячи вушко голки. Притьмом дошила материну сорочку, прикрасила глибокий виріз на шиї червоною каламайкою, обкидала зеленим хрестиком поділ і, не криючись, добула з-за старого дзеркала недомальований портрет Тетяни — колишньої Никонової жінки, яка не добула в Никона й медового місяця, морозяної ночі втекла від нього босоніж, у самій лише спідній сорочці, втекла назад до своєї хворої матері Ульки Бахмачки, що важко, на всю Загреблю, бухикала в холодній хаті. То було нечуване досі в Богданівці зухвальство, повторити яке за п'ятдесят сім років нового століття так ніхто й не спромігся. Тетяна живе при матері, почепивши в по-

кутті, над образами, свій весільний вінок, на якому потиху линяють строкаті стрічки. З Никоном Тетяна вітається, ходить до його нової жінки Харитини позичати сита, шатківниці для шаткування капусти, носить точити ножа на великому точильному камені, що обертається від вітряного млинка, позичає іноді прядку (хоч прядка — її власна, з того приданого, яке вона колись принесла Никонові). Харитина приязнилася з Тетяною ще в дівочтві, навіть раяла Тетяні виходити заміж за Никона, бо після того, як йому відмовила Катерина, він чотири роки жив у Києві, вивчився на механіка трамваїв, мав диплом і першим в історії цивілізації Богданівки провів у село електрику — ще в двадцять четвертому році він впрягав корову в шлею, пускав її по колу на подвір'ї, й, поки ходила мишаста корівчина із землянисто-зеленими, як полива на глекові, боками, на печі в Никона горіла маленька електрична лампочка, на яку сходилося подивитись усе село. Отоді Никін став найпомітнішим парубком у Богданівці, хоч і мав чималий гандж: ліве око було сонячнішим, але з великим, як заклепка, більмом, праве було чисте, чорноземисто-каре, але похмуре й неприємне; по вечорах електрична лампочка якось ще більше підкреслювала цей його вроджений недолік. Никін привіз поїздом до Яготина купу всякого старого залізничця з київського трамвайного депо й цілий тиждень перевозив із Яготина до Богданівки те залізо безоким татовим конем, який здох із переляку, почувши пронизливий гудок паровоза. Це сталося якраз тоді, коли Никін повантажив на воза останній металевий дріб'язок і пішов розраховуватися із старим, засмальцьованим у чорнило й мазут німцем-залізничником, який у вісімнадцятому році здався в полон... грудастій, з широкими, пухкими стегнами українці. Вона заскочила його з вилами, коли вояка сидів у нужнику з кукурудзиння й знічев'я цілився своєю пукалкою в її найкращу

курку-галаганку, що несла яйця з двома жовтками. Курт без опору здався тоді в полон, відбув кілька днів неволі на теплому запічку, полагодив молодиці старого настінного годинника, замість єдиної дерев'яної засувки вставив у всі двері хитромудрі німецькі замки. Потім удосконалив самогонний апарат, привчив худу плямисту льоху їсти двічі на день у точно визначений час, поробив лавчини під кожним деревом у саду, відучив молодицю від щовечірніх сусідських посиденьок, зате в неділю змушував одягати найкращу одіж, напарфумитися, підвести чорним олівцем брови, почистити колочою щіточкою зуби, наваксувати рипучі чоботи, обережно брати Курта під праву руку й поволеньки розгулювати по сільських вулицях. До тих прилюдних гульок він привчив свою молодицю лише тоді, коли отямився, що фронт давно відкотився за Житомир, що він давно знятий з інтендантського обліку своєї частини і взятий на постачання грудастої та стегнистої Палажки, яку він лагідно називає Паульляшка. Палазя вивчила кілька деручких німецьких слів, і з вдячності за це Курт зненацька заговорив її мовою. Коли Курт удосконалював найдревніший винахід українців — простору піч, що займала половину кімнати, під ворітьми Паульляшки зупинилася деренчлива бричка, з якої вискочив безрукий голова Яготинського ревкому Антон Черниш і запропонував Куртові прийняти залізничне господарство в Яготині. На Курта впала манна небесна, він рівніше заговорив українською скоромовкою, віддав Палажці своє військове спорядження (вона пообіцяла подарувати той мотлох старцям, а сама нищечком спрдала на ярмарку і купила на виручені гроші чоловічу вишиванку для Курта), одягнув на себе шевйотовий попелястий костюм (з плеча покійного Палажчиного чоловіка, що наклав головою на першій світовій війні; костюм був мішкуватий на німця, і Палажка підмощувала Кур-

тові на плечі маленькі ватяні подушечки, а штани підвішувала йому аж під бороду саморобними голубими шлейками із своїх дівочьких бинд). Курт довго вивчав себе в дзеркалі, відпрацьовував суворий начальницький погляд, повторював при Палажці «дякую» і «будь ласка», «товариш» і «ревком», «станція» і «колія», «наказую» і «вибачаюсь», потім попросив Палажку провести його попід руку аж до станції, при пасажирах поцілував її в калинову щоку. Повернувся додому лише через дві доби (Палажка вже думала: чкурнув її німчик у Баварію на тоненькі варені ковбаски з пивом), повернувся чистий, усміхнений, з тугою краваткою поверх вишиванки. Німецько-українським вінегретом він пояснив їй, що при станції немає лазні, а брудним він прийти до неї не міг, отож зібрав своїх залізничників і дві доби будував з ними маленьку станційну лазню. Німецький педантизм був украй потрібен тогочасній залізниці, на якій завжди запізнювалися поїзди, простоювали вагони, переплутувалися запасні колії з головними, а гандрабаті журавлі семафорів завжди кивали не в лад, як п'яний дядько рукою. Курт навів такий непорушний порядок на своїй станції, що машиністи полегшено зітхали тільки тоді, коли вчасно проскакували Яготин, далі можна було їхати, як тобі заманеться.

Никін знався з Куртом, бо кілька тижнів перед тим, як утекти до Києва, навіть працював у нього на станції, але покинув, бо завжди запізнювався на кілька хвилин на роботу (як-не-як, а спробуй відчухрати на дерев'яному велосипеді двадцять верст від Богданівки до Яготина, коли неодмінно загубиш або заколесник, або торбину з харчами), для Курта цих кількох хвилин Никонового запізнення було цілком достатньо, щоб дивитися на тьмуцого залізничного майстра як на безнадійного тюхтія, випивайла і навіть затятого саботажника. Цього Никін стерпіти не міг і розпрощався

з Куртом, але тільки — як з начальником станції. Куртові це дало моральне право поважати Никона ще більше, після базару запрошувати його навіть до себе додому, вчитувати йому технічні новинки з німецьких журналів, випробовувати на Никоновій думці нові технічні ідеї для своєї станції.

Поки Никін розраховувався з Куртом за перевезення вантажу, через переїзд пролетів шпаркий потяг, голосисто гугукнув біля сліпого коня, що тут-таки й здох від розриву серця. Никін сам упрігся в шлею й притягнув додому воза з тим залізниччям.

Згодом Никін обладнав у своєму дворі електростанцію, яка живила одну лампочку на печі лише по великих святах, коли видоєна корова давала запрягти себе в шлею і дозволяла Никонові зав'язати їй очі, щоб не йшла обертаса голова від одноманітного ходіння по колу.

Із цією електростанцією Никін одразу ж висунувся на роль першого парубка в Богданівці, й Харитина навіть заздрила Тетяні, коли Рубець заслав до неї сватів. Коли Тетяна втекла від Никона, втекла босоніж по глибокому снігу, якраз на водохресні морози, і навідріз відмовилася пояснювати причину своєї втечі, Харитя пішла до Никона, щоб якимось помирити їх з Тетяною. Либонь, не дуже заповзято вона це робила, бо підвечір уже перенесла свої подушки, кілька мисок і дві курки із зв'язаними крильми на Никонів двір, і того ж таки вечора знову засвітилася лампочка на печі. Правда, замість корови запряглася в шлею сама Харитя, бо Никін вирішив весілля не справляти, а краще засвітити лампочку на печі...

...Катерина розправила недомальовану картину, зітерла з полотна порох та в'язку павутину, й на неї глянули сумні Тетянині очі з короткими, впертими підкрилками брів. Густо-мигдалеві зіниці начеб купалися в білому, тонкому тумані. Кілька тижнів Катерина не

бралася до малювання, бо, не розгинаючись, сиділа за осоружним «зінгером», щоб упорати материне шитво, а ще ж наближався великдень (хоч рік і видався чорним, а все ж дівчата думають про своє: вийти на вигін біля церкви у новій кохтині, в перелицьованому корсеті — тоді впадеш в око котромусь парубкові, тоді буде тобі святковим і «хрещик», і «колесо», і «деркач»), то охочих до великодньої обнови було, як маку на Маковія.

Зараз Катерина подивилася на Тетянин портрет начеб стороннім, неупередженим оком — і відразу зрозуміла: не те!

Скільки ж мучила себе, щоб намалювати не просто Тетянині очі — красиві, з незворушним відблиском, яким наділені лише жінки горді, з таким почуттям власної гідності, яке не здатні затуркати ні великі трагедії, ні підступна віхола клопотів самотньої селянки, а намалювати ще й Тетянину таємницю, яку та носить у собі вже десять самотніх літ, знаючи, що вона — не дівчина і не вдова, а лише перша жінка Никона. Хоч би словом комусь обмовилася: чому втекла від нього по снігу босоніж? Чому навіть хвалькуватий, самовпевнений дериніс Никін не пустив після цієї ганебної для нього втечі бодай дрібну, для власного виправдання перед Богданівкою, обмову на Тетяну? Тільки й вичавив із себе: «Клянуся електрикою — не виганяв її. Вийшла вночі по малій нужді — і не вернулася».

Що ж носить у своєму мовчанні Тетяна, що погнало її босою по глибокому, в коліно, снігу до своєї холодної хати? Виліз диявол із Никона? Для Тетяни цього надто мало, великодушна вона, щоб отак зненацька покинути все напризволяще. Та й знала ж вона, що Никін не з шовку шитий і не від ангела породжений, разом же вирости — знала, як свою долоню, і на таке зважилася...

Катерина зрозуміла, що всі її припущення будуть лише якоюсь приблизною причиною, а справжньої не дано знати нікому. Можливо, навіть самій Тетяні несила збагнути її нічну втечу. Тому й задумала Катерина змалювати не лише Тетянині очі, а Тетянину таємницю в мигдалевих, сповнених власної гідності очах.

Катря ще не знала, як намалює Тетянині руки, поставу, який світ стоятиме за її спиною, яке небо вінчатиме її голову,— їй доконче треба було прорватися в таємницю Тетяниних очей. Треба переступити всі поверхові, буденні уявлення про колгоспницю Тетяню й піти напролом до її таємниці. А для цього треба — малювати.

Все приходило до Катерини лише під час малювання, тонкий саморобний пензлик, стиснутий трьома пальцями правиці, додавав їй стільки буйної відваги, на яку спроможен тільки лицар, який вихопив із піхов свою заворожену шаблю. Тоді вона починала мислити не словами, а кольорами й відтінками, тоді її уява начеб запалювалася сама від себе, від виключної веремії тонів і напівтонів світу, які охоче приходили до неї й просили: ось ми, володарко, бери нас, ми готові тобі прислужитися, бо єдина еси в Богданівці, здатна розуміти нашу мову. Ми живемо, породжені відчайдушною щедрістю природи, та життя наше короткочасне й мінливе, як сам настрій природи. А ти увічни нас, подаруй нам хоч дрібку безсмертя. Ти зможеш це, жінко. Для того ти й народилася. Строчити на «зінгері» чи гнати сапою буряковий рядок з одного кінця поля в інший може кожна богданівська жінка. Отож, роби те, чого не вміють інші. Бачиш, як усе просто: малюй!

Для того, щоб упіймати таємницю Тетяниних очей, треба малювати, треба шукати ту таїну тоненьким пензликом на полотні, бо інакше Тетяня забере цю загадку з собою у небуття.

Катерина аж захмеліла від передчуття творчості, без якої вона вже не здатна жити. Квапливо добула з-під подушки дерев'яну скриньку з фарбами, склала учетверо недомальоване полотно, випила холодної води замість обіду, вкинула своє начиння в плетений вербовий козубок, дочекалася, поки тато підуть з ятерями в берег, щоб упіймати якусь рибину на вечерю, злукавила перед мамою, що йде до лісу по торішні жолуді (мо, й справді назбирає, щоб обернути їх на жорнах та зварити кашу), і виткою стежечкою, скрадливо озіраючись, чи ніхто не йде назирці, пішла до озер, де мала своє утаємничене від стороннього ока місце.

В густому березовому гайку, в пружних, рипучих заростях папороті вона відшукала заховану рамцю з березових тичин, напнула на неї полотно, приладнувала його в рогачику між стовбуром і відчахнутою вітром гіллякою — якраз, щоб сонце зазірало в очі Тетяні на малюнку.

Вона довго ходила по молодій, лоскітливій папороті, що бризкала зеленим соком, ластила ще не огрубілі від зими підошви, хрустко порипувала й текла між пальцями, як болотяна, вигріта на сонці вода.

Катерину аж кидало в солодку млість, в хисткий, ненаситний дурман од передчуття того, що зараз вона почне чаклувати над Тетяниним портретом, з відьомською силою викликатиме її перед свої очі, наче воскресатиме Тетяну з небуття, — зараз пробудиться, заворохобиться й потужно заторжествує її, лише її, Катеринин, світ, такий вельможний і буйний світище, перед яким вона сама аж змаліє й занишкне, бо він цілих два тижні був без ужитку, байдикував, поки вона гнала стрічку на «зінгері», крутила осоружні жорна, розкидала з ланкою гній на колгоспному полі. Зараз цей світ вийде на волю й коїтиме з нею, тридцятитрьохрічною дівчиною, свою солодку сваволю, без якої Катерина вже не годна обійтись. Од цього передчуття в

Катерини аж тремтіли пальці на руках і дзвеніла кров у скронях, і сонце плавало й тішилося в синіх небесних водах, як золота рибина.

Катерина лягла горілиць на папороть, широко розметала руки, увігнула тремтячі пальці в зелену кучму папороті й занишкла, вслухаючись у саму себе, як вагітна жінка, що зачула під серцем дитину.

Тріпотіло тендітне листячк беріз, вітер бавився з ним, наче знічев'я перераховував, скільки листочків уже виштрикнулося з бруньок. Синім вирочком крутилося небо над головою, захмелілі од весни птиці гострили крила на вітрі, Катря ловила птахів поглядом. Вони, либонь, відчували цю шовкову неволю, бо розкидали на всю широчінь свої крила й безвільно плавали в синяві над Катериною. М'яка папоротяна постіль висмоктувала з її тіла суєтні, короточасні пристрасті, сумніви у власній повноцінності, в доречності своїх душевних страждань, які телесують її з самого дитинства і, либонь, не відступляться вже до судного дня.

Вона вслухалася в тихе жебоніння вітру в молодому березовому листі, у висвист пташиних крил, в лунке, пришвидшене биття свого серця, що вилунювало не лише в грудях, а, здавалося, й у надрах молодой весняної землі під папороттю. Її гінке, хоч і виснажене недоїданням та важкою роботою, дівоче тіло начеб наповнювалося снагою пробудженої, захмелілої від тепла і сонця землі, наповнювалося нею по вінця й аж бриніло відчуттям сили, здоров'я та молодості.

Строкато ряботіли в очах стовбури беріз, соковита зеленъ трави, непорочна синява неба з кількома димкуватими віхтями хмарин. Вона лежала на самому денці цього весняного дива, з якого вже починали проступати лякливо й невиразно, та все ж дедалі очевидніше й зриміше великі Тетянині очі.

Катерина перевернулася долілиць, занурилася обличчям у пахку зелену папороть, розкинула руки

і вп'ялася пальцями в землю, наче боялася, що пругке зело підкине її в небо й вона одірветься від рідної землиці.

...Прошелестіла м'яка трава під некутими копитами коника, під блискучими, новими, як у щойно народженого лошати, копитами зашелестіли трава і торішне листя. Власне, копита й не торкалися землі, а лише розмашисто сколочували вітер, який ворохобив траву та струпешілий лист. На м'язистому торсі коня видзвонювало золотаве забрало місяця, на шовковій уздечці потенькували золоті дзвіночки. Приземкуватий, тугий і натоптаний, як стручок стиглого гороху, вершник не правив коником, а дав йому попуст, бо саме розсупоноував свою кармазинову опанчу, в його синіх каламайкових шароварах пругко, як у вузькій вулиці, висвисував вітер, з погаслої череп'яної люлечки вилазив язичок зеленого паростка жита, через груди вершника висіла розполовинена цибулина бандури, на струнах якої сидів сірий соловейко. Сап'янові чоботи чоловіка лоскотали кінські боки крізь червоно-палахкотливий шовк китайки. Обличчя вершника ховалося за березовим листям, і Катря ніяк не могла його розгледіти. Поодаль за конем котився, перестрибував через пеньки та баюри, надовго зникав у гущавині й появлявся знову маленький, меткий песик, який жадібно вдихав у себе запах кінського поту та курецький дух господаря.

Кінь зупинився біля самої Катерини, зітхнув і потягнувся м'якими, оксамитовими губами до молодого березового листя. Вершник спішився, ввігнав у землю списа й прив'язав до нього коня. Шумно гепнув об землю високою, як церковна баня, шапкою, чорною блискавкою майнув на його виголеному черепі довгий оселедець, і Катерина впізнала — Мамай!

Козак розіклав на траві пістоль, порохівницю й сагайдак, підморгнув соловейкові, і той перелетів із

бандури на його плече, поластився до Мамаєвої/щоки, почистив пір'ячко після довгої дороги і стиха защебетав своєму повелителеві у ліве (бо воно ближче до серця) вухо.

Шабелька сама одчепилася від Мамаєвого пояса, поплавала трохи перед його очима, вислизнула з піхов, украяла козакові хліба, зітнула кілька жиливих будячин та сухих гілляк на березах, поголила щоки козакові, знову зупинилася перед його очима (хай побачить у її дзеркалі — ніде волосинки невіголеної не залишилось!), шугнула в свої піхви й почепилася за зелену гіллячку берези.

Зелений язичок жита виліз із люльки, обережно цибував у траву, кумедно, на одній нозі, поскакав на поле, що виднілося за озерами.

Мамай покликав до себе сонце, воно сіло йому на праве плече, сипнуло свого вогню в його люлечку й знову шугонуло в небо, на своє прадавнє сідало. Люлька затеплилася, з неї тонкою пряжею повився сизий димок, і собачка, що вже був задрімав у траві, радісно чхнув і замолотив хвостом по землі. Соловейко ображено відвернувся від тютюнового диму, обережно дзьобнув козака в лискучу щоку. Це, очевидно, не допомогло, і співуча птаха спурхнула, сіла на струни бандури й стала посіпувати їх тонкими лапками. З бандури озивалася якась давня, як і оцей світ, дума, слів якої Катерина не знала, хоч і здогадувалася, що такий пісні годилося б звучати в широкому степу на високій, як вулкан, скіфській могилі.

Мамай ісклав навхрест ноги і сів на траву по-турецькому (так сідає на пагорбі її тато, коли вівці не зазіхають на колгоспну озимину чи конюшину). Коник видзвонював стременими, стриг вухами, наслухоючи стишений гомін бандури, якій підсвистував у цівку пістоля вітер.

— Малюєш, дівко?

— Хіба це малювання, дядьку? Казна-що...

— А й правда. Краще б мене змалювала.

— Тебе малювано до мене. Либонь, не менше, як Ісуса Хри́ста. Чим удостоїлися такої честі, дядьку? Які подвиги маєте за собою?

— А тим, що я — вигаданий, а тому й безсмертний. Мені краще, як тобі, дівко. Ось на тобі півбуханця хліба та намалюй мене ще раз.

— Купуєте? Хлібом, який ви не самі виростили? Чи не дешева плата?

— А ти що думала — коня тобі оддам чи шаблю? Не бабське діло воювати. А кінь мій до шлеї не привчений...

— І не сумно вам, дядьку, бути безсмертним? Нудно жити без передчуття смерті. Лінощі та байдужість обсядуть душу. Ніякого ризику й інтересу. Що не зробив сьогодні — зробиш завтра, адже цілина часу перед тобою...

— Щось ти, дівко, дуже мудра...

— А якою б ви хотіли мене бачити?

— Годі, ти ж бо голодна, ось тобі шматок хліба, поїж і малюй собі, а я тим часом вип'ю чарчину вареники, задрімаю на осонні — і в дорогу.

— Добре, дядьку, живе́те. Краще, ніж ваш двійник на скрині в нашій хаті. У того — тільки й світу, що наша мазанка, сімейні чвари (правда, зараз у нас затишок, бо мама в тата закохалися) та знахабнілі миші...

— А чого ти заміж не йдеш?

— Нема за кого, дядечку...

І тут із-за кремезної берези вийшов Петро Сіроштан з вишнево-димкуватим півнем під пахвою та з сулією горілки за пазухою. На його ногах порипували юхтові чоботи, просочені дьогтем, за'ястя правої руки перев'язане червоною ниткою, щоб не чіплялося урочення. Півень щоразу стромляв голову в кишеню Петрового

піджака, надibuвав там пахучу соняшникову насінину й вдоволено кукурікав. Петрів чуб, розділений борозенкою від чола до потилиці, вилискував смальцем, як і його пласке підборіддя.

— Дай боже здоровля, свату! — привітався Петро, підгукнувши півня під пахвою, і той голосно кукурікав.

— Щось і не згадаю, коли я тебе женив...

— Та ні, я лишень прийшов просити вас... — Петро силоміць загнув у півнячий дзьобик звуглілу, перепалену насінину.

Півень болісно вдавився, довго викаблучував шию, тряс жаристим гребенем і хрипко просокотав:

— Ка-ка-катря! — Й полегшено прокукурікав.

— Он воно що, — проказав Мамай, і чорнюща нагайка його довгих вусів стрепенулася довкола рота. — Ну, а що ж ти можеш їй дати?

— Усе, що скаже, — запобігливо заметушився Петро, і чикилдиха в його сулії глухо схлипнула за пазухою. — Хату, город, садок, дві вівці, кури. Куплю свитку і чоботи. Не буду лупцювати. Діток від мене приведе. Що попросить, те й зроблю. Я такий, свату, з шкіри вилізу, а зроблю. Ми з нею — як брат і сестра. З дитинства.

— То чого ж тобі ще треба, коли ви як брат і сестра? Це ж рідніше, ніж чоловік і жінка. Я он без сестри і без дружини, а живу.

— Ось вам півень і сулійка, може б, того...

Велика Одарчина рука простягнулася з Богданівки понад озерами, поміж деревами лісу, дістала Петра за комір його піджака, легко відірвала від землі (він встиг випустити з-під пахви півня та викинути сулію з-за пазухи: півень сів на підвішену шабельку, як на подра, а з сулії зацебенів буряковий самогон, собачка кілька разів чхнув і одійшов у ліс). Петро безвільно сукав ногами в повітрі й меншав, меншав, пливучи над лі-

сом, над озерами, аж поки не зник у вузькій щілині дверей своєї хати.

— Так-так,— зітхнув Мамай, закинув оселедець за вухо, посмоктав люлечку і взяв на приціл пістоля Петрового півня.

Але в цей час знову появилася Одарчина рука, згребла галагана в жменю й понесла його на своє обійстя.

— Так-так...— знову проказав Мамай, факнув тютюновим димом і поправив хрестика на грудях.— Нема тобі, дочко, дружини. Ой, нема, нема,— проспівав козак і якось одразу на Катерининих очах постарів, осунувся — у чорний вус затекла сивина.

Одарчина рука потяглася до кінської вуздечки, вже намацувала повіддя, але шабля зіскочила з дерева і тупим краєм вдарила її по пальцях. Тоді Мамай рвучко цибонув коня, шабелька втаковилася в нього на поясі, бандура повисла на грудях, соловейко попід струни шугонув у її кругленьке вічко, радісно залящало собача біля кінських копит. Катря подала Мамаєві шапку і розполовинений буханець хліба.

— Малюй, коли без того не можеш, дочко. А дружину я тобі знайду. На Йвана Купала приходь на оце місце. І покличеш мене: Мамаю, Мамаю, я тебе знаю. Якщо тобі на плече сяде соловейко — не зганяй його, аж поки я не приїду.

Кінь здибився, став стовбула, присів на задні ноги і стрілою вп'явся в синє марево обр'ю.

Хруснув сухий хмизняк на узліссі, й Катерина побачила, як прошмигнула за деревами зсутулена по-стать Никона Рубця. Він зазирнув на недомальовану картину і зник за деревами.

З полотна дивилися на Катерину Тетянині очі. Вони то появлялися, то зникали, і Катря гарячково почала ловити їх, вичакловуючи на світ гострим, як голка, кінчиком саморобного пензля.

То були очі жінки, яка зважилася серед ночі, босоніж по снігу втекти від свого чоловіка. Так могла дивитися на світ Тетяна вдосвіта після тієї ночі, так вона могла дивитися вдосвіта, коли вже точно знала, що Никін прокинувся й чекав, поки дружина подасть йому снідання...

Тетянині очі на полотні самі підказували Катерині, як малювати Тетянине обличчя.

Того ж дня з Богданівки полетіла до Пирятин анонімка, в якій сповіщалося про те, що Катерина Білокур малює картини на продаж і з цього зиску не сплачує державі податок. А заробітки її ого-го які!

— То ти ж, доню, не забудь, щоби поховала мене в тих-о коричневеньких туфлях, що купила в Києві за своє малювання. Не здумай у босоніжках, у туфлях поклади в домовину. А віко зсередини обіб'єш голубим штапелем, що тобі Оксана Петрусенко подарувала, ти вже його не шитимеш, я бачу. Все одно валяється, то віко ним підбий, хай мені на тому світі синіє небом над очима. А козу можеш на дев'ять день зарізати. Петра попросиш — він її впорає. На могилку поставиш хрест, лиш не зразу, бо земля осяде, а він перехнябиться. На горищі є заготовлений дубовий брус — із нього Грицько й змайструє хреста... Деколи, Катрусю, навідуйся до нас із татом, бо то ж така сумота — лежати без людей, а так хоч голос твій почую крізь землю...— Нарешті материна рука кволо звелася й, тремтячи, погладила Катеринину голову.

Не хотіла ж вона йти на це притьмом зварене весілля Гані Тонкопряд і розписаного, як шкільний паркан, гевала, хоч і любила сільські весілля ще з дитинства. Може, любила тому, що вияв радості тут завжди був узаконений, навіть необхідний, уважався нормою: гепни лихом об землю, відпусти свої смутки на чотири вітри, підхмели свої мороки, стрижі їх і пусти пастися в загальну череду, а сам розкручуй планету шпарким танцем та віддайся пісні, як мужеві, що повернувся з далекого походу.

Не хотіла ж вона йти на це весілля, бо чулася в ньому якась нечиста, ба навіть шахрайська, змова, ув якій брали участь і незворушна діловитість вагітної Гані, і бундючний гонор батьків, і удавана покірність нареченого.

Таки б не пішла, хоч і Марія Добродійка вмовляла («Серце мое, ходімо та людей побачимо, бо хто зна, коли наступне весілля й буде. Поки ти собі посидиш, Катрυσю, поспіваєш, то я збігаю й нагляну за мамою, водички їм подам, корова я принесу. Хто зна, коли те весілля знову буде в Богданівці, може, аж на чиемусь похороні збереться село. Треба піти, мое серце...»), таки б не зголосилася й на Маріїні вмовляння, якби не приїхали по неї бригадирською однокінкою білявий, як стигла кульбабка, дружко та циганкувата дружка.

Не зволити волі дітей вона не могла. Поїхала.

Ежен спровадив із свого кабінету (найсвіжіший до-теп про тісну Еженову келію належить Ельзі Тріоле: «Мистецький розквіт милої Франції досяг апогея. В кам'яній норі найталановитішого блазня страченого Людовіка оселився головний наглядач Лувру! Що далі, дорогі мої французи? Що ви іще запропонуєте світові?»)»

галасливий гурт співробітників, які вдатно імітували перед директором «повінь луврських проблем», а насправді ж тирлувалися, щоб дочекатися приходу «несамовитого Пабло». Залами музею прошелестіла чутка, що нині має повитися в цьому храмі сам Пікассо, і засліплена його славою мистецька молодь воліла почути щось із уст свого кумира. Все це Ежен розгадав одразу й спровадив гирилицю цікавих на робочі місця.

Він чекав Пабло, навіть заготував кілька «шпильок», знаючи, що вони неодмінно знадобляться в розмові з іронічним та колючим, як зарості шишини, маестро. І все ж, коли Пікассо дуднув гостроносим черевиком двері, розчинив їх навстіж і став на порозі, Ежен зняковів, як винуватий хлопчисько, якого батько застав не за тим ділом, яке було звелено робити. Він підхопився назустріч гостеві, та вчинив це так незграбно, що перевернув гойдливе, в минулому столітті сплетене з виноградної лози народним умільцем з Шампані крісло, спробував підхопити своє директорське сидало, посковзнувся на слизькому паркеті й упав на коліна.

— Ого-о, коли вже й сам пан директор Лувру при зустрічі падає переді мною на коліна, я маю право вважати... Цікаво, що я можу вважати, Ежене? Де ті всюдисущі фоторепортери?! Іноді в замкову шпарину пролазять оптичним оком, а тут — загавились...— Пабло соковито зареготав і висякав у білосніжну батистову хусточку свого м'ясистого, справді схожого на ручку дверей іспанського посольства в Парижі, носа. Вельможним жестом підвів Ежена з колін.

— А ти без своїх витівок не можеш,— спантеличено промимрив Ежен і зашарівся, заходився обтріпувати вузькі ногавиці штанів, хоч на лискучому паркеті не було й порохини.

— Бог з тобою! Зате нас тепер об'єднує ще одна маленька таємниця. Показуй свої хвалені дива. То ка-

жеш, що та українська тітка-самоучка не знає про існування художника, перед яким стає на коліна директор Лувру? Я гадаю, що їй і цього досить, щоб оригінально відрізнятись від натовпу сучасних фарбомазів, яких годилося б звести в одне місце й заснувати їхню державу. Причому в першу ж мить після її проголошення почалася б революція заздрисників...

— При такому президентові, як ти,— безперечно!— нарешті Ежен втрапив у тон розмови і радісно відчув, що до нього повертається певність.

— Не забувай, що критики і мистецтвознавці виконували б у тій державі роль поліцейських. Отож, загода дарую тобі портфель міністра внутрішнього порядку і спокою! — Пабло підморгнув своїм гаспидським, іскристо-сталевим оком і ревно обняв Ежена.

— Єдине, що можу тобі як підданий обіцяти,— поліція буде набагато шляхетніша від французької та іспанської. Інтелектуальна розминка закінчена. Тепер — до діла!

Циганкувата дружка хвацько правила конем, а білявий дружок поправляв цяцьковану, воскову квітку на вилозі піджачка, лунко хрумтів карамелькою на зубах, влучив момент, коли дівчинка одвернулася, і шпарко шепнув Катерині на вухо:

— Кат'но Васи'вно, Ганя взяла вас на весілля, бо хоче, щоб намалювали її з женихом...— І знову затохтів карамелькою...

Двір Тонкопрядів уже розгойдувало весілля. Без'язикий бубніст Федько затято лушпарив повстяним макогоном гулку козячу шкуру, гримав позеленілими від тривалого невжитку мідяними тарелями. Його син Пилип розтягував маленьку гармошечку через весь двір, його грубі, як качани кукурудзи, пальці натискали одразу по кілька зайвих гудзичків—і гармонь безсовісно фальшувала. Це, либонь, чув і сам гармоніст, бо

з такою злістю розтягував її, наче хотів розірвати надвоє. Федів онук Максимко підтринькував дідові й татові на розмалюваній балалайці, по-цирковому підкидав її над головою, ловив на льоту, підхоплював мелодію і пританцьовував у лад гостям.

— О, попадя приїхала. Вони вже, бач, пішки не ходять.— Катерина впізнала Одарчин голос із жіночого гурту (не запрошені на весілля богданівці спрадавен знають своє місце — біля воріт і свою роль — можна вголос коментувати події «на сцені»).— Боюсь, щоб, бува, жениха в Гані не одбила. Як-не-як, а дівка ще. От як вберегла свою грядку від півнів...

В гурті голосно зашикали, збили агресивний Одарчин запал, і вона таки замовкла, удавано чемно вклонилася Катерині й заходилася шеретувати міцними зубами соняшникове насіння. Зернятка, видно, були пересмажені, бо Одарчині губи швидко почорніли, взялися сажевою осугою.

За столом навпроти Катерини чипів Никін, вона кілька разів поривалася пересісти, але між столом і осноном ледве поміщалися коліна гостей — поворухнутися ніяк, не те що вийти. Ліве більмасте око Никона по-нуро тупилося в тарілку зі студениною, а праве — сновигало по Катерининому обличчі, як в'їдлива мураха. Через те виделка в її руці тремтіла, розсипала бігус та гречану кашу.

Катерина знала, що вона не має ненависті до Никона, хоч і були на те підстави (анонімки, обмови, очевидна й вперта неприязнь, породжена заздрістю до її хоч важкої та пізньої, але слави), не раз думала: краще б я його просто ненавиділа, а то ж — боюсь. Ненависть дає право на зневагу, на непомічання, зрештою — навіть на холодну байдужість.

А їй здавна здається, що Никін знає якусь приголомшливу таємницю, до якої їй, неосвіченій самоучці, зась, це постійно живить його затяту самовпевненість,

навіть розбещує його, сіє відчуття підступної й безоглядної всеможності. Іще б, Никін раніше від Катрі довідався, що земля кругла, що вона обертається довкола своєї осі — і тому є ніч і день, ранок і вечір, Никін знає, чому працює двигун і звідки береться в дротах електрика, вміє впіймати на вістря дротика блискавку і віднести її від своєї хати, вміє фотографувати, сам зібрав маленького приймача, в навушниках якого тирлюються голоси з іншого кінця світу, знає, чому літає літак і чому так біблійсько страшна і всепопеляюча атомна бомба (сам якось казав, що, якби йому замовили ту бомбу й дали матеріал, він би її за місяць зробив у себе на подвір'ї). Воно й правда: стільки знати в селі одній людині, все це тримати в одній голові, — чи не піде тая голова обертом?

Для Катерини ж усі ці таємниці були окутані густим туманом чаклунства і неприступності. Вона б і зараз не здивувалася, якби з мотора трактора чи автомобіля раптом вискочив прокіптюжений, пропахлий бензином дідько, вона й досі переконана, що в тій атомній бомбі заховане диявольське пекло, і то таке безжальне, що не щадить ні праведних, ні грішників (чим же завинили маленькі діточки в Хіросімі?). Може, земля й кругла, як яблуко, але для Катерини вона — розпростерта долоня ратая-велета, долоня, на якій затишно розкинулися поля і села, дороги, ріки і людський рід. А те, що скільки не йди по землі і нема їй ні кінця, ні краю, так то вона дуже велика. Цієї істини для Катерини цілком достатньо, вона, зрештою, не хоче збуватися таємниці, в яку повірила ще в дитинстві. Літак для неї летить тому, що придуманий за подобою птиці. Коли вона твердить це, Никін показує на неї гострою морквиною свого пальця і регоче, демонструючи всі тридцять два зуби, які не знали нестерпно болючого свердла кульгавого яготинського зубодера.

Вона боялася цього Никонового іронічного всезнання, бо їй здавалося, що він і про неї відає щось таке, про що вона й сама не знає... Тому при зустрічі з ним Катерина завжди тупила очі, ніяковіла й, налягаючи на щіпок, хутенько обходила його стороною. А оце сів навпроти і, з усього видно, переведе її весільний настрій, хоч того настрою і так кіт наплакав (причому не Басаврюк, а його цьогорічні нащадки).

Щоб не зустрічатися з Никоном очима, вона зачепилася поглядом за вишитих ведмедів Шишкіна, які, здавалося, крізь густий бурелом пробивають собі дорогу до зоопарку, заготовляючи при тому соснові дрова на паливо лісникові. Навіть у маленьких ведмедиків чомусь таке важке й видовжене озаддя, що вони схожі на міхоношів, котрі волочать свій лантух по землі. Напевне, такого переродження бідні шишкінські ведмеді не знали від дня свого народження, хоч їх розмножено в такій кількості, що мисливцям можна спокійно дозволяти вести пальбу по незліченних копіях.

Чому саме на цю картину впав жереб такої підступної популярності, яка багатьом наступним поколінням відіб'є охоту сприймати цю картину всерйоз? Тому, що вона не вимагає найменших зусиль при оглядинах? Тому, що вона охоче поселяє в душу замилувано-блаженний, вколисуючий настрій, що так нині потрібен людям, які пережили війну, злигодні й страждання? А може, тому, що винищено ведмедів справжніх і лісову владу перехопив голодний сіроманець? Мабуть, усе це, узятє назагал.

Білі ведмежі ікла — наче вирізані з вареної картоплі, кігті — як сірники: від дотику до соснової кори вони запалють ліс і себе самих. Краще не дивитися, хай пораяться собі серед повалених сосен, хай в поті чола шукають у повалених стовбурах жука-короїда ці строкаті, ганчіркові ведмедики. Краще не турбувати їх своїм поглядом...

— Гі-і-ірко! — ревнув юродивий Оксен, перевалившись ізнадвору через підвіконня.

Цьому ніхто й не здивувався, бо Оксен відвідував усі богданівські оказії, а особливо ті, на які його не прошено (з невідомих йому причин). Час обтікає Оксена, як вода гнучку осочину: жодна сивинка не пролізла в його буйний, вічно скудовчений чупер, що вився, як стружка з-під гембля. Парша і лишаї на старість полишили його лице, й воно гоже зчистилося, навіть викинуло лияві рум'янці. Очі ж його з віком наче молодшають, у них настоялася така непорочна голубизна, яка пасувала б тільки новонародженому. Оксен і досі юродиво лицяється до молодниць та дівчат (увечері біля клубу підкрадеться нищечком, шасне грубою рукою за чиюсь пазуху й регоче на увес вигін, а бідне дівча ладне крізь землю провалитися, бо її хлопець бачив цей несвітський сором), перестрівши їх на вулиці, почне облацувати незграбними ручищами, доведе до того, що кидаються від нього навтікача. Вміють ізвладати з ним лише Катерина, Никін і Марія Добродійка.

При зустрічі з Катериною його начеб покидає юродивість, ховається в далекий закапелок Оксенового розуму, тоді він схожий на втомленого, пошарпаного життям сільського діда, що несе в собі осоружну старість, важку пам'ять і горбатий смуток. Він тоді щиро ремствує на бездощів'я, на літній суховій і на хвороби її матері Якилини, на електриків, які проведуть світло в його самотню хату після того, як електрифікують усе село, нарікає на товстобоку крамарку Настю (ледве всувається за рундучок і повернутися за ним не може — тільки перегойдується то праворуч, то ліворуч, щоб дістати сірники, мило, кирзові чоботи та оселедці з діжі), яка знову обрахувала його на кілька копійок, а коли йому не вистачило мідяка на гас — примусила надлити з баньочки, хоч та вже була закоркована

кукурудзяним качаном. Якби Катерина не знала Оксенової хвороби, могла б і не зрозуміти, що слухає причинного діда, розум якого із самого малечку не знав ясновбачення цього світу. Та цей просвіток Оксенової голови швидко виснажував його, він починав забалакуватися, роздивлятися довкола себе, чи не скаче, бува, жаба, потім «віддавав честь», приклавши долоню до своїх рудих пелехів, і довго ще махав їй услід рукою.

Никона Оксен завжди намагався обминути на вулиці, ховався за дерево чи навіть забігав у чийсь двір, чекаючи приступу падучки, яку в Богданівці тось назвав «чорною блискавкою». Навіть донедавна ще Оксен ховався від Никона, як тільки зоддалеки забачить його, на дерево, та старість таки підточила і його — не виходить з двору свого, поки не переконається, що Рубець почимчикував у колгоспну майстерню чи в'їждився до Києва по технічні новини. Якщо молодиця чи дівчина не може одв'язатися від Оксена, коли він придуркувато залицяється до неї, вдається до безвідмовного засобу: «Ось я зараз, дядьку, погукаю Никона Трохимовича Рубця...» За хвилину можете шукати Оксена зі свічкою.

Марія Добродійка має на Оксена майже магічний, хоч і зрозумілий навіть загреблянським дітям, вплив. Вона й сама цього не приховує: «Та я ж його, сердешного, підгодовую, підодягаю, підпоюю, підліковую травами, підночовую на печі взимку, підсапую йому город влітку, підвдягаю і підвзуваю, бо хто ж за ним, нещасним, подивиться?» Лише Катерина вивідала якось, що всі до копійчки гроші, які Марія отримує за своїх полеглих Іванів, вона тратить на Оксена. Оксен набагато старший за Марію, але слухається її, як рідну маму. Досить одного осудливого погляду Добродійки, поруху її брови чи докірливого зітхання — і найбуйніше Оксенове юродство змінюється тихою, вибачливою поко-

рою, що може правити за взірець ангелівської святенності.

— Цюлуй-те-ся! Гірко! — ще раз ревнув Оксен і божевільно зареготав.

Гості потупили очі й заходилися жумрати кров'янку з гречаною кашею, яку саме подала Сашка Сашчиха, котра лише недавно відкрила в собі талант куховарки, з головою поринула в це відкриття й швидко зажила собі слави (вже зараз ходить по Богданівці поговір, що коли маєш на хазяйстві три курки і не посварений з Сашкою Сашчихою — запрошуй гостей на весілля, закусити буде чим).

Наречений, напевне, нічого не знав про Оксена, бо втер потатуйованою долонею губи від бігусу, згріб Ганю, як оберемок соломи, перегнув коромислом її дебелий, уже розповнілий від вагітності стан і розмашисто припечатав свої губи в на помаджену подушечку Ганиних губів. Ганя зойкнула й запручалася з усієї сили, але Борис гемонськи стискав її опасисте тіло, азартно сопів і розквецював моторошно кров'янисту помаду на губах.

— Давай! Давай! — заохочував Оксен і голубезним оком підморгував гостям.— Дужче чави її, може, одразу й народить. Ставте ще півлітру дармограю — і хрестини справимо!

Гості загули, але не дуже рішуче, начеб знічев'я, про сусідське око,— бо хіба можна дивуватися цьому здитинілому, причинному дідові Оксенові, навіть коли він рече правду? Однак невдоволення таки треба показати, бо нащо Оксен говорить цю правду при всіх, коли й короткозорому видно, що Ганя нагуляла дитинку до весілля, не байстря ж воно і вченим буде (навчиться грамоти ще тоді, як уперше побачить свого тата... без сорочки...).

Видно, Ганя вкусила за губу свого нареченого, бо він глухо зойкнув, розняв свої залізні обійми, ухопив

тарілку з холодцем і пожбури в її в Оксена. Важкий полив'яний полумисок з висвистом пролетів над дідовою головою й опустився на мідяну таріль німого бубніста Федя, той не здивувався, а тільки на мигах показав: а де ж виделка?

Гості затамували подих, а серед глядачів біля воріт зчинився регіт (на богданівських весіллях кожен гість показує майже все, на що здатна його натура, однак витівки з полумиском драглів — першина, тому незалежний, найдемократичніший поцінувач весільного дійства рядовий глядач, цілком природно, відніс це на адресу жениха з Донбасу).

Оксен стояв у чотирикутнику вікна, блаженно усміхався, вітер теребив йому нечесані руді пелехи, в його чистих очах було стільки невинності, що навіть чоловічки в зіницях проглядалися до самого дна, де вже починалася його цілинна, пречиста, не захаращена нічим душа, було в тих очах стільки непорочного, що цей дід міг правити за прообраз святого для ікони.

Катерина пильно вдивлялася в його очі, норовила перехопити Оксенів погляд, щоб у такий спосіб звеліти йому: годі, дядьку Оксене! — але він дивився десь понад людські голови, бачачи, либонь, щось таке, чого не бачать інші.

— Оксене, візьміть тую мисчинку студенини та підіть нагодуйте моє собача, бо я загуляла, а воно десь із голоду траву їсть. Підіть, моє серце, підіть... — Добродійка не наказувала, не владно веліла, а так благально бідкалася, що, якби це було адресовано навіть гонористому Никонові, напевне, й він не зміг би відмовити.

Зачувши Маріїн голос, Оксен стрепенувся, стенов опалими плечима, притьмом знайшов поглядом Добродійку в глухому закутку стола, з його обличчя враз ізповзла холодна, мармурова святість, і воно ожило відсвітом покори та безмежної відданості.

— Оце зараз іду і нагодую твого песика. Оце йду, бо пташка залетіла за пазуху Гані,— випалив Оксен і на останніх словах шаснув грубою п'ятірнею за глибоке декольте весільного плаття нареченої. Ганя пронизливо зверескнула, Борис від несподіванки приснув таким сміхом, який більше б пасував Оксеніві, а не йому, ліниво замахнувся на юродивого діда у вікні, але на тому місці вже стриміли цікаві очі богданівських дітлахів...

Старий Кирило Тонкопряд замажав без'язикуму бубністу Федьові гирюватим кулаком: грай! Грай, бо на цимбалах твоїх ребер зараз заграю! І музики невід почали: Федьо залушпарив богданівську «Бригадира колька коле, бо нерано іде в поле...», Пилип затолочив у рота товстий шмат кров'янки (йому попалася начинена пряма кишка кабана, завузлована конопляним мотузочком), гикнув і розтягнув гармошку з такою злістю, що збив із ніг весільного старосту Чіпку Спокійного, який навіть на оцій весільній посаді був безмежно спокійним, знаючи, що не зажив у Богданівці жодного ворога. Поки Пилип згорнув брижисті міхи гармоні, звідти вже вилізла мелодія сентиментальної пісеньки «Помнишь, мама моя, как девчонку чужую...». Малий Максимко завагався: за ким піти, на чію мелодію пристати — на дідову чи татову? Це питання мало для нього неабияке значення: дідик Федьо заступає його, коли тато скидає широкого пояса від штанів, але ж краще вчинити зараз так, щоб тато згадував про ремінний пасок, коли Максима немає поблизу... На чію пісню пристати? Краще на свою, власну. І Максимко затриндикав на балалайці: «Вийду я на річеньку, гляну на село». Зграйка горобців вифуркнула з-під солом'яної стріхи стодоли, сипонула дрібним пир'ячком і сіро закуріла над грядкою проса.

— Виходьте на двір! Буду знімати! — звівся на ноги Никін, і з-під розстебнутого сіро-зеленого, з глухим

комірцем кітеля блиснула шкірою кобура його фотоапарата.— Пішли, бо паня Білокур задарма не малюють. Бо наші богданівські гроші пахнуть, бачте, мужиками, вони київські асигнації люблять. Гайда! Фотографую задурно! — Никін жадібно вихилив між губи гранену чарупину оковитої, різко повернувся (добре, що Харитя вчасно відсахнулася, інакше б він великим «курдюком» своїх штанів галіфе хляснув її по обличчі), переступив через засланий домотканою доріжкою осли і пішов до дверей. Його постава в капловухих штанях нагадувала велику, рухому літеру «Ф».

Катерина почула, як задзигоніла на столі чарка, що торкалася гранню полумиска з молодими огірками. Це тремтіли її коліна під стільцем.

Вона тицьнула поглядом у вишитий шишкінський ліс, із якого ведмеді шкірили до неї свої картопляні зуби. Їй здавалося, що й вони продираються крізь сосновий ліс, щоб встигнути сфотографуватися в Никона. Загнала погляд у покуття, де гороїжилися три цукеркові богатирі на трьох циркових жеребцях, що відчайдушно позували перед публікою. Напевне, і сам Васнецов змушений був би відректися, що знає цих трьох витязів, а тим більше — їхніх коней, бо це швидше нагадувало викрадення циганами трьох огирів з циркової конюшні. Кольори відчайдушно ворогували між собою, вперто фальшивили, як весільний оркестр німого Федя під хлівом. Найточніше було скопійовано, либонь, тільки підпис Васнецова, а на копиті білого коня значилося ще й прізвисько копіїста: «Штокало», а в лівому куті мальовидла — червоною фарбою виведено: «350 крб.».

Все Катеринине сум'яття, гнів і образа, розбурхані Никоном після його привселюдного випадку, враз повернулися на оцього бездушного Штокала, який увірвався в святиню мистецтва, як п'яний богохульник у храм. Чи ж ти не міг заробити своїх триста п'ятдесят

на муруванні печей? А там, виявляється, треба мати хист, там, поки господар не запалить піч, не перевірить, чи вона має тягу, чи не димить, чи хутко нагрівається, не викладе на стіл грошей. В тому ділі не обманеш нікого. Тоді піди колієм свиней по селах, але й там треба зажити доброї слави, товаришу Штокало, неточно вдариш ножакою — і гасай за осатанілим кабаном по городах.

От чому ти вибрав малювання з чужого, Васнецов виручить і не позиватиметься. Все правильно, ти це добре виважив.

І раптом вона побачила, як білий кінь тріпнув білим шовком гриви, перекусив залізні вудила й вислизнув з-під здивованого таким зухвальством вершника. Коник обережно зійшов з картини, обтрусив із себе чужу фарбу, став таким білим, як погожий літній день, уподібнився дневі й був ледь видимий на тлі білих стін, граціозно пройшов між гостями, які спішно випивали й закушували, щоб устигнути перед Никонів об'єктив. Кінь зрозумів, що в двері йому зараз не протовпитися, гидливо форкнув, сьорбнувши млоїстого запаху кров'янки, і цибонув у розчинене вікно.

Катерина здивувалася, що ніхто з гостей цього не помітив, як і того, що один з вершників сидить не на коневі, а на його тіні.

Коли Никін вийшов за поріг і згалакував гостей під стодолу для групового знімка, Никонова дружина Харитя перестала длубатися виделкою в зводявілій студенині, роззирнулася на всі боки і сказала:

— Не дивуйся йому, Катерино, я вже того наслухалася на всенький свій вік. Думала, він заспокоїться, бо прочув, що хранцузи вже роблять кольорові знімки, і ти залишишся без роботи, коли він купить такий апарат. Думала, заспокоїться, а воно його знову понесло... То не бери до серця, сусідочко, ти ж лучче від мене знаєш, що там між вами коїться...

Інші жінки за столом ревно закивали головами:

— Авжеж...

— Еге...

— Таки так...

— Правда, правда, Харитино...

— Присійбо', не бери до серця...

— А чого цей сільський кугут хоче? Чого він до цієї сумної тьоти сікається? — Катерина не повірила, що ці слова зійшли з уст Ганиного нареченого Бориса.— Я йому в два щота крила обламаю і вуха його генеральських штанів докупи зв'яжу так, що автогеном буде розрізати. Ми в Донбасі не таких бичків на хребет ложили. Ану, тьотю, наливайте та випийте зі мною, і я в два щота галіфе йому бантиком завузлую. Ми з Ганею фотографувалися в Донбасі вже не раз, обійдемося.

Наречений, вочевидь, таки сп'янів, бо й справді рішуче засукував рукави кремової сорочки, оголюючи сині татуювання на жилавих руках.

Ганя кинулася йому на шию, бо знала крутий норів свого чоловіка, знала, що, коли на гамірних шахтарських танцях закрутиться веремія бійки, як не стримуй Бориса, а він таки щезне і повернеться з удоволеною усмішкою, хоча й з подертою сорочкою чи розквашеною губою. Вона повисла на його шії, бо зараз він таке тут зчинить, що німий Федьо заговорить, а дядько Никін буде довіку ходити, як спутаний кінь, мама з татом будуть тиждень збирати тарілки по бур'янах, а Богданівка кілька днів визиратиме із своїх хат крізь вузьку шпаринку між фіранками. Найбільше вона боялася, що Борис сам затіє бійку на весіллі, щоб по-справжньому натішити свою душу, дати їй волю й тоді лише присмирнішати, стати упокорено-тихим, податливим і присмучено-ніжним. А тут приключка сама пішла йому навперейми. Ганя затулила Борисові уста шмальким поцілунком.

— Ой, дорогесенький товаришу шахтьор, богом вас просю — не чіпайте його, дурного. То вони нарошне з Катрею скубуться. Щоб весілля ваше було веселишим,— заблагала Харитя, розгублено засовалася на ослоні й пустила сльозу, котра виявилася вкрай ефектною, бо наречений нарешті відповів Гані на її поцілунок податливістю своїх губів.

— Вона правду каже, Борисе,— потвердила Катерина, хоч голос видався таким чужим, що вона й сама його не впізнала. Від її імені говорила якась несусвітна, улеслива сільська брехунка, яка, коли треба, скаже, що півень несе круто зварені яйця на сніданок; брехлійка відчула безкарність своєї казанини і вже не могла зупинитися. Тим більше, що її вдячно слухали.— Не дивуйтеся йому... і... мені, то наша давня...— Катеринина брехлива двійниця хотіла сказати «гра», але це коротеньке слово враз перегатило їй горло, наче вона ковтнула жарину.

Її зацькований погляд метнувся по хаті, ковзнув по кількох жіночих обличчях і нарешті відчув надійну опору, зустрівшись із очима Добродійки. Марія пильно дивилася на неї, зціпивши свої нікельовані зуби, втягнула голову в плечі так глибоко, що, здавалося, вона й народилася без шиї, густий накрап слідів од вітряної віспи тремтів, як кукіль на решеті, яким просівають зерно. Добродійка занишкла, як перед ударом, який чомусь затримується, і їй уже несила його чекати. Катерина майже фізично відчула Маріїн настрій, великим внутрішнім зусиллям зацитькала свою двійницю і, прокашлявшись (власний голос десь запропастився, і вона виманювала його з небуття), сказала:

— То наша давня неприязнь. А може, й вічна.— Катерина помітила, як випогоджується лице Добродійки, як мілкішають і розповзаються синюваті ямочки під очима, де найдужче погуляла колись вітрянка.— Та ви себе тим не смутіть...

Катря зиркнула на картину в покутті: середульший витязь і досі не помічав, що він безкінний, що його білий огирець давно вислизнув з-під вершника й, напевне, вигулює в Гетьманському урочищі під Загреблею або красується перед своїм відображенням у чистій воді Чураївни.

— Колись, може, й помирилось. Є ж для цього цвинтар...— сказала Катерина, цюкнулася чарчиною з молодим і з молодого й жадібно випила, а потім зайшлася судомним кашлем, аж Добродійка злякалася й притьмом подала їй квартиру з узваром.

Німії Федь гупнув повстяною булавою в могутні плечі свого сина Пилипа, Пилип зозла наступив на босу ногу свого Максимка — і сімейний оркестр влад заграє: «Копав, копав криниченьку—неділеньку, дві». Сп'янілі гостоньки тільки того й чекали, замигтіли широкі спідниці, забіліли незасмаглі вище колін ноги молодиць, захляпотіли широкими одутлинами чоловічі галіфе, встала хрустка курява над дворощем.

Никін зозла фотографував квіти над стодолю.

9

Вона йшла додому виткою стежкою, що гадючилася в лозняках понад берегом. Вже меркло, навіть одчайдушні кольори літа притомилися й одразу поблякли, знітилися, верби зеленіли вже не для людського ока, а для себе, щоб, бува, не забути вдосвіта зазеленіти знову, чорнильно-синє небо набрякло сіруватою чорнизною і скидалося на виворіт кожуха, обліпленого золотавими реп'яхами перших зірок. Рясний накрап Чумацького Шляху, здавалося, ворухився, як слід вітрянки на обличчі Добродійки, коли Марія усміхається. Світ оповивався таємничим чаром вечора, у якому лїниво погупував бубон німого Федя,

скверещало молоде пташа й шамшавили мляві комиші на кволій воді, зверескували п'яні гості на весіллі Тонкопрядів, рипучо постогнували жаби в осокових заростях, над водою вився оксамитовий туманчик — м'який, як кошеня, що весь день вигрівалося на сонці.

Катерина була трішки хмільною (чи ж багато треба хворій жінці, яка все життя гидувала вогненною трутизною, навіть коли її невідступно силували — вона лише бридливо пригублювала), і в її душі владарювала хистка, гарячковита добрякуватість, котра непомітно виссала з неї і чорну Никонову образу, і весільне сум'яття, як кров із подряпинки на пальці. Багаторічна виснажлива зосередженість на тому, що коїться в її внутрішньому світі, постійне обєрігання цього світу від стороннього ока, від житейських спокус, недремне чатування за спалахами та згасаннями своїх настроїв, майже равликова лякливість її серця від грубого дотику чийогось слова чи неоковирного співчуття — все це привчило Катерину до прощальної забудькуватості всього того, що не вкладається в її малювання. Обличчя Чураївни, яка приснилася їй у молодості, вона пам'ятала краще, ніж обличчя Гані Тонкопряд, на яку дивилася сьогодні чи не весь день.

Її цікавила лише та правда, якої краще не вигидаєш, у решті ж випадків вона покладалася на щедрю плодючість своєї фантазії, якій вірила більше, ніж собі самій. Коли вона малювала картоплю, щойно вихоплену з окропу для натюрморту «Сніданок», перевела цілий мішок полтавки (понаїдалися тоді і кури, і коза, і Басаврюк, і Никонів вовкулака), а картопля на малюнку не виходила, хоч пробі кричи! І зненацька сахка, пахуча, аж надтріснута від нестерпної ласки вогню картоплина явилася їй тоді, коли Катря аж до запаморочення хотіла їсти, весь день перучи шмаття біля ставка. Тоді вона покинула напризволяще мокру білизну, задихана вбігла у свою тісну кімнату —

і, поки сонце зайшло за хату, полумисок звареної картоплі стояв на столі, у центрі натюрморту. Картопля була така справжня, що Катерина аж злякалася: чи нема в хаті Басаврюка, він може кігтями розшабатати полотно.

Зараз вона ішла з весілля, каючись, що ізгаяла собі день, який могла побути із соняшником та із НИМ, могла б супокійно і розважливо походити думкою по своєму житті й навіть по світі, бо любила в неділю «відвідати» своїх знайомих добродіїв у Києві.

Могла б якусь годинку погостювати у перечуленого (аж світиться кімната від його присутності), запобігливого (аж незручно їй від його невідступної уваги: чи не дме, чи крісло зручне, чи кімнатні чопанці не тиснуть, чи цукерки солодкі, чи пряник не твердий, чи чай не прохолов?) поета Павла Григоровича. Отак в уяві навідати його — для неї радість не менша, ніж від справжнього гостювання, бо там, у Києві, вона довго ходитиме біля Тичининоного будинку, лякливо цілитиметься в гудзичок дзвінка, й палець її тремтітиме від хвилювання, довго витиратиме підощви черевиків об вологу ганчірку біля маленького поріжка. Поки Павло Григорович усадовить її в м'яке крісло під розлогим олеандром — вона вже буде змучена, як після гектара прополених буряків, невлад відповідатиме на його запитання, питиме несолоджений чай (хоч вазочка з цукром стоїть перед нею), їстиме вишневе варення з кісточками (хтозна, куди ті кісточки випльовувати?). Трішки заспокоїться лише тоді, коли Павло Григорович стануть розглядати її нову картину, яку вона принесла під пахвою в білому полотняному мішечку. Тоді поет забудуть про саму Катрю, а довго сидітимуть навпочіпках перед її квітами, про щось тихо говоритимуть самі з собою. Їхні дружина навшпиньках ходитимуть по хаті, нечутно прибиратимуть зі столу, а Катря зможе заспокоїтися, згадати, що їй треба ку-

пити в Києві, підрахувати час, щоб встигнути на останній автобус, який підвезе її до Богданівки... І коли вона почне збиратися додому, Павло Григорович повернуть до неї своє вродливе (зустрінь його навіть на ярмарку — і скажеш собі: це — поет!), тонко вирізьблене обличчя — їх буде важко впізнати. Вони будуть схожі на апостола, таки на втомленого далекою дорогою апостола, що подолав пустелю і оце зараз побачив перед собою першу людину. Поки вона буде їх впізнавати, вони (господи, сором і подумати про таке!) надумують поцілувати її руку. Ледве встигне вихопити свою немічну правицю — й чимдуж із хати.

Щось гарне й урочисте зостанеться в душі від цих одвідин. Вона довго сидітиме на теплому стільчику, притулившись спиною до рапатої кори грушки, заплющить очі й смакуватиме милими подробицями Тичининоного кабінету, поетовим поглядом, жестами, пильним розгляданням її картини «В Богданівці на Загреблі», вдивлянням у її, Катеринині, очі.

А тоді її уява без найменшої принуки піде в не бачений ніколи Ірпінь під Києвом, витворить це тихе чарівне містечко, де між соснами притулився будинок батечка Матвія, який подав їй руку допомоги в найважчий період її життя, коли вона тонула в своїх сумнівах і ладна була ухопитися навіть за соломинку. Художник Донцов відкрив тоді в Полтаві художницю Катерину Білокур не лише для себе, а й для світу. То хіба ж вона може оминати їхню хатинку в Ірпені?

В уяві підходить під їхній поріг, але не заходить, бо, мабуть, Матвій Олексійович малюють, а вона ж знає, як то бува, коли хтось непрошений заявиться на порозі майстерні. Тому лише пошепки скаже: «Батечку, голубчику, соколику, шановний Матвію Олексійовичу! Мене дуже стурбувала ваша хворість. Ви пишете, що Юлія Іванівна дуже пригнічена вашою хворістю... Ой, від чого ж вона приключилася, чи ви

простудились, чи вже так вдумувались над своєю творчою роботою? Ну що ж його діяти в світі білому, щоб ви видужали, — я ж таки маю надію, що колись побуду у вас. Ой боже мій, як би і бажано було побувати у вас і поговорити з вами, побачити вашу роботу і почути ваше слово о моїй роботі. А ви знаєте що, шановний Матвію Олексійовичу, а ви пийте риб'ячий жир і прикладайте до рук, там, де пульси б'ють, компреси з чистої тепленької водиці. Це люди так лікують, коли сильні головні болі або серце болить.

Оце говорю з вами і плачу, плачу потихеньку, а якби ноги не боліли, то пішла б я у степ, у чисте поле, ну та що там. Надворі віє невеликий вітер, по небу пливуть великі купчасті хмари, і одна така гарна, що, якби так не плакала, я її одразу ж би намалювала...»

Вона довго погамовувала рясні жіночі сльози, приборкувала розпалену уяву і розтривожене серце, та вони вже вийшли з-під її покори і вели її в тісний кабінетик Василя Георгійовича Нагая, мовчкுவатого «батька Василя» (хоч він і набагато молодший за неї), котрий, як добрий чаклун, появлявся у її долі саме тоді, коли це було вкрай необхідно. Хіба ж забуде вона коли-небудь, як пізно вночі, першої зими після визволення Богданівки, хтось постукав у вікно, яке вже й не замерзало, бо в хаті було не тепліше, ніж надворі? Катерина вже відчувала на своєму чолі крижану руку смерті, а мама тихо марили на ліжку. Вона спромоглася навіть прошепотіти: заходьте...

Лише під ранок вона впізнала «батька Василя», який через кілька днів після визволення Києва вже звернувся до уряду, щоб виділити грошову допомогу для ще мало кому відомої сільської малювальниці. І оце, брѳохаючи п'ятнадцять засніжених кілометрів од станції, голодний, напівроздягнений, приніс їй тисячу карбованців, щоб вона лише малювала. І не поїхав з Богданівки доти, доки не потепліло в їхній хаті,

доки не роздобув убогих повоевних харчів, доки не побачив усмішку на лиці Катерини. То пусте, що померла б тоді Катерина, то таки пусте (скільки людей полягло на фронтах!), бо одна смерть серед мільйонів смертей таки дуже мало важить, померла б, та й годі, але ж не народились би її «Буйна» і «Колгоспне поле», її «Цар-кокос» і «Сніданок», її «Квіти і березоньки ввечері», її «Все йде, все минає...». Заради цього він сам мало не замерз у степу, несучи їй перев'язану конопляним ликом цеглинку грошей у холодну й голодну зиму сорок четвертого. Вона мусила малювати, щоб віддячити йому...

Заходить у вузькі двері його кабінетика, чемно кланяється директорові музею. Василь Георгійович на півслові перериває якусь важливу розмову по телефону, радісно сплескує руками (вони в нього великі, коли тримають тонкого олівця, здається, олівчик ось-ось хрусне й розсиплеться, але, тримаючи картину, вони обережні, як у лікаря), так азартно сплескує ними, що директорські папери зі стола розлітаються по закутках, і каже: «Катерино Василівно! Їй же богу, ви помолоділи так, щоб не збрехати... щоб тільки не збрехати... на років... шість... Отже, намалювали шість нових картин. Ану лишень покажіть! Ой, забув вам представитись: перший білокурознавець — Василь Нагай. Українець, хоч якась далека прапрапрабабця, либонь, потолочила гречку з молодим татарчуком. Мерщій покажіть картини!»

Свою вдячність йому вона може виказувати лише в листах, але й тоді він у відповідь ляатиме її: «Коли вже марнуєте Ваш дорогоцінний час на листа, то краще пишійть, чим Вам треба допомогти, а не тратьтеся на «оду Нагаєві», то не Ваш, Катерино Василівно, жанр, Ви малюйте».

З «батьком Василем» їй просто і добре, навіть коли він удавано «бурчить» і шпетить її за надмірну ошад-

ливість для себе самої: «От хрест святий клада, що ви не їдете полікуватися, бо Вам грошей шкода, а ми ж вам за останні картини купу їх перерахували на книжку...» Це Василь Георгійович навмисне допікають, щоб вона таки поїхала в той далекий Кисловодськ та задурила свої хворості. Та де вже їй так далеко забиратися: а як, бува, помре і поховають її не в Богданівці? Та й перебільшує він з купою грошей, сам оце недавно лише завів тую книжку, знаючи, що всі гроші одбирає в неї брат Грицько на добудову своєї хати, вона ще малює, а Гриць уже складає ціну картині й прикидає, що на ті гроші купить до своєї хати...

Тепер вона вже поїде до «батька Василя» аж тоді, коли закінчить свій автопортрет.

В останню їхню зустріч сказав, що вона знову помолоділа, але чомусь спіткнувся на слові й відвів очі на квітучий київський каштан, що присвічував своїми білими ліхтариками у вікно кабінету. Цього разу і він не міг збрехати, бо хвороба таки вимучила її, висушила тіло, перетворила її на нещасну сільську вдовицю. От лише очі, очі! Очі — таки її, одержимої Катерини, навіть час їх не бере!

Хтозна, може, то буде останній її автопортрет. Тому й боїться вона його розпочинати, бо коли намалює себе востаннє — їй стане так сумно, наче сказала слово на своїй власній могилі.

Спершу вона думала, що просто дурить себе, відволікає себе спогадами від роботи над портретом, а тепер дедалі більше упевнюється, що *мусить* знову перейти уявою своє життя, бо інакше КОГО ж вона намалює на папері тонко заструганим олівчиком? Кого? Чураївну? Добродійку? Сашчиху? Тетяну? Харитю? Петрову Одарку? Варвару, яка вчаділа, зачавши з Яковом дитинку? Маму Якилину, яка розмовляє із своєю смертю, як із приятелькою, перед якою завинила, а в чому — і сама не знає? Кого вона намалює? Кого, як-

що не зрозуміє в собі самій чогось найосновнішого, без чого б це була вже не вона, а мама Якилина, Добродійка, Сащчиха, Харитя, Варвара, Чураївна, Тетяна, Петрова Одарка, нервова, з химерними психами в характері княжна Репніна, пишна молодичка Ганна Закревська...

Та зараз вона ішла з цього недорікуватого весілля, на якому почувалася чужою і недоречною, на якому п'яний Петро Сіроштан почубився з Никоном Рубцем, розбив об цямрини криниці його фотоапарат (між ними двома бійки було на ріску, але розходився п'яний наречений, побив на головах Петра і Никона розмальовану балалайку малого Максимка), жіноцтво зчинило лемент, весілля перекошилося в сумний бік і непомітно знелюдніло, Одарка на всю губу винуватила в бійці Катерину...

Вийшла у вечір — і все здалося примарним, наче вона й не причетна до цієї весільної веремії, про яку ще буде і балачок, і обмов, і шепотів по усій Богданівці.

Вона йшла твердою, порепаною од бездощів'я, вузенькою, ледь помітною у заростях лози, петрового батога, терну, курячої гречки, холодної бузини стежечкою, яку знала з тих пір, коли й саму себе. Горілочка підполум'янила її кров, притлумила нинішні (та й не лише нинішні) образи, тепла із дня стежечка вела її додому, по-змовницькому підморгували їй зорі з високості, курів туманом болотяний берег — годувальник, який завжди заганяв у татові ятері коропчуків та окулців, плотвичок та підлящиків — і рятував Катерину у важкі безхлібні роки, ластилися до литок м'які, приволожені росою листочки верболозу (навіть хижка кропива не кусалася, а лише лоскотала), ледь підпалені кетяги калини торкалися Катриного гарячого чола, зазирали їй в очі.

З цього тихого вечора, з рідної стежки (ноги самі знаходили її в зволоженій темряві), з лякливих сутін-

ків підійшов до неї ВІН. Підійшов тихо, наче боявся ополохати її настрій, солодку розважливість вечора, кистку гармонію завечорілого світу.

«Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє, радіють люди, що одпочинуть, а я дивлюся... і серцем лину в темний садочок на Україну».

Голос його стелився тихо, як туман над берегом, слова зіходили з уст неквапливо, наче оце щойно народжувалися, шукали собі найдоречнішого місця, щоби лягти в рядок назавжди, лягти так, щоб уже ніяка сила не могла їх перемішати чи зрушити.

«Лину я, лину, думу гадаю, і ніби серце одпочиває. Чорніє поле, і гай, і гори, на синє небо виходить зоря».

Серце в Катерининих грудях забилося так лунко, що його, здавалося, начувають вся Богданівка, Яготин, Полтава, Київ, чує його і ВІН, бо чомусь умовк у неї за плечима, навіть подиху не чутно. І в неї ненароком похопилося:

— Ти зійшла вже і на Україні...— Їй звело подих, збуджено залементувала кров у скронях, вона випросталася, непомітно випустила з рук теплий щіпок.— І очі карі тебе шукають на небі синім. Не забувають...

І таке полегшення зійшло на неї, таке осяяння ввірвалося в душу, що вона аж зойкнула й стрепенула руками.

...ВІН уперше прийшов до неї тієї пам'ятної осені сімнадцятого, коли хтось запалив уночі панський фільварок і підсвічені пожежищем журавлі всю ніч летіли над їхньою хатою. Великі й уперті журавлі збивали крилами вітер, фільварок горів ще дужче, а Катря стояла посеред двору, і звідси, знизу, здавалося, що журавлині крила підшиті червоною підкладкою, що ось-ось вони позбивають зорі на небі, сколотять усі хмари й запалять світ з усіх сторін.

Тато з мамою побігли на пожежу, малий Грицько міцно спав у запічку, а вона босоніж стояла посеред двору на холодному спориші й стежила за журавлиним ключем, що кружляв над нею так низько, що можна було дотягнутися рукою до крила, відчутти його пружність і тепло. А птахи кружляли й кружляли над нею, як заморожені, наче їм не було в небі іншого місця, як оце — над подвір'ям Білокурів, наче заблудилися в цьому світі й питали в Катрі дороги в краї з лагідним сонцем, з райськими пущами і солодким зерном, а вона не знала тієї дороги і тому не хотіла відпустити їх од себе напризволяще.

Потім біля фільварку бабахнув постріл, і хтось тоскно зойкнув, і завирували людські голоси, і журавлиний ключ, залігши на праве крило, розвернувся, заклекотав, різко набрав висоту, і на Катрю впало кілька пір'їнок, що довго світилися в спориші біля її ніг.

Вона не пам'ятає, як зняла із цвяшка чистий домотканий рушник, як вигребла коцюбою кілька вуглин з печі й вибігла надвір.

Небо мовчало, як порожній дзвін, вишневі хмари тирлувалися над хатою кривавою піною, але Катерина все одно бачила зачарованих птиць, великих і прекрасних, її уява побільшувала їх, і вони одним крилом торкалися сонця, а іншим — місяця, їхні очі світилися, як квітучі соняшники, зорі сипалися їм на крила золотим зерном, вони дивилися на Катерину, й очі їхні просили: намалюй, намалюй! Ти мусиш нас намалювати, бо з вірію повернуться вже наші діти! Намалюй, Катерино! Намалюй, бо будеш нещасною, як не намалюєш!

Одна вуглина ще берегла жар, пекла їй долоню, наче квапила: чого ж ти вагаєшся? Малюй!

І вона розіслала на призьбі рушник, набожно стиснула трьома пальцями вуглину (аж стрепенулася: наче до молитви склала пальці! Наче перехреститься

вараз ними!) і гарячим недогарком намалявала пташині очі. Дивувалася, що серед ночі бачить і сліпуче полотно рушника, і свою набожно складену руку, і птиць, що вилетіли з якоїсь чаклунської казки, де вони перемогли зло, винищили його гаспидське коріння й піднялися в небо, щоб подивитися, чи добре впорали свою святу роботу.

Рука з вуглиною спершу боязко виводила їхні контури, лінія сваволила й заламувалася, як тріщина в тонкій кризі, на яку наступила дитяча нога, але Катерина дедалі більше напружувала уяву, зосереджувалася, кожную свою нервинку віддавала птицям, яких уже починала бачити на полотні,— їх лише треба було вправно обвести вуглиною.

Птахи били крильми рушникове полотно й кричали: намалюй! Намалюй!

— Ви ж такі красиві, а в мене в руці лише чорна вуглина. Я боюсь.

— Намалюй!

— Ви не впізнаєте себе...

— Намалюй! І тобі полегшає.

І її рука в солодкій нестямі заметалася по полотні, обводючи вуглиною контури див-птихів, і вони заспокоювалися, затихали, в їхніх очах світилася вдячність, од якої в Катерини скімлило серце.

Птахи не поміщалися на рушникові, але вона малювала й малювала їх на призьбі, на стіні хати, в повітрі, а потім — і на небі.

Самою лише вуглиною вона передавала всі їхні одчайдушні кольори, строкату сваволю відтінків, незглибимість їхніх бунтівних очей, у яких нуртувала чистота Сльози Чураївни, і зелена радість барвінку, і провітлена печаль осінніх чорнобривців.

Двійко журавликів дивилися на неї з рушника так перечулено й ніжно, що Катря заплакала і вткнулася лицем у рушник.

«Ми восени такі схожі хоч крапельку на образ божий,— звичайно, що не всі, а так, хоч деякі».

Катря знала ці слова, знала їх писаними на папері, бо по них і навчилася писати та читати, але раніше вони були для неї просто дуже гарними, грамотно, без жодної помилочки, написаними словами, але їхній зміст проникав лише в її дівоче серце, обходячи молодий розум. А зараз вони ввійшли в неї з усією силою, і вона відчула в собі могутнє відлуння, що заповонило усе її ество, не залишивши ні куточка порожнечі: Ми восени такі схожі... Ми восени... такі схожі хоч крапельку... на образ божий... Восени, всі? На образ божий? Звичайно, що не всі, а так... хоч деякі... То, може, й я? Адже моя рука намалювала птахів з очима ангелів...

Він стояв біля неї. На високе й круте, як скеля, чоло падали відблиски пожежі з панського фільварку, очі його були такі збуджені, що неважко здогадатися: це він запалив фільварок,— бо чого б тоді тішився оцій нічній пожежі, чого б і досі тлів краєчок комірця його вишиванки?

«Один у другого питає, нащо нас мати привела? Чи для добра? Чи то для зла?»

— Закувала зозуленька в зеленому гаї, заплакала дівчинонька — дружини немає, — захопилося в Катрі.

«І станом гнучим і красою пренепорочно-молодою старії очі веселю. Дивлюся іноді, дивлюсь, і чудно, мов перед святою, перед тобою помолюсь».

— Не кажіть так, ой не кажіть! — зойкнула Катря.

«Нащо живем? Чого бажаєм? І, не дознавшись, умираєм. А покидаємо діла...»

Ураз перед нею розкрилося бездонне провалля істини: і не дознавшись, умираєм! А покидаємо діла...

Вона була молодію і квітучою, а життя здавалося їй неокраєю цілиною, якої вистачить на тисячоліття

любіві та каторжної роботи, на смутки і радощі, на сміх і сльози — вистачить на все, що люди називають, називали і до кінця світу називатимуть життям. Все було таким оманливим, доступним і підвладним у сімнадцять літ, що молодого їй здавалося земля і сонце, навіть уся світобудова загонисто дихала молодістю, снагою та передчуттям дива, яке неодмінно станеться, вмій лише бути терплячою. Хміль молодості бродив у ній з усієї сили, бо достигала її душа, бо вибувало її ество, лякливо народжувалася в ній жінка, ладна ось-ось запалитися першим спалахом любові, який потім випалить душу, як опішнянський глек, щоб у ній настоювалося вариво любові до дітей, до онуків, до світу. Все їй здавалося добрим і мудрим, випробуваним для життя: криниця, викопана ще прадідом, існувала для того, щоб гнати воду, дерева — щоб цвісти і плодоносити, небо — для птахів, земля — для людей та звірів, дороги — щоб по них іти, хлопці — для того, щоб з-поміж них вибрати собі одного-єдиного, вона сама існує для того, щоб її полюбили назавжди, щоб цілували і пестили...

Все це радісно і святково вкладалося у її свідомість, не обтяжувало, не змушувало напружувати розум, бо постійно ситило, до млості заповнювало її почуття.

І раптом: «Нащо нас мати привела? Чи для добра? Чи то для зла?»

Вона ж думала, що матері народжують дітей лише для любові. «Чи для добра? Чи то для зла?» Матері народжують нас із любові й для любові. «Нащо живем? Чого бажаєм? І, не дознавшись, умираєм...» Господи! Це й ВІН не дознався, той, який знає стільки людських душ: і Варнака, і Катерини, і Оксани, і Яреми, і Марини, і всіх живих, і ненароджених (себто її, Катеринину, душу знає!). Отак мовить: «Не дознавшись, умираєм...» — то що вже казати про неї, сільську дівчину

на виданні? Що вже казати про неї, яка навчилася читати лише тому, що вчитель Калита подарував їй букварика та «Кобзаря»...

«Нащо живу? Чого бажаю?»

Їсти, спати, порати хатню роботу і вийти заміж за Петруся Сіроштана чи Никона Рубця? «Чого живу? Чого бажаю?»

Вона підвела голову з рушника — і на неї дивилися двійко дивовижних птахів з великими людськими очима.

— Ти лишень подивися, Якилино, що вона зробила з рушником! Що вона зробила з рушником! Його ж тепер ні в яких водах не відпереш! — хрипко сказали тато, й від них різко запахло горілим.

Ні, таки є ради чого жити на цьому світі, страждати, грішити й освячуватися, таки є заради чого народжуватися. А задля чого? А хоча б тому, щоб умерти трохи пізніше від тієї миті, як зупиниться твоє серце. Наперекір усьому треба обдаровувати цей світ добром і красою — тільки тоді він може існувати, тільки тоді ми його залишаємо назавжди, а не він нас.

Тепер, у п'ятдесят шість літочок, їй було все зрозуміло, принаймні те, що належало зрозуміти жінці, яка відреклася від усього іншого, аби тільки не зрадити своїм див-птахам, намальованим на домотканому рушникові у листопадову ніч сімнадцятого. Вона знала ціну смуткам і радощам — знала, бо складала її сама, вистраждала за свій вік, знала, задля чого жила й чого бажала всі ці солоні й солодкі літа. Смутило її, що більшу частину свого життя вона робила не те, що варто було б робити їй, Катрі Білокур, і нікому було дорікати за це: ні часові, ні батьковій-матері, ні долі, ні навіть собі самій. А втім, вона таки перемогла, хоч її теперішній вигляд більше пасував би переможеному, ніж переможцеві. Та все ж вона врятувала себе. Неправда: світ у собі врятувала!

«Не додому вночі йдучи з куминої хати і не спати лягаючи, згадай мене, брате. А як прийде нудьга в гості...— З-під її ніг вифуркнула схарапуджена пташка, шугонула в небо, збивши росу на калині.— Та й ніч засиде, отойді мене, мій друже, зови на пораду».

ЙОГО голос подаленів. Катря встигла побачити, як розвіялася на вітрі шовково-біла грива коня, котрий посеред весілля втік з картини, процокотіли його некуті копита, з вихруском прилягла й випросталася трава, з якої вибризнули сонні коники, і біле марево закушпелило на нічному крайнебі.

Що ж злякало його? Їй було про що запитати в нього, адже він вчив її малювати, він відає всі таємниці її душі, зрештою він — це ВІН. Два попередні автопортрети вона намалювала саме для НЬОГО, малювала себе такою, якою уявляла його жіночий ідеал, можливо, наперекір Репніній та Закревській, які не знали, з якого кінця береться сапа, як махати важким ціпом, як тіпати коноплі в крижаній воді,— малювала себе в грубій куфайці та в селянській хустині (Ганна он хизується своїми випещеними голими плечима, які не тягнули на собі важкого мішка до млина, не в'їдалася в них мотузка з в'язкою хмизу на паливо, не тягнули вони плуга, підпрягаючись до корови у першу повоєнну сівбу, а Катерина залишила відкритими лише своє обличчя та руку — саме ту, якою малює). Не відступиться вона від цього принципу і в останньому автопортреті!

— Неначе степом чумаки уосени верству проходять, так і мені минають годи, а я байдуже...— мовила вона, заточилася, і, якби не стара, дуплава, з закам'янілою корою верба, вона б таки впала на зарошений подорожник — її серце повторювало ритм шпаркого чвалу білого коника, що молочно маревів у степу.

Її уява бігла за ним, сипала йому квіти під молоді копита, але він жодного разу не наступив на них.

— От хай Никін спробує ще раз присікатися до тебе, Катерино! От хай спробує! Я й йому зуби вилущу, як кукурудзу з качана! — викотився з темноти голос Петра Сіроштана і викинув Катрю в прісну реальність сьгоднішнього дня... — А ти теж мені — худож-ни-ця! Не можеш плюнути йому межі очі? Він же — як його вовкодав: нападає тільки тоді, коли від нього тікають. От хай ще раз спробує зайняти — понесе свої зуби в кишені...

Зараз тут появиться Одарка, з жахом подумала Катерина, і всі її болячки спрожогу прокинулися: засудомило в поперекові, заломило ноги в гомілках, а серце затріпотіло, як підранок.

— Катрису, дай хоч проведу тебе додому. Вважай, тридцять років не тримав тебе за руку. Один раз, правда, було... коли викидали удвох мішки з пшеницею на воза... Перед війною, у тридцять дев'ятому...

Катря відчула позад себе його хапкий, поривчастий подих, і її аж занудило від задущливого перегару варенухи.

Вона одіпхнулася руками від верби, зціпила зуби від болю і, накульгуючи, заточуючись на кущі верболозу, жалячись об кропиву, дряпаючи пальці об галуззя шипшини, побігла стежкою до своєї хати, що забіліла їй крізь зелене запинало верб, конопель і саду. Біль ставав майже нестерпним, від нього паморочилася голова, але вона таки бігла.

І в якусь мить їй здалося, що й рідна хата змилистивилась і побігла їй назустріч.

Пабло відчайдушно шукав у собі бодай однієї якоїсь присутньої пристрасті, хоч однієї. Зрештою, він чекав розплати літа за творче буйство своєї цьогорічної весни. Він знав, що жаждива, гарячковита й навдивовижу плідна весна, подарувавши йому творчу ненависть та усамітнення навіть від найближчих друзів (був лихим

і добрим, був чортом і богом водночас!), помститься потім осоружним занепадом. Всю весну він жив майже на форсованому емоційному реєстрі, знемагав від роботи в майстерні, ліпив, малював, гончарував. Душа його сміялася й плакала. Закінчуючи одну картину, він вже бачив в уяві нову, зухвалішу й глибшу. Він спав лише кілька годин на добу, і тільки тоді, коли засинала на його руці глибоким, упокореним сном «послідовниця художника Пабло Пікассо» Едіт. Поки вона прокидалася — він уже встигав закінчувати ще один її портрет, випробовуючи нову манеру малюнка в кубістичному стилі.

Мила моя лошичко з оксамитовими губами й великими густо-карими вирлами, що дивляться трішки косьма (і це надає їм ще більшої й чарівливішої принади), загониста моя лошичко, ти любила того Пабло, якого люблю навіть я сам. Його пристрасті вистачало тоді на все. Здавалося: чим більше тратиш себе — тим ти невичерпніший. Знав, що той хміль відомстить похміллям, але пив його вволю.

Все — душа жебракує. Може, то був останній її спалах? Колись же мусить вичерпатися Пабло Пікассо. Найгірше, що тобі доведеться бути свідком цієї драми, яка розігравалася упродовж повістолюття й називається творчістю художника Пабло Пікассо.

Він таки постарів за останніх кілька років, бо чого б тоді тому стану його душі, який він вважав звичним, ставати очікуваним (а потім — і мстивим!) святом? Зрештою, тоді, весною, він би заслав Ежена під тисячу чортів за його настирливу пропозицію приїхати до Лувру. Розтринькати кілька годин — то було б марнотратство нечуване. Весною, а не зараз, коли душа його ледве животіє на дотації розуму та досвіду. Вчора йому не піддалася глина, позавчора він зламав об коліна свавільного пензля, на тому тижні він уник побачення з Едіт, пославшись на зайнятість роботою. Якою робо-

тою — самоїдством та гірким усвідомленням того, що навіть палахка Едіт не засвітить в його душі бодай підсліпуватої свічечки!

Хіба цього не помічає Ежен?

А може, я це вдатно приховую? Від нього, від Едіт... А від себе самого?

Ежен залишив картини Білокур насамкінець. Вирішив спершу показати мексіканські маски, щоб хоч якось «розкрутити» круговерть фантазії Пабло, бо з усіх міфологій він чомусь визнає лише мексіканську і вірить, що цей народ таки не втратив безпосередності відчуттів. Пабло так і каже: цивілізація давно зробила пересадку почувань сучасної людини. Операція була проведена під таким глибоким наркозом світових катаклізмів, що її відчули тільки поодинокі митці, які, збагнувши це, впали у безпросвітній відчай. Ми всі товчемося у вторинному емоційному світі, який нам по здешевлених цінах продукує мистецтво.

Пабло мовчки, наче знічев'я розглядав маски, по його м'ясистих вилицях сновигали жовна, він завченим рухом сягнув у нагрудну кишеню білої батистової сорочки, дістав сигарету, вткнув її між губи (фільтром — навспак, але Ежен промовчав), кілька разів чвиргав запальничкою, але не припалював, вітер погойдував кватирку, і вона кидала сонячного зайчика на вилицю Пабло.

— Слухай, Ежене, який пройдисвіт винайшов дзеркало?

— Доісторичний, Пабло, доісторичний. Цей винахід можеш сміливо приписати неандертальцеві, який навкачки пив воду з озера...

— Колька його матері-неандерталці! — мовив Пабло, й паркет під ним зарипів.

— Я-я-ка різниця, Пабло, — відказує Ежен і знову обтріпує ногувиці чорного костюма, що облягає його худу, зграбну статуру так, наче не костюма шито для

нього, а він народжений саме для цього костюма.— Яка різниця? Коли б саме матір того неандертальця вхопила колька, за ним би побачив себе у воді інший...

— Ні, ці стіни таки магічні, дух усефранцузького блазня в них таки не вичах зовсім. Ти потихеньку епігониш! — в'їдливо проказав Пабло, і на його шиї здувчилися грубі жили.

— Всі можливі дотепи на тему цього кабінету та його власників уже сказані, маестро, навіть ви не здатні придумати чогось нового,— огризнувся Ежен і втішився своїй сміливості. Та втіха лише залоскотала його честолюбство й погасла. Він зашарівся й додав: — Навіть він, який оригінальний у всьому...

— Моя оригінальність лише в тому, що я безуспішно намагаюся бути оригінальним,— якось винувато промимрив Пабло й нарешті припалив сигарету з боку фільтру, розчавив її пальцями й викинув у попільничку.— Мені б покинути цей розбещений Париж та оселитися в моєму тихому іспанському передгір'ї, де земля пам'ятає мої перші сліди, де надвечір'я пахне козячим молоком і бабусею, де сонце ходить по пригірках, як поганин...— Пабло засвітився від цього спогаду, у його чорних, як горобина ніч, зіницях навіть сяйнули тріпотливі вогники.— Та саме на цю оригінальність у мене, чорт забирай, не вистачає сміливості, а може, й чогось більшого... Особливо зараз...

Ежен підійшов ближче, скрипнув паркет у нього під деревиком, і він злякано застиг на місці.

Важко, втомлено чикав на стіні годинник, який так само ретельно й бездушно показував час влади обезголовленого Людовіка, як і показує час серпня п'ятдесят сьомого у двадцятому столітті. Його педантичність урятувала його від усіх катаклізмів, і він запопадливо слугує нашому вікові.

— Так от, про дзеркало...— стенов плечима Пабло,

наче намагався струсити з себе чийсь прискіпливий погляд.— Воно зіграло підступну роль.

— Ти ж сьогодні голився перед дзеркалом...

— Не перебивай мене. Дзеркало можна показувати лише дитині. Один раз на все життя, а потім хай людина просто уявляє себе. Уявляє із закоханих поглядів, поки вона ще молода і гожа, потім з поглядів дітей та онуків. Тоді б ми всі були набагато кращі духовно.

— А як мужчинам поголитися й вичавити прищик, зав'язати краватку й замаскувати лисину рештками волосся? Як підвести губи та брови, почепити кульчики й приміряти нове плаття жінкам?

— Жінки хай дивляться в очі мужчин, а зовнішній вигляд чоловіка ніде, крім Франції, не має значення...— Пабло зітхнув і навхрест ісклав руки на грудях.— Один з мексиканських міфів твердить, що за бога Кетсалькоатля світ нарешті досяг відносної гармонії, і саме тоді народилися перші ремесла, мистецтво та календар. Він посягнув навіть на те, щоб скасувати назавжди жертвопринесення. Але він ніколи не дивився в дзеркало, бо був зайнятий світобудовою та світовдосконаленням. Коли тольтекська велич досягла свого найбільшого розквіту, в ній з'явилися чаклуни, які спокусили Кетсалькоатля дзеркалом. Він заплющував очі, одвертався, розбивав камінням їхні дзеркала, та цікавість була нестерпною, і бог таки задивився на своє відображення. Він побачив перед собою старого, плюгавого, виснаженого мороками, війнами і владою старця. І вжахнувся! І тайкома втік із сотвореного ним самим світу. А чаклуни пустили мор на тольтеків. Ось чому фантастичні маски могли виникнути лише в мексиканців. Оці, що ти показуєш, не відкрили мені нічого нового, миле повторення пройденого...— Пабло тугіше заправив сорочку в штани, втер хусточкою чоло.— А тепер показуй роботи тієї української тітки, яка не зіпсована впливом Пабло Пікассо тільки тому,

що вона не знає про моє існування. Показуй, Ежене, бо українська тітка, виявляється, може обійтися без мене, а гожа bestія Едіт — аж ніяк, бо знає мене більше, ніж те потрібно молодій послідовниці...

10

Стрельнула залізна засувка хатніх дверей, посипався тиньк на Катрину голову, сонні горобці заворушилися в устрішні, й лише допіру вона відчула, що в неї не залишилося й рісочки сили, що вона виснажилася більше, ніж за все своє життя. Заточилася й упала на тугий мішечок з пшеницею, що стояв у покутті біля дверей. Схарапуджений Басаврюк грудомоахою скотився з мішка й хижо ошкірився на Катерину, що вперше пахла йому паморочливим горілчанним духом, за який він ненавидів свого хазяїна всім еством kota-мисливця, бо той запах завжди віщував болісний удар Петрового черевика чи Одарчиного рогача.

Та Катерина безвільно лежала на мішку, надсадно дихала і не рухалася, то він одразу ж заспокоївся, облизав вишкірені зубиська й звинувся у клубок біля її ніг.

І все-таки мудрість не в тому, щоб не впасти, а в тому, щоб таки впасти і підвестися тоді, коли всі думають, що ти впала назавжди, Катерино. Доля грасувала тебе, як хотіла, але ти знову й знову тягнулася до краси, як квітка до сонця, і таки випростувалася знову. Ти таки схожа на подорожник, який знає, що його топтатимуть, але ростиме лише біля дороги, де ходять люди, знає, що на нього не звертатимуть уваги, аж поки не заболить рана, і він простить дотеперішню байдужість подорожніх, забуде свої образи й усією своєю снагою припаде до рани, бо він — подорожник... для подорожнього.

Не падати ти не могла, бо раціоналістичні урагани віку відчайдушно розгойдували землю під ногами всіх митців твого покоління. Падали чи не всі. А знову підводилися лише одержимі, Катерино.

Ти — не єдина, я це знаю, і все ж мені моторошно, коли подумаю, що ти — жінка, до того ж — жінка з глухого українського села, де вишивання сорочки, розмальований півниками комин, дерев'яна ікона, розцяцькований глек та різьблене ярмо на волячій шиї були речами такими звичними, що ними займалися лише знічев'я, щоб відпустити на волю фантазію, але присвятити все своє життя півникам та візерункам не наважувався у Богданівці ніхто. Скільки століть бродило це високе зухвальство, цей сонячний екстаз у жилах твоїх бабусь і прабабусь, щоб отак потужно загра-ти в твоїй душі. Ти, напевне, й сама того не знала, що твій не дуже зграбний, із граматичними помилками (Никін вдоволено реготав, виправляючи їх олівцем, і ти з сльозами на очах переписувала) підпис в куточку картини: «З натури малювала Катерина Білокур» був одним з перших жіночих прізвищ у нашому живописі. Зрештою, ти була байдужою до цієї першості. Спасибі тобі за цю єдину твою байдужість.

Ніхто до кінця не збагне твоєї чаклунської таїни, бо й ти сама не знаєш, гречно називаючи її: «Та від людей вона».

Розумію, що тобі було б легше й радісніше намалювати квіти, виспівати в них себе саму до краплини, знаючи, що — натомість цього солодкого самознищення — тебе прибуде в тобі стократ більше, але щось невідступне, як передчуття кінця, кричить у твою свідомість: намалюй себе! Може, це волає твоя мовчазна таїна, боячись першого подиху небуття?

Я знаю, що ти зараз страждаєш, та я безсилий тобі зарадити, бо без цього страждання це вже будеш не ти...

Намалюй себе, жінко! Іменем усіх квітів на землі прошу: намалюй! Для НЬОГО і для нас. Намалюй, бо через два десятиліття я так само страждатиму над твоєю тасмницею, як і ти зараз. І тому — намалюй! Хоч я знаю, що на твоєму автопортреті не буде відповіді, таїна стане ще загадковішою, майже містичною. І саме тому: намалюй!

П'ятдесят сьомий? Серпень? Сьоме? Ніч?

...З маленьким шкільним духовим оркестриком (в ноти ми зазирали тільки для членів журі, бо всі грали на слух) я вперше приїхав до Києва на олімпіаду. Приїхав учора вранці. З вокзалу ми йшли до Міністерства освіти маленькою колоною (керівник боявся, що в трамваї нас, селюків, розгубить). Київ сліпив нам очі, й ми трималися за руки, щоб не зашпортатися й не впасти, бо погнеш трубу (замість наших, латаних-перелатаних, які давно списав колгосп, у Вінниці нам позичили нові у того оркестру, який посів останнє місце в області). Пізнього вечора влаштувалися в якийсь студентський гуртожиток. Керівник ще раз перелічив нас по списку, потім по пальцях (нас якраз на три руки), а потім — по трубах, погасив світло і ще раз в темряві перерахував нас по сонних уже голосах. Хропуть два старшокласники-басисти, мляскає підпухлими від мундштука губами трубач...

А я звідси, з Києва, бачу своє маленьке село Теклівку, так реально (з криницями, із стежками, перелазами, з соняшниками і коров'ячими «коржами» на гарячій, пахкій від пилуги вулиці) бачу, як ніколи раніше. Я приголомшений цим відкриттям, і мені вже не заснути. Я геть забув свою тенорову партію в інтродукції до опери «Запорожець за Дунаєм», яку нам завтра грати перед республіканським журі. Сплять мої товариші-духовики, спить наш вкрай знеможений нинішніми мороками керівник.

Крадькома, щоб не скрипнуло ліжко, я встаю, одя-

гаю штани й сорочку (нам їх теж видали у Вінниці — спершу короткі, вище колін, але серед нас було два десятикласники-другорічники, у яких на литках вибилося чорне волосся, то замінили на довгі штани), навшпиньках виходжу з кімнати, за сільською звичкою виходжу босоніж, і, як сновиди, нипаю в нічному Києві.

Якась бабуся-сторожика підозріло взяла мене «на мушку» свого погляду, і я змушений був (щоб уникнути підозри) запитати її дорогу до Дніпра.

Якось я таки вийшов до нього.

Я був приголомшений цією велетенською водою, що текла і текла кудись із освітленими пароплавами, з невидимою рибою. Це була така грандіозна вода, що, здавалося, тече вона з минулого в майбутнє, тече через усю планету, і живлять її усі джерела. Кишів серпневий зорепад, гарячі зорі сипалися в задніпровські луки й шипіли, як краплі води на гарячій сковороді.

Пекли стерті об асфальт підошви моїх босих ніг. Я незчувся, як скинув з себе сорочку й штани і зайшов у дніпрову воду, забувши, що ледь умію плавати (наш сільський ставок у найглибшому місці сягає мені по шию, і мені легко було вдавати, що я його перепливаю). М'яка вода пестила моє тіло, я збивав рясні бризки, і вони спалахували під місяцем, як крапельиночки меду.

Дно вислизнуло з-під ніг, і жахіття смерті зазирнуло в мої очі. Я не думав чомусь ні про себе, ні про тата й маму, які відпустили мене так далеко від себе і можуть уже й не дочекатися сина, мені до розпачу жаль стало нашого керівника оркестру, який вранці не дорахується мене. Чомусь уявив його мізинець на правій руці — мізинець з маленьким, облізлим нігтем, мізинець, який він не може звично загнути, бо мене таки немає. І я відчайдушно замолов руками й ногами, зазвивався тілом, як рибина.

Це був довгий і майже безнадійний поєдинок з водою, яка несла мене за течією, висмоктувала силу з мого худенького тіла, затікала в перекошений від страху рот. Вже без пам'яті я таки дістався дна і виповз на берег.

Може, це сталося саме тому, що в Богданівці (від Києва це ж рукою подати) не спала тієї ночі жінка, добра і мудра жінка, яка не мала своїх дітей?

Устами того сільського хлопчика, що таки виповз на берег і немічно лежить на піску, я прошу:

— Катерино Василівно, мамо! Намалюйте себе! Рідна моя порятувальнице, намалюйте своє обличчя для мене... Я ще нічого не розумію в цьому світі, але ж я виросту...

Вона пересилила неміч і сіла на мішечок з пшеницею. Муркотав Басаврюк біля ніг, тихо тлумився домовичок на горіщі, за лежухом, ворохобилися шашлі в старих одвірках, із кісток Катерини поволі виходила якась пекуча блискавка, виходила в прохолодну глиняну долівку.

Боліло збите коліно й лікоть — вона таки впала в сад, коли тікала від Петра (і де тільки взяла сили, щоб підвестися?).

Може, тримаючись за стіну, перейти в свою кімнату й таки подивитися в дзеркало? Один-єдиний ризочок, краєм одного ока...

Навіщо? Щоби злякатися самої себе?

Коли ти можеш підвестися, то вставай і так, не шукаючи приключки.

Ти ж не раз вставала. Ти поверталася звідти, звідки мало хто повертався, сказала вона собі й скрушно усміхнулася в мороці сіней.

...Фінінспектор спершу зайшов до Никона полагодити кишенькового годинника (він зупинився кілька днів

тому, коли фінагент зіскакував з брички, зачепився кишенею галіфе за її ажурні бильця і впав). Подейкують, що Никін вставив під праву брову збільшувальне скло і розглядав клієнта, а лівим, більмастим, — зіпсовані кишенькові бігунки, які вже не підлягали ремонту, бо їм відбито усі «бебехи». Никін нібито сказав, що годинників він не лагодить, а лише за са-сибі, для вдосконалення власного розуму, розбирає й збирає людям настінні ходунки, отож, коли фінагент не образить його людської гідності грошовою подачкою, він залишить у себе цю розтелепану тарабайку й займеться нею на дозвіллі, а шановний гість хай візьме його, Никонів, часомір, який тут, у глухомані, лише збиває людей із звичного життєвого ритму. Тим часом Харитя (вона лише кілька тижнів тому стала дружиною Никона і не знала, що де лежить, то щоразу бігала за порадою до Тетяни — першої Никонової жінки) засмажила яечню, наскубла рипучого пір'ячка, нашабатувала вудженого сала з прорістю, почекала Никонового сигнального кивка головою й принесла з комори прохолодну півлітру «казьоночки». Никін оглянув наїдки крізь побільшувальне скло й сказав фінагентові:

— Такі ми майстри... Ще й чарку ставимо, коли добра людина зайде. Не лагодимо, а розум гостримо, щоб від цивілізації не відстати, ми ж таки — європейці. Тож вип'ємо за технічний прогрес, що йде до нас із Дніпрельстану!

— А є у вас і такі, що промишляють на домашніх виробках, зробили з цього ремесла основну прибуткову статтю. Напряму, так би мовити, за спиною в держави, Никоне Трохимовичу... — сказав фінінспектор і пошастав очима по тарілках. — А сирих яечок у господині можна розжитися?

Робота фінінспекторові давно остогидла, й подумки він називав її «собачою», бо доводилося гасати по всьому Пирятинському повіту, ночувати по чужих хатах,

годувати ненаситних блощиць, їсти, що дадуть, пити цей сатанинський дармограй по далеких селах, добиваючись додому, щоб тільки змінити білизну, вигострити стару австрійську бритву в безносого пирятинського перукаря та повозити на горбі діток. Тримало його на цій посаді лише те, що зустрічні запобігливо віталися з ним навіть з протилежного боку вулиці, що пирятинські продавці завжди відпускали йому дефіцитного краму та харчу, що він мав у власному розпорядженні вгодованого коника, бо в поїздках по селах не фітькав свого «жалування». Правда, він майже відучився усміхатися, бо робота вимагала серйозного, навіть багатозначно серйозного тону, вигляду, суворого суплення брів, сторожких, вичікувальних пауз у мові.

З усіх сільських харчів фінінспектор облюбував сирі яйця, бо під них можна випити й високу чарку, від якої інші звалються під стіл, а він лише ледь захмеліє і ще зможе вершити державні фінансові справи. Винахід цей перевірено, він не підлягає сумнівам.

Харитя зігнула вчора лишень посажену в решето квочку, вигребла теплі яйця в подолок і подала гостеві.

— Та є всякі...— невизначено промимрив Нікін і міцними, глибоко всадженими у вишневі ясна зубами уп'явся у вуджене сало.

Фінінспектор діставав маленьке шильце з нагрудної кишені наваксованої шкірянки, з обох кінців яйця свердловив дірочки, шилом заштовхував туди дрібочку солі (Нікін перемелював грубу сіль на змайстрованих ним самим електричних жорнах), довго збовтував, а потім артистично висмоктував мішанину білка із жовтком.

— Є тут такі, що стромляють пензель у колесо фінансового прогресу нашої держави. Квечяють всякі квіточки, букетики, кажуть, що й без ікон не обходиться...

— І лупить гроші? — Фінінспектор розчавив недопите яйце і завезьгав ним галіфе на стегні. Він знав: як його не витирай, а висохне — слід буде. Це зіпсувало йому настрої настільки, що він навіть забув про чикання годинника в маленькій кишенці біля живота, під поясом.

— Не дарує нікому. А з-під поли, так, щоб, знаєте, шито-крито було. Самі, товаришу, подумайте: якби продавала першому стрічному — вже б у повіті знали, присікли б! Вам не продасть, побоїться... — Никін аж тепер розчовп, що його «сигнал» прийняла «радіостанція» в Пирятині, боявся, щоб з уст, бува, не прохопилася фраза із його безіменного листа.

Задихана Харитя вскочила на подвір'я Білокурів, угледіла Катрю в розчиненому вікні за «зінгером», озиралася, зашепотіла:

— Ти б, Катюсю, тее... сховала своє малювання, бо з повіту приїхали перевіряти тебе... Тее... а ти подаруй тому дядькові щось, тее... намальоване... тее... подаруй, він і не приставатиме до тебе... — випалила й притьмом побігла додому.

Стрічка швейної машинки давно сповзла зі шва й повилася по рівній матерії. Єдине, що спокоїло Катерину, — немає дома ні тата, ні мами, поїхали в Райківщину на храм до родичів, а то вже ясно, що забалюють.

Її ноги мимоволі крутили гаркітливий «зінгер», дзижчала оса над її головою, торигав ланцюгом собака, шукаючи затінку та поклацуючи зубами на в'їдливу мушву.

Приїхали з повіту перевіряти її! Цього ще не вистачало на батькові й мамині заборони!

Чим же так завинила перед світом, що він весь час випробовує її, силкується повністю уподібнити до інших? Він багато дарує їй, але вимагає каторжно важкої плати за свої дари і спокуси. Люди! Сонце! Птахи! Квіти! Земле! Допоможіть мені вистояти і відвоювати

себе! Я готова сіяти, шарувати, жати й молотити, я готова до знемоги крутити цей триклятий «зінгер» — єдине моє придане, на яке стягнулися тато з мамою, я готова тіпати коноплі, прясти, варити борщі, прати білизну, мазати хату, крутити жорна й пекти хліб, я готова падати від втоми й спати одну-єдину мить, щоб вишло здерев'яніння з пальців правиці,— тільки б дозволили мені малювати, не ховаючись, не злодійкуючи, не тремтячи, що ось-ось заскочать! Я готова на все!

А може, пустити під три вітри цю свою солодку муку, поки не пізно, поки Петро Сіроштан іще, як він сам каже, «не намножив сіроштаненят», в тридцять три роки вона іще зможе народити йому дітей, ще поставлять собі хату й житимуть, потихеньку розмотуючи літа, як пряжу із вияшок. Он і сьогодні приходив, як тільки тато з мамою вирядилися в Райківщину на храм, приходив буцім позичити половинку сірника й переконував:

— Ось подамся на курси трактористів у Полтаву, та як сяду на трактора, та як зароблю грошей, а ти як засядеш за швейну машинку та як заробиш грошей, та як іскладемо їх до купи, та як захазаємо на всю Богданівку — й ніхто нам нічого не скаже, бо ми з тобою — з бідаків, Катрусю... Одарка знає, що я тебе єдину люблю, навіть не лягає біля мене... без мого дозволу...

Може, й справді завернути на цю стежку, знаючи, що вона покійно приведе тебе в тиху старість? Зажити собі слави на колективному полі — вона ж іще молода й дужа, за день вишаровує гектар буряка, увечері ставить з богданівцями «Наталку Полтавку» в недогорілому, сяк-так підремонтваному панському фільварку, а по ночах, коли засинає їхня велика родина і коли випадає місячна ніч, ще й малює. А іще ж — шитво на «зінгері», а іще вишивання рушників та блуз—якби оце не розфітькувати себе на всі боки, а зайнятися

чимсь одним — життя б її склалося щасливо, а батьки не натішилися б нею. Нічого, крім власних страждань і власних радощів, це малювання їй не дає. То, може, спалити пензель, закинути його на смітник або закопати в лісі, як Варвара велосипед, та посадити на його могилі глуху бузину й забути про все, що надумала, забути, як про чужий, примарний сон?

Варвара не дасть тобі спокою, поки не намалюєш її. А таки не дасть. Бач, з якої далечини кричить до тебе. Ти думаєш, вона закопала велосипед, щоб забути про нього? Ні, Катерино! Щоб іще більше пам'ятати. Може, то був найяскравіший момент у її житті, бо в ту ніч вона вперше стала собою, відчула в собі щось таке, чого не знала досі. Потім усе життя вона б рівнялася на оту нічну Варвару.

Чому все справжнє так возвеличує людину?

А тому, що, раз побувши справжньою, людина вже знає вищу мірку самої себе.

Варвара закопала велосипед... Знайшла в собі сили закопати його. Це вже — Варвара.

Тетяна босоніж втекла по снігу від Никона. В ту мить, коли вона зважилася, коли ступила босою ногою на холодний сніг, не зойкнула, не повернулася в теплу хату нелюба, — то вже Тетяна.

Мати народила мене, Грицька і Павлуню, а вже потім закохалася в тата. Може, саме тоді вони й відчули себе мамою.

А ти? Може, іще й не починалася, Катерино, хоч відтюгукала ого який шмат життя?

Краще б розібралася в собі. Все тобі ніколи: шитво, вишивання, колгоспне поле, город, сільський театр... Треба заробити хліба, щоб тебе не мали за дармоїдку? Ти його заробляєш. Для чого? Щоб жити! А жити для чого? Щоб у вільну хвилину помалювати.

Отже, ми прийшли туди, звідки вирушили: жити, щоб малювати!

А малювати для чого?

Щоб бути *справжньою*.

Тепер усе ясно. Ти стала Катериною тоді, коли вперше намалювала птахів на рушнику. Все ясно: малювати, щоб бути Катериною Білокур!

І не відступайся. ВІН же не зрадив своєму талантові жодного разу! Жодного! ВІН не зрікся свого таланту, щоб засвітити в її, Катерининій, душі великоднє світло, яке, проте, й спалює її.

Ні! Ні! Ні! Ніколи!

Залементував собака, й високий, гандрабатий чоловік, клешаючи хромовими халявами та вирипуючи хромовою курткою, ввійшов на подвір'я. Катря одразу ж помітила, що потилиця в нього широка й пласка, як заступ, наче він спав по двадцять три години на добу, зате профіль був обтічний, як облизаний цукерок. Шкіряна польова сумка розгойдувалася при ході й поляскувала його по стегні, наче хтось оплесками захочував кожен його крок.

Катря метнулася до сіней і зустріла незнайомця на порозі.

— Тут живе художник-середняк? — спитав чоловік і силувано спробував усміхнутися — з обох країв його тонких губів проступали вологі півдуги (і оте «живе художник-середняк» наче було сказано в дужках).

Тепер Катря впізнала повітового фінінспектора (він весною приїздив у Гетьманське урочище на посівну як уповноважений з повіту, на ньому тоді теліпалася довга, заболочена в полах військова шинель, яку він підтикував за пасок, ходячи по полю, і яку ніяк не міг підібгати, сідаючи в бричку, одна пола так і поволочилася по землі, коли він ньокнув на коника).

І Катрі стало чомусь нестерпно бридко свого страху. Чого вона, власне, боїться? Однією з перших вступила до колгоспу, її ланка вже впорала свої колективні жнива, позавчора лишень закінчили молотити ціпами

жито на тічку під лісом, влада над нею — народна. А сама ж вона хто? Тридцятитрьохрічна дівка-безприданка, навіть на сім'ю не розжилася. «Зінгер» їй тато купили, продавши чотири овечки в Яготині. А те, що малює,— то хіба її картини причинають комусь зло?

— Художників-середняків у світі не бува. Є хороші й погані, але погані — то вже не художники. Малювати ж не заборонено нікому. В цій оселі живе родина колгоспників Білокурів. Я — їхня дочка, Катерина...

Чоловік на якусь мить остовпів, занипав пальцями по шкірянці, дужки біля губів розправились, він раптом став зіскрябувати нігтем яєчну плямочку на штаних. Та враз ізламав ліву брову, перекинув голову і спідлоба стрельнув на Катерину невідпорним поглядом:

— Гостра бритва швидше щербиться...

— А я, вибачте, жінка і не голюся. Тому й не знаю такої премудрості.

— Легко навчитися...

— Я визнаю лише ту науку, яка дається важко. Вона запам'ятовується на все життя.

— Ото-то-то-то-то,— силувано реготнув фінінспектор, і Катря помітила, що верхні зуби в нього начеб налазять один на одного, ніби їм тісно в рядку.— Оце буде саме та наука. Вважайте, що ми познайомилися. Повітовий фінінспектор Засядько. Дійшло до повіту: торгуйте картинами.— Засядько смикнув ланцюжок, і важкенький австрійський годинник шпарко зацокотів у нього на долоні.

Засядько, їдучи в Богданівку, знав, що справа, яку йому доручили перевірити, вкрай мізерна (він навіть думав не плуганитися стільки верст, а краще побути з дітьми, написавши поперек анонімки: «Факти не відтвердилися. Про всяк випадок т. Білокур попереджено»), але забився у цю глухомань, у найдальший заку-

ток повіту, бо пирятинський годинникар Рувін втратив зір і навпомацки лагодить лише настінні бігунки, поки його син Наум опанує батькове ремесло, а в Богданівці, де об'явився анонім (професія ця рідкісна зараз, три майже суцільній неписьменності, якій уже оголошено війну), подекують, є путній майстер. Отож, Засядько їхав аж на край світу задля розтелепаного, занімілого дзигаря, а там, якщо випаде вільний час, лякне і сільську богомазку чи квітомазку — хай не дуже розгортає свій кустарний промисел.

Так він і думав собі, погойдуючись у розтовченій на сільських баюрах бричці, зічев'я підстьобуючи вгядованого коня та прислухаючись до рипіння заднього, з репнутою штабою та розхитаними шпичями, колеса і до підозрілого погуркування в животі (часті поїздки по району та принагідне харчування, яке зводилося здебільшого до «заїдання», таки підкосили його, колись бездоганний, шлунок).

Йому поталанило з майстром, і він уже ладен був забути про якусь сільську тітку, що бавиться в малювання і, мабуть, не від того, щоб спродати якусь свою мазанину, якщо знайдеться сьогодні дурень, котрий фітькав би на ці буржуазні забаганки гроші.

Та після розмови з годинникарем Засядько підігрів свій фінансаторський ентузіазм, пройнявся обуренням чесного сільського самоука, який у глухому селі полум'яно вірить в технічний прогрес, у могутню ходу цивілізації, яка виведе країну з аграрної сплячки, і тоді розквітне фінансова міць держави, дебет назавжди переможе кредит. Серйозність справи набрала таких розмірів, що Засядько змушений був підняти свою каральну руку на кустарний промисел, який розхитусь економіку держави.

А тут ще й ця загониста горе-малювальниця. Замість того, щоб усміхнутися, злякано зашарітись, замість того, щоб заходитися снувати виправдання, пообіцяти,

що більше не понесе свого малювання на продаж (він би тоді розм'як, змилювався, поволі став би розстібати сумку-полівку, настрахав штрафом і повернувся б до талановитого технічного самоука Рубця, щоб допити троє сирих яєчок і залишити його наглядачем за малюванням богданівської не дівки, не молодичі; адже йдеться до зими, і Засядькові не хочеться по грудомаччі знову розмотувати ці калабердянські версти, як раптом що — Никін повідомить), вона геть поламала вибудований ним сюжет. Треба діяти.

Кінь, припнутий поводом до перелазу, з усієї сили витягував шию, з виляском зубів стинав червоні та блідо-рожеві голівки півоній на Катриному зільнику. Вона висмикнула зі стріхи вишневе пужално (тато, як тільки надбували в лісі стрункий, з оқоренком вишневий пагін, вирізали його й вив'ялювали в устрішші, бо конюкують на колгоспній конюшні, де за добряче пужално можна виміняти папушу самосаду), однак не вдарила коня, а лише позамахувалась на нього, відігнала від квіток і вправно вкоротила повід.

Вона з такою рішучістю кинулась до коня, що Засядько аж розчарувався, коли вона не огріла Кредита (це імення прийшов коневі Засядьків попередник, що пішов у Полтаву на підвищення). «Ти ба! Художниця! Вміє коня перепнути...» — подумав Засядько і присилював себе заспокоїтися, бо спокій найбільше пасує його посаді, а посада, в свою чергу, надасть офіційної солідності його думкам, рухам і вчинкам.

Він уже запитив, що дерев'яні дверцята курника збиті з дощок, на яких виднілися чийсь намальовані очі, лики, шматки крил, головешки квітучих соняшників. Дощки було збито навгад, перемішано столярем з повною байдужістю до намальованого на них — тому дверцята нагадували якусь строкату, навіть моторошну картину, на якій світ лише творився, виготовлялися тільки заготовки до нього (крила, очі, квіти,

соняшники, дитячі руки, білий конячий хвіст, збанок із глини, гілочка бузку), але все це ще було розкидано в безладі, в якомусь тюхтійському шарварку — тисячоліття нелюдської роботи іще шліфуватимуть, підганятимуть, будуть розставляти на свої місця уламки цього світу, щоб він став придатним до життя і щоб у ньому відрегулювалася фінансова дисципліна. «Гайгай,— подумав спантеличено Засядько,— тут і справді малювання поставлено на вал, коли навіть двері курника розмальовують».

— Від отих малюнків краще кури несуться? З переляку просто гублять яйця в курнику...— кивнув головою в бік курника Засядько, і шкіряний кашкет мало не злетів з нього.

— Навпаки! — зухвало реготнула Катря, бо сторопіння вже встоялося в її душі й натомість прибула якась лиха, навіть агресивна сміливість.— Задивляються на малюнки й забувають нестися. Зате з їхніх яєць вилуплюються потім різнокольорові курчата. Бувають, наприклад, зелені, фіолетові, синьокрилі, з підгорлячком — як вишита сорочка. Тільки проклянуть шкаралущу й починають одразу співати. І курочки, і півники...

«А чи не божевільна вона, бува? Голубі кури, у вишитих сорочках, курчата співають...»— подумав Засядько.

— А чом ви заміж не виходите?

— Зайнята дуже. Ніколи весілля справити, а взагалі — я заручена.

— З ким?

— А з колгоспом. Подала заяву, нас розписали, а весілля справляти ніколи — роботи в полі багато.— Катря регоче таким неприродним, металевим сміхом, що фінінспектор вирячує на неї злякані очі, одкидає за спину польову сумку.

— От що, молодице, не городи дурниць, а згортай

свій промисел, бо як накладу на тебе податок — день і ніч будеш малювати, щоб заплатити його!

— Ой дядечку! Та я б вам руку поцілувала, аби ви тільки мені дозволили день і ніч малювати. Замість відпочинку я ще б і в колгосп на роботу ходила! — радісно вигукнула Катерина, та так радісно, що тепер у Засядька не було сумніву: вона таки не сповна розуму!

— Дивись мені! — промимрив він якимось непевно й знічено, аж наче винувато, зрештою, сказав, щоб з фінінспекторською гідністю вийти з цієї безглуздої ситуації (потім у фінвідділі скажуть: поїхав, не розібрався, на причинну дівку, яку ніхто не бере заміж, наклав податок).

— Буду дивитися, дядечку! На всі очі буду дивитися. На людей, на квіти, на вечори і ранки, на небо і землю. Це ж таке диво — бачити білий світ! Лиш одв'яжуть коня, бо він мені всі півонії понищить. На що ж я тоді буду дивитися...

Засядько довго закурював, бо кисет затягнувся в тугий вузол і його треба було розмуцовувати зубами, хазяйновито оглянув заднє, розтовчене на сільських дорогах, колесо, поправив хомут на кінській шії (хомут хтось пофарбував зеленим, і він скидався на лавровий вінок), покректуючи, заліз у бричку, підтягнув за собою польову сумку (поки поправляв віжки, сумка знову провисла з брички й торкалася букші старого колеса).

— Нью-о, Кредит! А ти, дівко, диви-ись мені! — одкинувся назад, блиснув пласкою вологою потилицею й сіпонував віжки.

Застояний кінь охоче затрюхикав, на бігу розтрушуючи в пилюгу сільської вулиці зелені м'ячки поспіду.

Катря навіть заповіжала себе після цієї розмови з фінінспектором, принесла чистої води з криниці,

вмилася, одягла празникову одіж і пішла до лісу малювати.

Однак навіть за такого рівня цивілізації, який невідступно бісить Никона, праархаїчна сільська «пошта» спрацювала на всю потужність наявних язиків і вух: тато з мамою повернулися з Райківщини серед ночі, бо хтось устиг їм на храмі сказати, що на дочку накладено великий податок за її малювання. Цього лише їй бракувало Білокурам до їхніх бідацьких статків.

І тоді на Катерину впав незнаний, навіть не чутий від інших, тягар відчаю, оглушив її серце й розум, світ розсипався на друзки і втратив свою доречність, від того й вона сама стала в цьому світі випадковою, навіть зайвою. Зайвою!

Батькові лайки вже не ображали її, а лише ситили цю монотонну, таку буденну — аж страшно! — думку: я — зайва! Я — непорозуміння! Я народилася випадково, народилася, щоб випити медвяну патоку дитинства, надпити хмільної браги з глека молодості, все це запити цеберком гіркоти й без особливих гризот і страху залишити цей світ.

Вихід був такий простий, логічний, що одним махом розтинав усі наятрені вузли її життя: батьки поплачуть, побідкаються, за кілька літ біль википить з їхнього серця, ще більше полюблять Грицька та Павлуню, поставлять хрест на її могилі, посадять барвінок, крадькома від Одарки походить на її могилу Петро Сіроштан, страждання і радощі, які витермосали її душу, залишаться у світі, а сама вона заспокоїться навіки, віддасть своє тіло барвінкові — хай зеленіє не лише з весни до осені, а й під снігом хай зеленіє... Йй-богу, це найкращий вихід. І для родини, і для неї самої...

Ця думка вперто заволоділа нею, ні на мить не відпускала її свідомості (приходив Петро, марудно спів-

чував, погрожував Никонові кулацюрою, читав якийсь протест, складений ним, складений по-жебрацькому, принизливо для Катрі, нищечком прибігала поплакатись Харитя, розповідала про якогось Засядька та якогось Никона й годинникаря, Марія приносила два золотих дукачки, тицяла їх в Катрину руку, але дукачі крізь пальці вислизали й розкочувалися по хаті, а Марія довго карячувала по закутках, примовляючи: «То я сама за тебе заплачу»,— всі вони були якісь однакові для неї, ці люди, бо дивилася вона на них байдужими, відреченими очима). Катеринин розум уже переступив холодну, омертвілу межу страху, зір її бачив перед собою лише оманливу пустелю небуття, яке кликало й кликало її за собою.

Уява її отупіла від того, взялася корою байдужості, не відходила від Катерини ні на крок (а ходила ж і по далечезних світах, злітала на які висоти, бачила джерела крізь землю і душу квітів та дерев, бачила минуле й майбутнє), охляла й немічно лежала на денці її ества. Поблякли кольори, приглухли людські слова і пташиний спів, наче все запало в глибокий морок і безнадію.

Отже, її життя — прісна суєта, якої треба збутися негайно.

Вона знає, як треба вчинити...

— Тепер покине! Хай покрутить «зінгера», щоб утовкти копійчину й заплатити податок,— покине те своє безголів'я! Тепер покине...— вперто повторювали тато й підливали собі чикилдихи, никли головою, що сповзала з долоні.

— Ой боже, боже, що ж це буде-ге'е?! — заламували руки мама й не знаходили собі місця в хаті.

Катерина добула в хліві стару мотузку, якою прив'язували житні снопи, коли звозили їх на тік. Мотузка була брудна, зайолзана багатьма руками, заквецяна коломаззю від воза, толочена волячими ратицями.

Катря знайшла маленький змилочок саморобного домашнього мила, заховала мотуз за пазуху, пішла в берег і старанно випрала його. Поки мотузка сушилася на густому верболозі, вона вимила ноги, руки, голову, а потім — і все тіло.

«Я прожила в цьому світі чистою і чистою одійду з нього», — повторювала вона і байдужо змивала водою плечі, груди, стегна. Якби хтось і заскочив її отак серед білого дня — вона б не оглянулася навіть, не кинулась би затуляти наготу, бо вся її свідомість уже була ТАМ.

Заховала мотузку в гарбузинні за хлівом, вийняла зі скрині вишивану блузу, нову, ще жодного разу не одягану спідницю, оторочену синьою стрічкою, пошпувала їх водою, щоб розправилися. Хотіла спалити свої картини. «А що ж зостанеться після мене? Пошиті мною плаття та блузи люди викинуть, як доносять... Вишитими рушниками завітчають мою домовину... Нічого й не зостанеться. Хай живуть собі картини. Хай живуть!»

Тато впилися і заснули, брати непомітно шаснули на ігриська до озера, мама пішла до родичів позичати грошей на податок та розраяти душу між людьми.

Смеркало, повинна б запахнути матіола, але вона чомусь не пахла, як завжди, і Катерина довго не вірила, що таки вже вечір.

Вбралася в свій святковий одяг, постояла перед дзеркалом, але воно було до неї таким байдужим, що на її обличчі не ворухнувся жоден живчик. Скрушно промовила: запам'ятай мене хоч ти, — і вийшла з хати.

Знайшла мотузку в гарбузинні, попрощалася з хатою (вчинила це хапливо, діловито, щоб не дати серцю розчулитися) й пішла понад берег до лісу, де для неї таки знайдеться дерево...

Чомусь завершила до Сльози Чураївни, але та зирк-

нула на неї холодним оком, яке не розкотуржала навіть маленька жабка-чищавка, що пірнула в глибину, аж до джерела.

Пішла скошеним Гетьманським урочищем, на якому в сутінках бовваніла скирта вже обмолоченого жита.

Не оглядалася на Богданівку, бо боялася, що та протягне свою велику руку, вхопить її за плече й поверне назад.

— Нічого, нічого — зараз усе закінчиться, май ще крихту терпіння, і все буде добре. Всім буде добре, а найкраще — тобі самій, — машинально, бездумно, як дитячу лічилку, повторювала вона, вглядаючись у чорну пасмугу лісу.

Вона не залишає ніяких боргів. Навіть податок не візьмуть, коли її не стане. Продадуть «зінгер» і поховують. Крапка. Хрест... Буйство барвінку на тому місці...

Що це? Чому вона зупинилася?

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина проганяє...

Невже це з *того боку* співають до неї архангели?
З неба чи з-під землі співають?

Іди, сину, прич від мене —
Нехай тебе турчин візьме! —

аж заходяться, тонко надламуються небесні голоси, й зупиняють Катрю: зупинися, послухай нас.

Мене, мене турчин знає —
Мене кіньми наділяє! —

зухвалють голоси, насочені вечоровою чоловічою снагою.

І знову в'ються, обплітають її тоскним хмелем :

Іди, сину, прич од мене —
Нехай тебе орда візьме! —

Стоїть над байраком Катерина, немічно перебирає пальцями випраний мотуз, ізвинутий в клубок, як сонна гадюка. Стоїть вона між Богданівкою і лісом. Пону-ро мовчакує ліс, і голосить піснею Богданівка :

Старша сестра коня веде,
А підстарша сідло несе,
А меншая випитує:
Коли, брате, з війська прийдеш?

Катря відчула серце під лівою рукою, з лівої сторони світу. Воно кволо ворухнулося й занишло, але його ледь помітний порух підштовхнув оціпенілу кров у жилах, в її естві ожила якась маленька, іще дуже безпомічна істота, яка змушувала Катерину прислухатися до неї.

Візьми, сестро, піску жменю,
Посій його на каменю;
Ходи к ньому зіроньками,
Ізлий його слізеньками.
Коли, сестро, пісок зійде,
Тоді брат твій з війська прийде!

Серце її починало рости в грудях, ставало таким відчутним, що вона могла б намалювати його зараз, але воно росло й росло, ламало свою тісну шкаралущу, есавільно й гарячково розпростувалося, здалося: ще мить—і воно болісно прокляне її груди й вилетить у цей бездонний вечір, замішаний на несамовитих, святих і диявольських чаклунствах, надпивши яких, можна посіяти пісок на камені й терпеливо, до запаморочення, до безуму, до скам'яніння (станеш кам'яною скіфською бабою!), до смерті й відродження, до магічного воскресіння, а таки чекатимеш, поки зійде пісок на камені! Таки дочекаєшся, хоч посічеться твоя коса,

зітреться твоє тіло, охрипне голос, втомляться й осліпнуть від виглядання твої очі — тільки непокірна й незнищенна душа дихатиме на мертвий пісок на мертвому камені й видивлятиметься на завіхолену курявою дорогу:

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина доганяє...

Вона таки доганяє свого сина, доганяє, поки він не зник у тумані, що покриває поле часу. Вона знає, що за мить її син зникне в прірві світу. Вона ще тримає його на прив'язі свого погляду, знаючи, що ця прив'язь — найтонша павутинка, котра урветься від небережного подиху. Мати вже не докричить до нього, не впаде під копита коневі, не вхопить коня за вуздечку, не повисне на вологій шиї воронця. Чим зупинить вона його тепер, коли він ошалів від її прокляття? Чим? Безвільно впали її руки, а вона вже бачить його на обрії крізь свою пекучу сльозу. Чим його зупинити?

Вернись, сину, додомуньку...

Не чує. В його вухах іще громом перекочується:
«Іди, сину, прич од мене!»

Іди, дочко, прич од мене! Ти ж недавно сказала ці слова, мамо-Богданівко. Ти ж сказала їх. Ти багата на своїх синів і дочок, ти втомилася і, щоб тобі полегшало, жбурляєш свій гнів на найнепокірніших, бо обділених таланом тобі найбільше шкода. Саме тому ти — матір! У цьому ти собі зрадити не можеш. Недорікувати, безталанні, німі, глухі, калікуваті, незугарні тобі завжди найдорожчі, бо ти вважаєш, що завинила перед ними, нене-Богданівко. За них покутують горді, відчайдушні, вперті й загонисті. Вони шукають слави для тебе і тому здаються тобі аж надто честолюбними, а ти ж бачиш, що світ приймає їх неохоче, бо вони заві-

хають на те, що іншим здається примарним, а то й — божевільним, мамо-Богданівко! Тебе катують сумніви. Їх рівно стільки, скільки в тебе дітей! І тому: гомін, гомін по діброві, туман поле покриває. В усіх століттях, по всіх світах, де є діброва, поле й дорога. Та які б тумани не вилися над нашими головами — це туман материнської сивини. І тому — мати сина доганяє...

Що вона скаже за мить до того, коли він зникне в імлі часу, кілометрів чи зірок? Що вона скаже, ця онімїла від розпачу мати?

Вернись, синку, додомоньку,
Змию тобі головоньку!

Ти знову відчуваєш себе маленьким і щасливим, просвітлена й чиста безжур зійде на тебе: змию тобі головоньку, змию від напастей, від лихого ока, від першої сивини. Змию тобі головоньку і тихо заплачу над тобою; і знову зцілю тебе євшан-зіллям, тільки вернись, синку чи дочко!

Я чую тебе, мамо-Богданівко, чую, бо я твоя дочка, діти чують материнський голос за найдальшими «шелом'янами».

Катерина повернулася обличчям до своєї Богданівки. Гомін, гомін по діброві. Мотузка нечутно вислизнула з рук. Туман поле покриває. Кілька освітлених вікон Богданівки зорять на неї із темряви. Гомін, гомін... Аж дзигонить у скронях... По діброві... Катерина відчула себе всю одразу, бо стала суцільним, вичаклунаним піснею із небуття серцем, з яким уже не могла впоратися, бо воно пішло за піснею... Мати дочку доганяє... Серпіневе небо струшує на Богданівку теплу пилюгу зірок. І одна з них падає в жменю Марії, яка притьмом несе зорю у двір Білокурів — може, здасться Катерині. Вернись, дочко, додомоньку... Падає зоря у Катеринин зільник під вікном, зільник ховає зорю

за пазуху — і відчайдушно заходиться пахнути матіо-
ла. Вернись, дочко! Петро Сіроштан слинить хімічно-
го олівця, стискає його незграбними пальцями і, хо-
ваючись від Одарки, пише протест у Пирятин. Вернись!
Харита знову підсипала яйця під попелясту квочку,
вона й не бачила, як у решето впала перед цим зоря.
Візьми, сестро, піску жменю! Сплять тато на нерозісла-
ному ліжку, шматочок квашеної капусти тремтить на
вусах від їхнього варенушного подиху. Посій його на
каменю... Співчутливо схилили голову родичі, туплять
очі й нарікають на безгріштя, вони обступили маму,
як кам'яну скіфську бабу. Вернись, дочко, додомонь-
ку! Гзяться Грицько й Павлуньо. Гриць — на парубо-
цькій гулянці, а Павлуньо — на вигоні з дітьми, що
ганяють «диндира», а дядько Оксен сидить осторонь,
вони його до своїх ігриськ не беруть, бо він їм годить-
ся в батьки, але Оксен приходить і приходить щовече-
ра, бо старість і досвід не торкаються його розуму.
Змию тобі головоньку... Соняшники під хатою заси-
нають, повернувши голови до сходу сонця, щоб завтра
не проспати. Вернись, дочко! Вмивається Басаврюк —
будуть гості в хаті Білокурів! Вернись, дочко!

І Катря не витримала.

Підкосилися ноги, і вона важко впала на ще не охо-
лолу з дня землю, вткнувшись обличчям у вологу
траву.

Вона заридала, гатячи кулаками в гулку землю, аж
поки стачило її сили, але це вже було ридання не від-
чаю, а ридання на похороні його. Сльози очищали, і во-
на сама відчула, що це сльози надії, передчуття її ново-
го народження чи воскресіння. Катря тричі поцілува-
ла землю, стала на коліна, втерла дашком долоні за-
плакані очі — й побачила перед собою Богданівку, яка
підійшла до неї так близько, що можна було торкну-
тися рукою рідної хати. Звелася на ноги. Вернись,
дочко!

Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває...—

виводять під грушею в старого вчителя Калити його сини, невістки, дочки й зяті. Так, так, на першому тижні серпня у вчителя день народження, і до нього з'їздиться вся родина, щоб заспівати йому щирої пісні під розвількуватою грушею, що пагіллям сперлася на землю. Як же вона могла забути, що сьогодні — день народження сивого сільського вчителя, від якого вона вперше почула святе слово «художник», який дозволив їй перечитати всю його бібліотеку. Як вона могла забути?! Оце б привітала його з днем народження, якби сталося *оте...*

Вона поверталася в Богданівку так, наче тисячоліття розлуки пережила за один отой вечір, наче безконечна орда літ усе йшла і йшла поміж ними, розвішуючи чорнющу куряву, розділяючи їх так, що не докричиш, не пронижеш її поглядом — можеш лише камініти, простягаючи до неї руки. Тепер поміж ними вже нічого немає, лиш серпень, і вечір, і небо над їхньою головою, та передчуття зустрічі, якої вони дочекалися наперекір усьому.

Під грушею старого Калити замовкли, дослухаючись до відлуння пісні у вечірньому світі, що принишк під серпневим зорепадом тридцять третього року.

Тиша здалася Катерині нестерпною.

Над моєю хатиною
Чорна хмара стала...
А на мене, молодую,
Поговір та слава!

Звідки? Це ж її улюблена, яку вона завжди співає стиха, на самоті. В Калити її, либонь, і не знають...

Ой я тую чорну хмару
Крилом розмахаю.
Перебуду сей поговор,
Перебуду й славу.

Катерина зупинилася біля Сльози Чураївни, побачила своє відображення в джерельній воді і зрозуміла: це-співає вона сама.

Хоч я сюю перебуду,
Другую набуду.
А я ж таки, молоденька,
Без слави не буду.

Тепер Богданівка впізнала Катерину і пішла їй назустріч.

Квіти з туману вибігли першими...

«Чи знав хто про ту мою ніч? Тільки мама наступного дня шукали мотуза й чомусь підозріло позиркували на мене... Господи, як давно те було, наче сном перейшло, чорним видивом прокотилося»,— подумала Катерина і встала з мішка. Її очі звикли до темряви: он розмальований нею кадуб з водою, череп'яний гладущик, яким набирає джерелиці (вінця глечика ледь терпугуваті — завжди лоскочуть, коли вона п'є воду), чорний розтруб димаря над головою, подряпана стіна (Басаврюк завжди гострить кігті об неї, коли вискакує на горище колошкати мишей), старий татів кобеняк висить на іржавому гаку поруч з пересохлим гарапником, що й досі пахне овечим потом, кілька качанів кукурудзи місячно світяться в широкогорлому соломяному шияні (сама колись і сплела знічев'я, коли кольори забайдикували й чинили їй впертий спротив). Погляд відігрівся на цих милих її серцю дрібницях, які хоч існували самі собою, а проте вже давно склали якусь часточку її селянського буття, непомітно допомагаючи їй жити.

Катерина полегшено зітхнула: вона — дома! Вона знову повернулася в свої рідні стіни, які всі ці літа захищали її від холоду, дощів і вітру, від людського ока й сердешного Петра, Петрика, Петруся... Петру-

сенька (болісно закусила зубами губу й ніжно погладила порубцьовану мордочку Басаврюка), але не затуляли ці стіни їй світу і сонця, не відгороджували Богданівки і людей, бо двері її хати замикалися тільки тоді, коли Катеринині пальці набожною пучкою стискали саморобний пензлик.

Вона — вдома!

Напилася води з гладущика (він і цього разу встиг облоскотати їй губи), полегшено зітхнула, і глечик відгукнувся їй тихим відлунням того зітхання.

Зайшла в свою кімнатинку, тихо причинила за собою двері. Вдихнула запах рідної оселі, що квітувала вишитими подушками, наліжником, рушниками та пахкими жоржинами в глекові. Цей її тихий світ подарував їй стільки чистих годин самотності, злагоди із собою, свята доброти і яснобачення, стільки неповторного екстазу її душі, стільки осоружного безсоння й очманілого нипання, стільки див вимальовувала її уява на цих стінах, подушках, стелі, рипучих мостинах, на дзеркалі в тісних квадратах вікон, що якби раптом усе це ожило — Катря б сама не повірила, що вичарувала, виплекала під серцем отаку, до одуру солодющу і звабну, казку. Тому й ніде їй не було так празниково, як у цих чотирьох стінах під білою стелею.

— Я прийшла...— радісно прожебоніла вона й притулилася щочкою до одвірка. Від мовлених слів із шовковим шурхотом осипалося кілька пелюсток на білий аркуш паперу, освітлений місяцем.

Лише тепер вона помітила, що на папері химерно розгойдується рухлива тінь їхнього старого осокара, пагілля якого стиха колише якесь нічне вітреня, що вшнипилося таки зігнати сонну пташку з гілляки.

Хитю-хить, хить-хитю — телесується чорна тінь галуззя на білому папері, гойдається тінь самотньою

пташки без гнізда. Літо, а пташка якась осіння, приголомшена майбутнім вирієм чи самотою. Та ще дві пелюстки догорають, як вуглини, на білому аркуші.

Пелюстки — очі. Її очі — дві пелюстки жоржини, дві пелюстки, що випали з квітки, бо пора, гірка пора, але неминуча. Тому і є щось прощальне в цьому червоному догоранні пелюсток на папері, призначеному під її автопортрет.

...Очі, за якими стоїть холодна тінь дерева з пташкою, яка вже не перелетить моря, бо її точить самотність. Пташко, наче ти кудись падаєш, та так приречено падаєш, що вже тебе ніхто не зупинить, як не зупинила Павлунова сорочка кулі фашистської, що легіла прямо в його серце. Вже тебе не зупиниш, як кулю, націлену в груди, не перепинить сорочка, пташко з очима, наче ти кудись падаєш.

А тут іще осінь і вирій, і вирій тобі — як вирок, пташко з опалими пелюстками очей. Руки тобі підставляю і чую: падаєш ти крізь мене, пташко, з очима, як дві непогаслі пелюстки, з тяжким і зболеним серцем, що набагато більше, ніж ти сама. Руки тобі підставляю... і пір'їна із твого крила пальці мені обпікає...

— За плечима — осінь і пташка перед останнім вирієм! — вголос проказала Катерина й відчула, як три пальці правої руки згорнулися в пучку, наче стискали невидимий олівець.

Вона сіла за стіл і при світлі місяця почала малювати густе, переплетене у вузли, зкудовчене осіннє гілля із самотньою пташкою, що нагадувала останній, іще неопалий листок.

Із жоржини випала сонна бджола, тихо задзументіла, вовтузячись на папері. Катерина обережно взяла її пальцями й знову випустила у шовкове лоно квітки.

— А хочеш, я підпалю зараз Никонову хату, Катрусу? Присійбо, запалю! — рішуче прогук під вікном

Петрів голос. Так рішуче, що вона уявила, як факхотить полум'ям Никонова хоромина, як лементує і заламує руки від розпачу Харитя, як Никін не може з переляку завести свого ревучого мотоцикла, як літають кури над хлівом і вовкулака гризе свій ланцюг...

Вона відчула, що, коли його не зупинити, він сп'яну так і вчинить.

— Постривай, Петрусю! Зараз я вийду до тебе.

Ежен відтулив штору на стіні, й на Пабло глянули квіти Катерини Білокур. Таки глянули, бо сонце, що встигло виборсатися з густої піняви хмар і стало навпроти вікна Єженового кабінету, жадібно накинулося на кожную їхню пелюстку, заходилося пестити їх, і ніжити, і напувати своїм цілющим теплом — і мальви, півники, чорнобривці, півонії, калачики, жоржини, любисток, ружі, кручені паничі, султани, невісточки, нагідки, королевий цвіт, волошки, айстри, левкої раптом ожили й потягнулися до світла.

Своїми невидимими корінцями вони дотягувалися аж до рідної Богданівки, до її чорнозему, без якого вже не могли існувати. Полотно, на якому вони намальовані, зіткнене з льону, що виріс на богданівській землі, фарби — з олії цього льону, рамця — із берези, що виросла в березі на Загреблі, а намалювала їх жінка, котра без богданівської землі була б хіба що перекотиполем. За тисячі кілометрів од рідного дому квіти про це не забули, бо Катерина їх наділила своєю пам'яттю.

Всі намальовані Катериною квіти любили, коли на них дивляться, бо це, власне, й було їхнім життям. Вони довго пролежали в глухій скрині, поки їх везли аж сюди, в далеку країну, поки байдужо перераховували, передаючи з одних рук в інші (вони тоді не бачили очей, а лише — пучки пальців), потім — самотіли в металевому сейфі, куди ледь просочувалося повітря.

Лише вчора вони побачили зацікавлені очі Ежена, а зараз — очі Пабло. Тому й подивилися на нього з радістю, та ще й сонечко присвітило їм, як там, на батьківщині, коли їх малювали.

Пабло примружив карі вирла, а потім так широко відкрив їх, що чоло взялося густими складками й поменшало.

Одійшов у найдальший куток кабінету.

Заплющив очі.

Але перед його зором все одно стояли квіти, виплекані південним сонцем і чистою та буйною фантазією художниці.

Такими бачилися йому квіти лише в дитинстві. На теплих пагорбах рідної Іспанії. Тільки в дитинстві їх можна побачити такими радісними і здивованими очима. Згодом — вони для нас просто квіти, які ми вирощуємо на дозвіллі, або ж знаємо, скільки вони коштують із рук квітникарки, або ж чуємо, як вони пахнуть у вазі, в опівнічній кімнаті. Тільки незатуркана суєтою душа може отак їх відчувати й бачити.

Пабло розплющив очі й не повірив собі: перед ним уже були інші квіти, бо дивилися вони на нього з якоюсь співчутливою й усерозуміючою гідністю.

— Ця жінка малює квіти тому, що нічого іншого малювати не вміє? — запитав Пабло, не відводячи погляду від картини.

Ежен розгубився від цього несподіваного запитання й дивився на Пабло, як студент на в'їдливого викладача, котрий просто бавиться своїми знаннями.

Ежен незчувся, як підійшов до стіни й, шарпнувши завісу, закрив картини.

Лише тепер збагнув, що йому хотілося захистити їх від прискіпливого ока.

— Ця жінка малює квіти тільки тому, що нічого іншого малювати не вміє? — Пабло запитав зовсім тихо, наче Ежена давно вже не було.

— То її особиста справа. До речі, й ти не малюєш квітів, бо не вмієш.

— Милій Ежене, ми найбільше цінуємо саме те, чого не маємо або не вміємо робити...

11

Скільки разів вона виходила до нього...

Якби Петра запитали, де він народився і де пройшло його дитинство, відповів би: в хаті Білокурів. А Катерині б нічого не залишилося, як відповісти: у хаті Сіроштанів вона народилася, бо дядько Омелько називав її донею, а потім і невісточкою. Коли старші богданівці зустрічали Петрика й Катрусю по-одиноці, здивовано перепитували:

— А чого це тільки одна половинка тебе біжить кудись? Ото дива! Вперше й бачу таке, щоб півлюдини бігло вулицею...

Коли батьки йшли в сусіднє село на гостину, їх обох вкладали спати на одному запічку, призначаючи Катрусю «за старшеньку», і діти галасливо гзилися в тісному закутку, як молоді бісенята в пеклі, аж поки не страхали одне одного домовиком та відьмою, що ніпали в запавутинених лабіринтах горища. Тоді вони нишкли, притискалися одне до одного своїми худенькими тільцями, вкривалися рядном вище очей і непомітно засинали.

А потім було купання під дощем, був перший сором своєї голизни — і між ними пролягло якесь лоскітливе, щемке, лякливе і відчайдушне, тоскне і безжурне, гірке, але не наситишся ним, пекуче, але не згориш від нього, дрімуче й просвітлене, миттєве й вічне відчуття того, що він — це Він, а вона — це Вона. Постало між ними марево, крізь яке вони бачили одне одного інакше, ніж досі. Спершу це марево появлялося зрідка,

і вони замовкали, покрадьки зустрічаючись поглядами (вона хапливо прикривала подолком подряпані, вив'ялені сонцем коліна й затискала ними домоткане платтячко або ж підхоплювалась і бігла завертати овечок, які сумирно паслися неподалік). Та потім цей могутній благовіст, це перше квітування їхніх душ стало невід'ємною часткою їхнього життя. Вони невтомно чудувалися перемінами у собі, уловлювали досягання своїх сердець для чогось великого, мінливого і прекрасного, як небо над головою, і надійного, щедрого, як земля під ногами. Воно було неминуче, і вони покірно ішли йому назустріч.

Вдень заганяли себе в роботу, відчайдушно впряглися в просолену шлею будня, щоб тільки легше було чекати вечора, магії вечорового свята із оглушливим щебетом соловейків чи млосним викумкуванням жаб у всіх на світі ставках та озерах, із бурштиновими хмарами хрущів, що в'ються над головою золотим туманом, із буйною сваволею прадідівських пісень, що крізь століття дихають на тебе чаром любові (але й тоді ти не повіриш, що хтось уже когось любив на цій землі і що сам ти є наслідком цієї любові), із летючими у безвість планетами та хапливим галопом часу.

Петро викликав її обережним дотиком пальця до шиби чи тихим солов'їним посвистом, який вона одразу впізнавала, бо хіба ж не впізнаєш, коли ти весь вечір ходиш без хустини, коли вся ти перетворилась у найчутливіший слух, щоб, бува, не прогавити цей жаданий поклик.

— Іди, йди, доню,— одразу ж озивалася від печі мама.— Горнятко буде там само, під кожухом. Не дуже барися, бо вихолоне куліш.

— Вам було добре, мамо, ви мого тата любили...— Це вона, щоб і татові догодити.

Вона не виходила (надто багато терпіння треба для цього)—вона вилітала до нього зигзицею, щоб швидше

відчутти свою руку в його великій, вогкій від хвилювання жмені, побачити вечоровий відблиск далекої зорі в його зеленкуватих, ружливих, як два невтомних джерельця, очах, почути його стихене, клетотливе: «Катру-у-гу...» — це раз відчутти тугу й теплу надійності його широких грудей під своєю щокою.

Але все це була тільки потреба когось любити, бо молоді кипіло серце, бо молода кров грала в жагучі сурми, бо нестерпно пашіли губи. Їй доконче хотілося бути любленою.

Сама ж любов прийшла на Івана Купайла.

...Клетотіло літо.

Перше пореволюційне літо.

Богданівка потопала в чутках, у надіях, у галасливих сходах і допівнічних шепотах. Все те, що царизм вимолочував із пам'яті цього народу, що кожен тримав за стома замками своєї душі, вирвалося з такою драматичною силою, з таким гаспидським ревищем, що навіть найобережніші, найтихіші, які завжди мали свою хату за найкрайнішу, тепер переносили абсолютний центр світу на свій глухий запічок. Український селянин раптом заобертався у вирі велетенських революційних подій, у яких він починав грати уже не другорядну роль. Це підігрівало його гонор, на який чатували націоналістичні пройдисвіти й демагоги, що силкувалися вирішити його долю знову ж таки без участі самого народу. Вони театральні вичовгували сліпучими, накрохмаленими манжетами та стерильно чистими, налакованими нігтями географічну карту, забувши, що народ цей живе не на глянцеваному шматку паперу, а на своїй землі-годувальниці, на якій росли і множилися всі його покоління. Люд цієї землі увиживався їм ситими дядьками, що жадібно дудлять самогон, по горло натовкаються варениками, з гикавкою заводять пісень про забуте, примарне минуле своїх далеких прадідів, по-хуторянському сентимен-

тально рюмсають на строкате шитво сорочки, під якою ховається зледащіле серце, що найвища його мрія так «дати лиха закаблукам, щоб дісталоя їй передам», а вже потім — і відродити гетьманів та Запорозьку Січ...

Гай-гай, цей народ уже був зовсім іншим, ніж його уявляли націоналістичні «пастори»-хуторяни. Він стужився за належною йому в історії роллю, за історичним розмахом своїх діянь. Тому він і піде за комуністами, бо вони — єдині, хто пропонує йому саме цю роль, пропонує не в балачках, а на ділі. Він повірить більшовикам і піде за ними.

Та поки що літа вісімнадцятого року Богданівка сама нагадує збурену, вулканну державу.

Хтось уже пустив побрішку, що кожному українцеві будуть видавати синій жупан, шаровари з червоної китайки, смушеву шапку, юхтові чоботи, вишиванку і маленьку, іграшкову шабельку.

Тут таки закипіли пристрасті: а чому не видають кожуха на зиму? Видно, хочуть ошукати жупаном, бо ж казав пан — кожух дам, та слово його тепле. Он Петро Сіроштан погарикався з татом на цій кожушно-жупановій історії. Та їй не лише він, кожну богданівську сім'ю розгойдують суперечки, чвари їй затята гризня, бо ж стільки було вже повстань, бунтів, народних воєн у їхній історії, і все те потоплено в крові, а жити після цього ставало ще важче. У Петрограді перемогла революція, спершу царя вигнали «з роботи», а тепер — цілий уряд. У Зимовому палаці моряки палять грубки царськими указами. Подейкують, що кілька мужиків пішли з України до Леніна, щоб запитати, як їм бути.

Думки тирлюються в селянських головах, як кам'яне зерно в жорнах. Що буде з того млива?

Вісімнадцятилітній Катерині хотілося, щоб у світі було більше любові і щоб тій любові ніщо не заважало,

вона всіма своїми молодими вірами вірила, що саме так воно і буде, бо в неї є Петро, бо вона є в Петра,— і так має бути вічно. Революція доконає ненависть між людьми, і запанує в світі любов.

Зелено кипів липень у Богданівці. Яблуні по садах до самозабуття стискали тугі кулачки маленьких плодів. Біло, бузково, чорнильно і блідо-рожево цвіли картоплі по городах. Зозулі запопадливо кували безсмертя, у відчайдушному екстазі буяли зільники по дворах (вони хочуть напахнутись, поки не зацвіла липа).

Сьогодні вночі зацвіте своїм магічним цвітом і папороть. Таки зацвіте, бо Купайло виманить її цвіт для закоханих, бо для чого ж тоді рости папороті, якщо ніхто не побачить її квіту?

Он Петрова мама поливають капусту на городі, придзвонюють бляшаною квартою об відро й голосненько підспівують (щоб чули і в Білокурів):

Ой ти, Петруню, ой ти, серце,
Набери води у відерце
Та помий руки білесенько,
Ще й уберися гарнесенько,
Щоб тебе теща похвалила,
Щоб тебе Катерина полюбила.

Якилина несе у подолку щавель на зелений борщ, зупиняється на стежечці під яблунею, прокашлюється і відповідає Уляні:

Ой ти, Катрусю,
Пишай губи,
Казав Петруньо —
Брати буде.

В Катрі аж напружується горло, так кортить пустити їм навперейми:

Я не пишала
І не буду,
Проте його
Мила буду!

Та вона силоміць зводить голос на шепіт, намугикує саму лише мелодію купальської пісні, крадькома зазирає в дзеркало і жмутиком цупкого курячого пір'ячка заходиться домальовувати баских червоних півників на вчора лише побіленому комині. Крутими дугами вигинаються півнячі шиї, високими коронами джеджуряються їхні гребені, кетяги калини лоскочуть їм дзьобики — здається, вони ось-ось почнуть свій перший танок любові, почнуть його несамовито й гаряче (тому ж вона й намальовала їх червоними, аж комин пашить і яріє), бо сьогодні — Івана Купайла, якого здавна називають Богданівці Іваном Любилом.

Ся ніч буває лише раз на рік, бо навіть вогонь захоується у воду, бо навіть літні жінки забувають про все на світі й жагуче пригортають до себе чоловіканелюба, одчайдушно гріхують розвідниці — Любило великодушно відпустить їм гріх. На те його й придумали наші далечезні предки, щоб кожну спраглу душу напоїти любов'ю. Хоч раз на рік...

Весело згукуються на вулиці парубки, щоби йти копати криницю та добути з неї купальської води для дівчат, щоби дівчата, попивши її, безтямно захоувалися в них і любили аж до наступного Купайла.

Катря хутенько домальовує півників на комині, виганяє Грицька й кішечку на вулицю, затуляє фіранками вікна й починає виряджатися до Любила.

Мама Якилина та тітка Уляна перекидають через пліт зайву зав'язь гарбузів та огірків і примовляють:

— Щоб пусте топталосся, а на вудинні в'язалосся!

— Оге пусте, що дарма цвіте, а плоду не має, нехай пропадає!

При заході сонця вона вийшла у гурт дівчат на вигоні, й святковий вертеп підхопив її на свою зухвалу хвилю, заобертав, запаморочив і поніс до ставка під лісом,

Хлопці поїли їх водою з молодії криниці, з виляском цілували в губи, «щоб не розсихалися», бризкали купальською водою дівчатам на перса, «щоб росли дебелинькі», як капуста поливана. Дівчата пручалися, голосно зверескували й одмагалися руками, однак одмагалися так неохоче, що парубки нітилися й червоніли.

Катря стояла в гурті й гарячковито заздрила своїм подругам, біля яких увивалися хлопці, бо її Петра не було, пішов з кількома парубками пускати з гори палаючі колеса, які ось-ось вилетять з-за пагорба, вишнево розпанахають ніч, і найвідважніші переймуть їх біля самого натовпу.

Катерина виборсалася з гурту й стала осторонь, щоб хтось ненароком не збив їй віночка з голови та не переломив воскову свічку, яку вона заховала за пазуху.

Чиясь гаряча рука шаснула їй по колінах, гайнула під поділ спідниці, обпекла стегно й поповзла по ньому вище...

Парубки голосно загелготали. Катря підскочила, наче її вжалила гадюка, й з ляку затопила зухвальцю по пиці. З розквашеної губи Никона звисала червона пацьорка крові.

І в цей час покотилися з горба четверо вогненних коліс. Вони летіли наввипередки, їх жалив вогонь, і вони силкувалися скинути його з себе, розкручувалися дужче й дужче — від того полум'я ставало ще ненаситнішим. Кібляки вогню з сатанинською силою відриваються від них і довго літають над горою, освітлюючи Петрову постать, яку Катерина впізнає одразу. Широко розмахуючи ногами, Петро біжить за колесами донизу, до неї, при всіх осоромленій Ником...

Летять на гурт палаючі колеса. Никін втирає рукавом губу.

Гей, око Лада,
Леле Ладове,
Гей, око Ладове,
Ніч пропадає,
Бо око Лада
З води виходить...

Дівчата полощуть свої вінки у воді з нової, на Купайла викопаної криниці.

Купало, Купало,
Чи ти з неба впало,
Чи ти з землі взялося?

Летять з гори чотири колеса, наче відчепилися від пекельної колісниці, одне з них цілиться прямо на гурт, розмахуючи хвостом полум'я.

Катря оціпеніло кидається вперед, чує багатоголосий зойк за плечима, впивається поглядом у палаюче колесо, вивіряє відстань до нього, викидає вперед руки, заплющує очі, в останню мить розтуляє їх і встигає ногою попхати колесо вбік. Воно дзигною завертілося на землі, розгубило обгорілі шпиці, вткнулося в кротячу кочугуру й рівно запалало на вигоні.

Ой ти, Катрусю, вір'яночко,
В тебе личенько, як яблучко.
Не так личенько, як ти сама
Та на папері написана...

Горить колесо, співають дівчата, хлопці несуть вербову, завітчану вінками й стрічками, купайлицю.

Писали тебе дяки в школі
Та виписали чорні брови.

Задиханий Петро біжить до купальської криниці, набирає в пригорщі води й підносить до Катриних уст. Вона жадібно п'є, прохолодні цівочки води стікають їй на груди, між якими тане тонка воскова свічечка.

Писали тебе в темні ночі
Та виписали чорні очі.

Катерина жагуче обіймає Петра й припадає до його губів.

Писали тебе, малювали
Та для Петруся готували.

Запалала купайлиця, висвітливши очі хлопців і дівчат, люто зблиснули Никонові очі, й дівчата пішли колом довкола купайлиці.

Спалахує вогнище і на Тонконогівці, і на Сучнівці. Здається, що всеньке небо запалало, і відлуння пісень перекочується на принишклих просторах ночі посеред літа, коли з усієї сили вибуяло зело, достигли вишні й сонце досягло свого найвищого перевалу.

Горять на Україні вогні липневої ночі, щоб згоріли в них дотеперішні смутки та розвіялися з вітром. Чиста вода змиє людей, щоб серця їхні помолоділи для любові.

Петрусь гладить їй коси, шию, руки, а вона оціпіло дивиться у вогонь.

Ой у лісі на горбочку,
Там висіла колисочка на дубочку...

За що ж їй оця благодать? Чи заслужила вона її у вісімнадцять літ? Чи було таке з мамою, з бабусею? Може, недолюблене ними перейшло їй?

А у тій колисочці два голуби.
Колисався Петруньо молодий...

Сидить біля вогню Оксен, на його обличчі стільки задуми, що важко й повірити, ніби він причинний. Одарочка витирає Никонові кров з губи і кидає хусточку в багаття. «Защєбечи, соловейку, защєбечи, на тихому Дунаю сидячи», — приспівує Марійка своєму Іванові на вухо й перебирає пальцями його кучері.

Яка мені доля випаде, Купайло? Любити і бути любленою, народити діточок з любові? Як зберегти своє серце, щоб воно не зачерствіло, щоб його не затоптала череда років? Невже усе це минеться, Любило?

Та ходить дівка над водою,
Пуска долю за водою...

Петрусь підхоплює її на руки і несе до ставка. Перевертається небо в її очах, цвітуть соняшники уздовж Чумацького Шляху, й золоті бджоли кружляють довкола медової тарелі місяця.

Повзе до ставка величезний рачище зі свічкою на спині. Ідуть до водопою трійко старих волів, і на гостряку кожного рога горить по свічечці.

Де я? На землі ще чи вже під самими зорями задихаюся від їхнього шаленого подиху?

Іде зі свічечкою молода прабаба Марфа, роз'їдені вапном пучки фосфорично відсвічують у темені, довжелезна чорна коса, заплетена в три сталки, волочиться по зеленій траві, чотири її законних чоловіки йдуть назирці за нею, закохано голублять Марфу очима, їхні полотняні сорочки однаково вишиті Марфиною рукою. А сама прабаба йде за своїм п'ятим мужем — татаркуватим богданівським стельмахом Яремою, що котить палаюче колесо до води. Чотири перших мужа тримають молоду Марфу за косу, але вона виривається від них і біжить за п'ятим, за вогненним купальським колесом.

— Бабусю! — благає Катря. — Оті чотири вас також люблять. Чого ви про них забули?

— А що я, правнучко, вдію, коли мені любиться, бо ще молода?!

І прабабця Марфа гонористо зазирає в дзеркало, подароване їй Платоном Закревським за побілений нею палац у Березовій Рудці. Весело вигинає чорну брову,

веде вимоченим у вапні пальцем по тонких, соковитих губах, по молодій, обвитій намистом шиї:

— Чого ж? Я іще гожа. Це дзеркало мені не збреше, бо воно Тараса бачило. І ти, правнучко, люби, поки молода, нам тільки того й щастя — любити. Тільки й того талану, що нас хтось полюбить, Катруню...

Баба біжить за своїм п'ятим чоловіком, од якого народить діда Євмена біля старої копанки, коли пратиме сорочки для свого татаркуватого стельмаха, якого поховає через тиждень поруч із своїми чотирма чоловіками.

Молодий стельмах Ярема пускає палаюче колесо у воду, але воно не гасне, а котиться по золотавій поверхні ставу, й колісник іде за ним, як Христос, навіть холоші не замочує. Марфа тягнеться до нього руками, але у воду не заходить, а німо кричить щось навздогін і присвічує восковою свічкою його дорогу.

Юний дід Євмен цілує юну бабу Палажку, а баба дивиться в їхнє родинне дзеркало й чомусь плаче:

Стороною дощик іде, стороною,
Над мою ружею червоною...

— Кину лихом об землю — та хоч налюблюся! Хай моя кров погуляє та дітям хмільною дістанеться. Цілуй мене, іроде Євменчику! Цілуй — не лінуйся, поки свічка горить на Купайла! — кричить баба і плаче в дзеркало.

Підходить до Євмена й Палажки молода мама Якилина з татом Василем:

— Не плачте, мамо, не плачте, бо вже мое підросло — любити. Вінок мій купальський прибився до Василя Білокура. — Молоденький тато тримають в руках мамин вінок, вибирають з нього вплетені між квітів кетяги доспілих вишень і годують ними маму, яка вологим пальцем рівняє брови перед старим дзеркалом.

З-за маминих пліч у дзеркалі виринає її, Катерини-

не, обличчя, і мама ураз старіють, в косах появляється сивинка, й вони довго розглядають її при купальській свічці...

Тобі, Катрυσю, тут бути, тут бути,
Сплети віночок із рути, із рути...

Горить купальський вогонь на вигоні, відблиски його гуляють на обличчях парубків і дівчат, воли погойдують свічками на рогах, рак доповз до води, але не тікає на глибину — хай іще погорить свічка, поки не припече йому спину.

Пливе під зорями Катерина, пригорнувшись до Петрусевих грудей.

— Скажи мені щось гарне, Петре.

— Зароблю грошей, свою хату збудуємо.

— Та ні, щось іще краще скажи...

— Бити тебе не буду... ніколи...

— Про любов, Петрику!

— Ну добре, тільки троє дітей народиш. Ну хіба четверо. І все!

Вона хапливо затулила йому уста поцілунком.

Заходить Петро у воду. Катря чує, як літепло лоскоче їй литки, вона дужче обхоплює руками його міцну шию, заплющує очі й бачить перед собою очі юної прабаби Марфи, котра по-змовницькому підморгує їй, очі молодої баби Палажки, яка розглядає себе в дзеркалі, заплакані очі мами, де в зіницях поволі гасне вогник свічки.

Вода обмиває її гаряче тіло, пестить груди і стегна, наче відмиває сліди Никонових рук. Вона знову чиста й свята для свого Петруся, як отоді, в дитинстві, під блискавкою, коли пасли овець. Нічого іншого її душі не треба, був би лишень Петро, його руки на її тілі, його уста на її устах, його голос біля її вуха, та щоби земля була під її ногами, щоби — ну хоч раз на рік — купальська ніч з усеспеляючим шаленством вогню та всепрощальною упокореністю води, буйством сонця

й природи. І людині вже нічого не залишається, як сторчголовою кидатися у цей магічний вир Любилового світу. Хай би було так. Бо було ж з прабабою Марфою, було з бабою Палажкою, було з мамою. І є — з нею.

— Щоб росла, цвіла й буяла, а на той рік ще краща стала! — гукають з берега парубки.

— Наше є, і наше з нами перебуде. Славне є і славіше буде! — одказує Петро, підслизається на болотяному дні, й вони удвох падають у воду. Злітає вінок з Катриної голови і кружляє біля Петра. Парубок відштовхує його руками на глибину, а вінок знову й знову прибивається до нього.

Високо палахкотить вогонь на березі, ведуть повільний танок дівчата, парубки вихоплюють їх із кола й несуть до води, щоб у парі освятити на Любила. Пливають вінки по воді, затамувавши дихання, стежать за ними дівчата, їхні тіні вистеляються на золотій воді. Стоять вони, як древні поганські ідоли, не поворухнуться — таке значуще для них це купальське священнодійство.

І тут до Катерининою вінка підпливає рак зі свічкою на спині (навіть коли він пірнає у воду, свічка чомусь не гасне), зачіпляє свічкою вінок і тягне його на глибину. Катря кидається за ним, але Петро міцно притискає її до себе, як налякане громовицею ягнятко.

Пливе її вінок, настромлений на свічку. Катруся невідступно стежить за ним, притихнувши на гарячих Петрових грудях.

Вінок заплив у протоку, з якої ставкова вода збігає в Супій. Зараз він вихопиться на течію річки, і та понесе його аж у Дніпро, а Дніпро — аж у море.

І вона таки виривається з Петрових обіймів. Мокра кохтина й спідниця прилипають до тіла, вона вихоплюється на сушу й біжить берегом за своїм вінком. Куди ж він приб'ється? Звідки ж чекати їй своєї долі?

Віжить повз молоду маму, яка молитовно простягає їй навздогін руки.

Повз бабу Палажку, яка намагається підставити їй дзеркало перед очі: подивись, яка ти зараз навісна, внуко!

Повз прабабу Марфу, котра старою тирсяною щіткою вибілює купальську ніч, із якої сумно виглядають чотири її чоловіки, а вона ж хоче намалювати глиною п'ятого.

Вінок уже пливе серединою Супою. Швидка течія підхоплює його і несе дедалі шпаркіше між лататтям та моторошно білими лілеями.

Підкошуються ноги в колінах, парує одяг на розгаряченому тілі, блимає, але не гасне свічка, надсадно дихає позаду Петрусь. Кропива обжалює ноги, Катря ледве перестрибує через вербові корчаки, очі намагаються втримати вогник свічки перед собою, але він вислизає й маліє, як приречена мрія, котрій уже не збутися.

Вона перечіплюється за вужуватий корінь верби, що вип'явся із землі на стежці, й падає обличчям у чебрець. Важко падає поруч Петро.

Мама? Баба Палажка? Прабаба Марфа? Хто гладить її гарячу голову?

Горять купальські вогні по всій Україні, розкошує на цій старезній землі молодий Любило — син вогню і води, який стільки віків не згорає і не тоне.

Ой попід гору дві зозуленьки ячмінь жнуть,
А третя дівчина понад берегом льон бере.
Ой зрівняй, боже, гори й долини рівненько,
Щоб було мені до мами видненько.
Ой чи видненько, чи не видненько — я знаю:
Я свою матінку по голосу впізнаю...

Любило упівнеба розвісив свої пурпурові шовки, факотили багаття до обрію, і земля здалася Катерині маленьким, ще зеленим яблучком, яке падало з яблуні,

але ніяк не могло впасти, бо перед ним була оманлива — ой, яка ж оманлива! — прірва. Щоб не впасти у це дурманне провалля, вона вп'ялася в Петрові уста.

Купайлику! Це — я, Катерина Білокурова. Що ж ти робиш зі мною? Що?

— Катрусю, простудишся! Тут земля мочаркувата, незчуєшся, як сухоти до тебе пристануть, — вклякає біля них Оксен зі свічкою в руках. — А ти ж, Петре, бачиш, що дівчина впала, — поможи їй підвестися.

Її вінок зник з очей, Супій поніс його до Дніпра.

Від цієї думки Катерина спершу злякалася, відчула орду мурашок у себе на спині.

У Дніпро, а потім — у море...

І вона вимушено, трішки печально, але — усміхнулася.

12

Витяг із пояснювальної записки Головного наглядача Французького Національного музею «Лувр» для ЮНЕСКО.

«Париж, 21 квітня 1958 року.

...Під час експонування на колективній виставці «ЮНЕСКО—57» восьми робіт художниці з Української Радянської Соціалістичної Республіки Білокур Катерини Василівни (виставка проводилася в Літній галереї музею) за невстановлених обставин викрадено дві роботи названої авторки. Крадіжка виявилася тільки під час демонтажу виставки, і про це одразу було заявлено в поліцію Парижа, яка займається цією справою.

...Адміністрація Французького Національного музею «Лувр» не знімає з себе відповідальності за втрачені на виставці роботи художниці Білокур. Якщо поліція

в строк до 18 червня 1958 року не знайде їх — музей відшкодує авторці вартість втрачених творів згідно зазначених в акті оцінок...

...Адміністрація «Лувру» готова скласти перед художницею Білокур свої вибачення за рідкісний і прикрий випадок в практиці нашого музею...»

Катерина сидить над паперовим аркушем, до якого своїм гострим олівцем вже припнула густе, покорчене пагілля старого осокора, на якому сидить самотня пташка.

Подивитися б зараз у своє опівнічне дзеркало, зазирнути собі в очі й змалювати їх, щоб не мордувати свою уяву. Кортить сфотографуватися? Он через дорогу — Никін, уволить твою волю, лиш приязно усміхнутися йому (так, щоб він зрозумів: ти зрадила собі).

— Та не буду я його палити, Катерино, хай його блискавка спалить, бо запруть мене у в'язницю, а тебе ж я на кого лишу? — з Петра, либонь, вивітрився весільний хміль, бо голос його ізм'як, посуворішав. — Вийди ж до мене, Катрусю, а тоді будеш малювати, будь воно прокляте, оте твоє малювання, яке розлучило нас із тобою...

Отак він кликав її опівночі серед літа сорокового.

Петро в тридцять дев'ятому зопалі завербувався на Донбас, покинув Одарку з сином, набрав махорки і старого сала в мішок та й поїхав.

Спершу Одарка приходила до Катерини щовечора й просила:

— Напиши, Катюсю, хай вернеться, бо прикидає його, дурного, в шахті. Хай із тобою живе чи з ким хоче, бо забере його шахта від нас, ой і забере ж!

Катерина мовчала, бо й сама не знала, куди він завіявся.

А потім Одарка звиклася з самотою і навіть була заприятлилася з Катериною, вважаючи її такою ж

нешчасною, як і вона сама, бо ж нема в світі нічого демократичнішого за горе.

А через рік ось так, опівночі, з'явився біля Катриного порога Петро Сіроштан. Худющий, виснажений, у вишурганому костюмчику, він бив кулаком по мішці й кричав: «Виходь, Катерино! Оце тобі міх грошей заробив, теперка ти вийдеш!»

Вона забилася в куток своєї кімнатини, чула, як тато з мамою відчинили Петрові сінешні двері, довго благали дочку, щоб вийшла до гостя, але вона боялася навіть голосно дихнути чи розпривити свій отерплий, зсутулений поперець.

Тато з Петром допізна пили, а потім у два голоси захропіли.

Удосвіта Катерина першою вискочила з хати і побачила купину грошей серед подвір'я. Досвітковий вітерець бавився рипучими папірцями, розносив їх по дворищі. Вона обережно переступала через великі, щедро розцяцьковані сотенні папірці, відчинила курник, і зголоднілі за ніч кури притьмом кинулися розгрібати гроші по двору. Вітер підхоплював асигнації та куряче пір'я й носив їх над сонною Богданівкою.

Катерина завдала на плече замашну сапу й пішла в поле шарувати кукурудзу.

Петро, протверезівши, кілька днів збирав по селі свої гроші, але стрічні казали йому: не шукай, Одарка оно в мого дитяти видерла карбованця, як те йшло в кооперацію по сірники...

Оскільки більшість грошей прилипла до Одарчиних рук, Петро повернувся додому. Під чаркою він ще довго любив пасталакати, що міг би на ті гроші збудувати половину Богданівки, але вітер, кури і чужі діти завдали йому такої шкоди, що шахтарського заробітку ледве вистачає на нову хату. Щоб його не записали в брехуни (а Богданівка завжди охоча до таких персонажів), він таки вигилив нову хату під самою

межею Білокурів, та ще й лицем до Катерининого вікна, з якого вона завжди допізна стежить, як сідає сонце. З тих пір Сіроштани взяли собі за звичай щовечора сідати на своєму порозі (перед Катриним вікном), удавано пощипували одне одного, пирскали смішком. Одарка мила ноги, високо заголюючи спідницю, блискала налитими, молочними стегнами, а іноді вони просто попід руку водилися по дворищі.

А після війни на нього знову нашло *оте давне*.

Його душа пройшла усі кола занепадів, злості, мстивої безнадії, отупіння від любові до Катерини — і знову прорвалася, вийшла на простір цієї пізньої і моторошної, як пустеля, любові, яка вже не принесе щастя ні йому, ні їй, хіба що Богданівка швидко прошеретуге цю новину на всіх суцях у ній язиках.

— Я маю гріха перед тобою, Катерино, — жалібно промимрив Петро під вікном, і вогник цигарки на мить освітив шибку та кругляк його обличчя. — Ото коли я привіз із Донбасу мішок грошей — недоїдав, жив лишень на халві з гарячою водою, рився у шахті кротом, листів не писав тобі, щоб не тратитися на марки, а ти погордувала мною, — отоді я взлився і ловив тхорів на капкани, Катрусю, ловив тих проклятих, смердючих тхорів, щоб відрізати їм кінчик вуха й випустити. Я думав, що ти не матимеш тоді з чого робити свої пензлі для малювання. Прости мені, якщо можеш. То мене Никін намовив за те, що давав мені радіво з навушників послухати. Я теперка тобі тих тхорів наловлю скільки хочеш — тільки прости мені, Катрусю...

«Отак і намалюю: густе плетиво осінніх дерев із самотньою пташкою, серце якої відчуло неминучість останнього вирію. За спиною у мене — осінь... і репана кора дерев переходить на складки моєї куфайки, бо хіба ж я — не сумне осіннє дерево, на яке пташка сідає не для того, щоб безтурботно поспівати, а для того,

щоб відчути навалу вирію; попечалитись і подумати? Хіба я не таке дерево? Хто зна, де більше правди: чи тоді, коли птаха співає серед літа, чи тоді, коли вона *думає* про вирій? Лише восени вона відчуває, яке ж до судоми рідне їй оце дерево, що його треба залишати. Залишати, щоб ізнову повернутися до нього. Це і є, напевне, мить мудрості. Дерево відчуває пташку, як свій гарячий, живий плід, який його ось-ось покине. Покине, щоб повернутися. Отож, Катерино, ти — саме таке осіннє дерево, що вирросло на цій землі, що вибуяло з пристрасті цієї землі. Дерево з глухої осені. Лиш під корою твоєї куфайки все іще шаленіє твоє ненаситне серце...

Репана кора дерева... кора куфайки... репані руки... грубі складки хустини... складки чола... складки довок-
ла очей... І тільки очі, очі! Ненаситні твої очища —

із непогасною купальською свічечкою в зіницях;

із усіма квітами, які я бачила й змалювала зі своєї фантазії, бо ж мене цікавила тільки та правда, кращої за яку я не вигадую;

із спаленими фашистською бомбою картинами в черв-
неву ніч сорок першого;

із усепощенням Никонові, Петрові, Одарці...

із докором квітів, яких я не встигла змалювати;

із несвітською добротою Марії та двох її Іванчиків;

із лукавством характерника Мамаєв, в бандурі якого
і цього літа солов'їха висиділа солов'ят;

із тією веселкою, що підпирала небо наді мною
і Петром у дитинстві після дощу, коли ми ще пасли
овечок;

із гаспидською вірністю Варвари, яка виманила
в куркуля велосипеда для свого мамуловатого Якова,
із тією печалиною, яку вона несла додому глупої ночі,
після «похорону» велосипеда;

із святою наївністю Оксена, який і досі боїться жаб
та ранкового співу півнів;

із радістю прабаби Марфи, яка несе додому дзеркало із Березової Рудки, бачить у тому дзеркалі молодого художника з кріпаків і себе поруч із ним;

і хай буде в моїх очах і та ніч, та стопроклята і столблагословенна ніч, коли я зупинилася на крихкому краєчкові цього світу, зачувши пісню, яка знову повернула мене до людей;

хай буде в них радість Сашки Сашчихи, яка повертається додому, провівши свого Сашка на фронт і відчуваючи, що вона несе вже під серцем його дитину;

і Сльоза Чураївни, що не пересихає в найпосушливіше літо;

і квітучий соняшник, що ходить за мною назирці; очі мого тата і мами, коли вони жагуче любили одне одного і народили мене з тієї любові;

очі Тетяни, коли вона босоніж по снігу тікає від Никона в свою холодну халупу...

— То простиш мені, Катерино? Бо змерз я, роса вже впала, і їсти дуже хочеться...— благально озивається Петро під вікном.

— Ось я тебе, гультяю й суцїго, зараз зігрію, і нагодую, і відпущу тобі гріхи, як на сповіді. Доки ти мене будеш мучити із цією кульгавою відьмою? Господи, підмети хоч одного з них на той світ, щоб і я змогла пожити по-людському! Чим же я завинила перед тобою, боже? То цей гаспидяка тікає світ за очі, то нипає по ночах під хатою, то уві сні називає мене Катериною, то цілісіньку зиму заготовляє волоски з тхорячого вуха, то нап'ється і спалить ті волоски дотла. За які ж такі гріхи мене карано? Чи ж я гірша від цієї зуроченої черниці, від цієї відлюдкуватої відьми, яка не зазнала болю пологів, не няньчила дітей, не мліла над ними, коли вони горіли в лихоманці, не обпирала дітей і чоловіка, а тільки везьгала свої картини? Господи, зглянься наді мною, коли ти десь є! — І Одарка пронизливо, жалібно заголосила, аж Никонів підсліпуватий

вовкулака печально підвивав їй і клацав зубами на далечезний місяць.

«Одарчине горе — то теж правда про мене. В її очах саме такою я і є. Тож мусиш намалювати і свою провину перед нею. Мусиш, мусиш, коли хочеш правди!»

Олівець шпарко шастав по цупкому папері, рука її була твердою і впевненою, наче її продовжував не тонкий огризок олівця, а розгарячена в січі шабля, коли вже немає іншого виходу — тільки сікти нею на всі боки.

І враз вістря олівця хруснуло й зламалося. Катерина пожбурила його в куток, рвучко випросталася.

— Дочко! Катерино! Там хтось плаче у нас під хатою. Вийди-но... — кволим голосом прошелестіли мама й закашлялися.

— То біда моя голосить, мамо. А що я їй винесу? Картину? Так я ж її ще не намалювала. То хіба винесу себе, — одказала Катерина, одіпхнула ногою Басаврюка, намацала холодну засувку дверей і вийшла на поріг.

Петро знічено погладжував по лиці Одарку, затуляв їй рукою губи, коли та стримувала плач, щоб випасти ще якийсь прокльон, норовив одтиснути дружину до перелазу, і та заходила ще надривнішим і верескливошим плачем.

Ураз вона побачила Катерину на порозі, сумну й винувату сусідку в зимовій хустині і куфайці серед літа, при холодному світлі місяця, бліду, наче потойбічну вже свою суперницю — в оцю мить, серед ночі, коли трубив Никонів вовкулака й зблимувала під місяцем рясна роса, Одарка гострими зубами прикусила свою пошерхлу, цупку губу, застогнала і, ледве стримуючись, щоб не вигукнути вголос, подумала: «До кого ж я ревную свого Петра? До кого? Совісті в мене й на розвід не залишилося. Вона ж, сердега, і так богом покарана. Може, її тільки й тримає на світі оте, що

мій Петруньо її любить. Яка ж я безсовісна, прости мені, господи!»

Петро відчув, як Одарка враз обм'якла в його руках, розслаблено осунулася й зітхнула; він одтулив їй рота.

— Не хочеш йому, Катерино, щось там ваше простити, то прости мені хоч...

— То ж бо! Зробіть ще з мене святу гріховідпущальницю — і мені можна буде помирати. Ще цього звання мені, Дарочко, не вистачало, — стишено й печально мовила Катерина й оперлася на одвірок, щоб устояти на болящих ногах.

Никонів псисько ще раз огризнувся до місяця, потеленькав ланцюгом, попив води із автопоїлки (Рубець ввійшов в історію Богданівки іще й тим, що першим обладнав приватний водогін, який працював на енергії вовкулаки: через складну трансмісію, коли розлючений пес ганяв по дворіщі й сіпав ланцюг, його злість передавалася до помпи, яка й качала воду з криниці у великий чан на горищі хліва), заліз у будку, покуб-лився, поколошкав уїдливу блоху в своєму хвості й заснув тривожним вовчо-собачим сном.

— То я вас із Петром лишу. Поговоріть собі про своє. А я піду спати, бо завтра мені до молотарки. Поговоріть. Не буду вам заважати. — Одарка розняла Петрові руки, які й досі стискали її твердим обручем, розтерла прикушену губу, поправила комір сорочки на Петрові й рушила до перелазу.

— Про що ж ми із ним будемо говорити, Одарко? Нам би годилося помовчати та розійтися. А це можна зробити й при тобі. — Катерина намацала босою ногою прохолодну підківчину на порозі, і їй стало одразу спокійніше.

— Це ти, ти, гаспиде, зав'язав світ і мені, й Катерині. Відмовила вона тобі ото перший раз — переcheкав би, а ти як на зламану голову — мене до шлюбу. То вона й запеклася...

— Отакої! — ображено огризнувся Петро. — Вона ж сказала, що заручена з якимсь Тарасом. А в Богданівці тільки один Тарас — Шаповалів. Я до нього. Поставив йому бутлик оковитої: так і так, відступися від Катерини, ти собі іншу знайдеш. Він упився й каже: було у нас із нею на сінокосі, в копиці, але коли так просиш, то візьми її собі, бо я все одно в Донбас поїду женитися й гроші заробляти. Обидно мені було, бо ми ж з нею дітьми голенькі купалися, але таки простив. Дав Тарасові Шаповалу грошей на дорогу, відвіз його кіньми в Яготин, посадив на поїзд — і до неї. А вона затялася: ні, я заручена з Тарасом. Тоді я й закипів і оженився зозла. А через кілька літ поїхав ото, коли грошей привіз багацько, до Шаповала, знайшов його (друга жінка в нього вже й дітей четверо), Тарас і зізнався, що збрехав він тоді з п'яної голови. Одного разу хотів лиш обняти її, то косою мало руку йому не відтяла. Отоді мені світ і пішов кумельгом.

Катерина слухала Петра байдуже, наче йшлося не про неї, а про якусь далеку, ледве знайому їй жінку. Одарка тихо сплакувала й переминалася з ноги на ногу:

— Совість його замучила, мугиряку, що збезчестив дівку, — ото й відмагався, коли діти обсіли й оженився вдруге. Під гарячий язик у копиці пообіцяв женитися, а тоді й скис, коли свого домігся. А Катерина в нас чесна — дала одному слово, то й тримається цього слова всеньке своє життя. Ми, жінки, усі такі дурні. Ти, Катрусю, накинь куфайчину на плечі, бо тобі ще простуди бракувало. Та посидьте, поговоріть з Петром, розберіться з тою копицею і з тим Тарасом-звідником, а я таки піду спати, бо й так знаю, що Катруся ні в чому не винна... — Одарка з присвистом висякалася, солодко потягнулася й шаснула через перелаз.

Петро хапливо закурив, закашлявся, якось ураз зсугулився й помалів, довго витирав хромові чоботи

об зарошену траву, розправляв великі «вуха» цеглянистих вельветових штанів-галіфе, спльовував між широко розставлених колін, кашляв, аж озивалися «півники» в продимаченому горлі.

Катерина дивилася на нього й не вірила, що оце він і є, її давнє горе Петрусь Сіроштан, з яким вистоювала до третіх півнів, біля якого мліла, терпла й заходилася її душа, якому ладна вже була віддатися в яру купальську ніч (якби не з'явився Оксен... добре, що він з'явився!), за якого дуже хотіла колись вийти заміж. Хіба це він, той самий Петро, який дотепер нипає по-під її вікнами?

Чому ж ти не вийшла все-таки за нього? Чому? Ти й собі самій не могла цього пояснити. Боялася, що любов твоя збуденніє, що змушена будеш занедбати в собі справжню Катерину Білокур? Пора б уже й зізнатися: чому? Пора б, бо як не батож коней — вони вже не наздоженуть твою молодість.

Стривай, стривай... Отак і намалюй себе, щоб твої п'ятдесятисемирічні очі відповіли Петрові на оте «чому». Словами ти не скажеш. Скажи мовчазними очима. Катерина звела очі до опівнічних зірок, розправила зсутулені плечі, наче випрягалася із якоїсь невидимої шлеї, що чавила її досі, й розгонисто, молодо засміялася. І на її дзвінкий сміх одразу ж озвалися богданівські півні на усій Загреблі.

Зачувши їх загонистий, строкатоголосий хор, вона зареготала їм навперейми ще зухваліше. Її сміх вилунював над сонною Загреблею, обтрушував росу на квітах, і самотня пташка на осокорі напроти вікна спросоння защебетала.

Петро приголомшено дивився на Катерину.

— От і все, Петрусю, висповідалися — і гайда жити далі. Ти — до Одарки, а я оце задумала намалювати себе востаннє... для Тараса...

Вона босоніж пройшлася по холодній росі до зіль-

ника, торкнулася гарячими губами вогнистої жоржини, лагідно подихала на неї й пішла до хати.

— Ходімо і ми, Петрику, ходімо вже,— озвалася з-під тину Одарка.

Вона підійшла до Петра, обережно підвела його з призьби, він не чинив ні найменшого спротиву, і дружина швиденько зметикувала: підгуцикнула його, як лантух висівок, на свої огрядні плечі й понесла додому. Петрові хромачі носками пороли спориш, і за ним залишався слід, як від воза.

«Отак я себе й намалюю, панночко Репніна. В кукляці, як кора старого дерева, в грубій селянській хустині, з очима, які розкажуть ЙОМУ про все, що я пережила й передумала. Отак я й намалюю себе. Як докір тобі, молодичко Закревська, яку моє дзеркало вже й не пам'ятає. Отак себе й намалюю, на зло тобі, бездушній фітькавці Ликері, ти так і не зрозуміла, яке серце тебе любило. Намалюю себе Катериною Білокур!»

Катерина тремтячою рукою запалила газову лампу (ото буде радості, як під осінь проведуть електрику на Загреблю: малюй тоді всенічно, поки Богданівка збирається з силами до нового дня), знайшла у закутку зламаний олівець, довго застругувала його. Так довго, що її рука перестала тремтіти.

13

Ежен не раз думав про те, що оцей геніальний Пабло-Мефістофель став чи не найбільшим художником двадцятого століття (після «Герніки» не залишалося жодних сумнівів) завдяки лише одній дрібничці: він виховав у собі почуття повної незалежності й максимально розвинув почуття власної гідності. Сам Шарль де Голль запрошує його на вечерю (ранкові газети неодмінно ревнуть про це зі

своїх перших сторінок), а Пабло зухвало відповідає йому: «Президенте, сьогодні ввечері я малюватиму. Смачної вам вечері». Щоб зам'яти цього одкоша, де Голль змушений був пожартувати перед журналістами: «Я — президент лише тієї Франції, яка не захоплюється Пабло Пікассо, Едіт Піаф та рок-н-ролом». Прочитавши це, Пабло пожбурих газету в сміттєгін і додав: «Наш цнотливий президент забув про секс». Якби Пабло був іншим — інакше б він і малював.

— На жаль, я справді не вмію малювати квітів, Ежене. На жаль...

Пабло замовк, бо навіть крізь цупку полотняну завісу на нього дивилися квіти його дитинства. Дивилися очима бабусі, очима тихих, у м'якому молочному тумані вечорів, очима забутих казок і давно забутих ним радостей, таких чистих і благословенних радостей, які випадають людині лише раз на все життя. Їх може подарувати лише батьківщина й дитинство, а ще точніше — батьківщина в дитинстві.

Щось із ним коїлося. Він вперше не бачив (а такі ж вони очевидні для нього!) огріхів малярського ремесла, бо, зрештою, він начеб і не бачив самих картин — одкривалося йому в них щось до щему забуте його душею, а може, й втрачене назавжди.

Пабло мовчав, і Ежен ще більше шкодував, що заманив його на перегляд. Йому стало жаль цієї не знайомої йому української тітки, бо роботи її хоч і чарівні, щирі й поетичні, а проте — беззахисні, надто відверті в своїй поетиці.

В них лише прихована мистецька агресивність, насилля над об'єктом зображення, які спроможні захистити твір перед очима сучасного, розбещеного в смаках глядача.

Ежен сів у своє м'яке вольтерівське крісло, але воно його чомусь муляло.

— Що ти зараз думаєш, Ежене?

— Думаю, що наші фарбописці «полюють» на настрий, а оця жінка творить його легко й невимушено, як сама природа. Французький живопис задихнеться в своїх зараціоналізованих експериментах, якщо не повернеться до саме такого першоджерела сприйняття світу, біля якого так вільно почувасться талановита тітка з України. До речі, в біографічній довідці говориться, що вона справді ніде не вчилася і все життя працювала на полі...

— Отже, ти віриш, що вона — неосвічена і вносиш її до списків рідкісних тепер примітивістів? Ну що ж, з ними тоді менше мороки. Такі собі недорозвинені самородки, яким би ще освіти — й вони б стали професіоналами, які переконані в тому, що живопис їх принаймні прохарчує? Примітивістів зараз успішно готують академії художеств, де таємниці ремесла подаються в пігулках, Ежене. І ти це добре знаєш. Найскладніша проблема для них: кого наслідувати, щоб не помилитися у виборі кумира? Кого: Родена, Гуттузо, Сікейроса, Врубеля, Моне, Мане чи мене — Пікассо?

— Чого ти до мене сікаєшся, Пабло? — випалив Ежен і втішився, що йому вдалося отак піти наперекір Пікассо. — Я просто хотів, щоб ти побачив ці роботи, бо вони абсолютно позбавлені мистецького снобізму й підробки. Якщо вони тобі не подобаються — я... я все одно їх виставлю в експозиції виставки. Знайдеться глядач і на них. Я їх розглядаю по кілька разів на день. Зрештою, ми рідко зустрічаємо зараз художників, з картин яких можна судити про народ, якому цей талант належить, а Катрін... Катеріні Білокур саме в цьому не відмовиш. І не сікайся до мене. — Ежен ображено осів у крісло й заходився заправляти кавою електричну кавоварку, що стояла на маленькому порцеляновому столику.

— Милий мій Ежене! В тебе вичерпалися аргументи? Он вони, на полотнах цієї тітки. Їх там вистачить для всіх і надовго. І не треба її захищати, вона захистить себе сама. Ще й як захистить!

Пабло підійшов до стіни, відсунув завісу з картин Білокур, одійшов у найдальший куток кабінету.

Ежен побачив очі того Пабло, якого він звик бачити у майстерні Пікассо, ті очі, які належали художникові, перед котрим він ладен був схилити свою голову. Він тихо, щоб не скрипнути паркетом, вислизнув за двері.

14

Богданівка справила весілля Гані Тонкопряд, випила, попоїла, погупала в землю закаблуками, погзилася вволю — і знову запряглася в роботу, боячись відстати від одвічного колобігу, з якого їй і судилося народитись.

Вдосвіта Катря лежала з розплющеними очима, лежала виснажена й вхоркана після нічного малювання, мозок і уява ледь притишили свій чвал, але все одно ні на мить не відпускали із своїх тасмничих володінь автопортрета, що долілиць лежав на столі (вона перевернула його навмисне, щоб око не звикало до нього і не притуплювалося в такий спосіб — аж поки не поставить останній штрих).

Вона чула, як шаснула у двір Марія Добродійка, чула, як та підкинула принесені з дому яйця в курник, як випустила курочок й нагодувала їх сьогорічною пшеницею, як полила квітник, збрала в кошик опалі за ніч груші, підбрала кілька Петрових недопалків під вікном і віднесла їх на вулицю.

Никін Рубець із досвітку заходився механізувати лелече гніздо на тополі в кінці свого городу. Озувши

металеві кігті, він ліз на тополю, щоб насадити лелече колесо із гніздом на вісь, приладнати до нього трансмісію: розкрутиш уранці корбу — і гніздо з лелеками обертатиметься весь день. Лелеки притьмом забирали з гнізда лелечат і переносили їх на Катеринину хату.

Коли відспівали і треті півні, Оксен прийшов до Марії Добродійки, але вдома її вже не застав. Знайшов у хаті банячок з гарячою гречаною кулешою, жадібно попоїв і заходився майструвати будку для Маріїного щеняти.

Сашка Сашчиха мила своєму малому Сашкові голову в любистку, цілувала сина в полиняле на сонці тім'ячко й примовляла:

— Бідо ти моя! Де ж це тебе носить, що реп'яхи в чубі не переводяться, що ластівки на тім'ячку гніздо ізвили. Ось хай тато повернеться з війни — він тобі дасть лупня...

— А Марко Бобирів казав, що не повернеться мій тато з війни, — форкає й мотає головою Сашко.

— То ти Маркові віриш чи рідній мамі?

— Вам більше, але й Маркові...

Тетяна Бахмач шпарко клепала велику чоловічу косу, кілька разів цюкнула себе по пальцях, але клепати не переставала. Стара Бахмачка підсліпувато зирнула на дочку з вікна й нечутно сплакувала. Полинялий весільний вінок, в якому Тетяна ставала під вінець із Никоном, у променях ранкового сонця світився тонким павутинням в покутті хати.

Одарка відпоювала Петра холодним розсолем із льоху та вчорашнім кисляком. Він трусив важкою головою, жадібно хлебтав розсіл, намагався впіймати або приглушити в'їдливу муху, що весь час дзуменіла біля його губів, і заспокоював себе: «Ха-ароша жінка в мене. Знає, бестія, чого хочеться чоловікові вдосвіта після перепюю. Не фарбами поїть тебе, а розсолечиком,

розсольчиком, дай боже здоров'я тому, хто його придумав, розсольчиком холодненьким. А тепер — кисляком закріпимо...»

Одарка метушливо віяла подолком спідниці, зчиняла приємний для Петра вітер, і чоловік блаженно заплющував очі: яке райське життя, коли мавш отаку жінку...

Охляла бджола сиділа у маківці дикого маку в Гетьманському урочищі. Вже всі макові пелюстки облетіли, крім однієї, — тому й сиділа тут бджола, щоб не опала і ця, остання, пелюстка. Пригрівало сонечко, і стара, з пошарпаними крильми бджола дедалі більше відчувала, що таки зможе долетіти до свого вулика.

Німий бубніст Федьо уже втретє гунав макогоном у бубон — кликав малого Максимка, щоби той подав дідові холодної води в запічок. Максимко спав бетонним сном, крізь який не просочилися б навіть вибухи снарядів. Пилип чув і розумів батьків клич, але він думав зараз про Ганю Тонкопряд, з якою колись гріходив у Гетьманському урочищі на м'яких кротячих кучугурах, обіцяв їй золоті гори, вимотував її душу старою гармошкою-дворядівкою (та ще й чотири ноти відмовчувалися, бо «гудзики» западали), обіцяв оженитися, поставити свій дім в урочищі (на тому місці, де вона вперше віддалася йому), але пішов до армії й привіз із карпатського кордону таку побіжку, моторну й співучу лемкиню, що Ганя того ж дня заїхала аж у Донбас і оце нарешті привезла собі розмальованого й розписаного женишка. Що ж, совість Пилипа чиста: він чесно відіграв їм весілля. Жаль тільки, що жених не скапцанів од випитого й не заснув: Пилип неодмінно виманив би Ганю в садок, де сушиться в ожереді пахуча конюшина. Може, так іще краще. Совість Пилипова чистіша... А тато погудуть у бубон та й забудуться, що хотіли холодної води.

Коза промітала зеленою бородою вузьку стежечку в траві, вдавала, що пасеться, а насправді підбирала м'які груші-гнилички, що встигли набубнявіти солодкою кашкою, але й це вона робила не дуже ласо, бо весь час стежила, коли рипнуть сінешні двері й з'явиться на порозі Катерина, отоді вона й заходиться моторно скубити траву, позиркуючи на господиню й наслухаючи, як спожиті нею гнилички та зело перетворюються в ній на молоко.

Ганя Тонкопряд ніжилася в пахких шлюбних перинах, легенько стягувала ватяну ковдру з Бориса, розглядала малюнки й написи на його тілі й прикидала, що можна буде зістругати скальпелем (у лікарні аж у Переяславі, щоб не знали в Богданівці), що можна буде одтерти шматком старої цегли з господарським милом, а що—можна й залишити. На зло Пилипові, який побоювся колись витатуювати собі на руці навіть її коротеньке ім'я. Пора б уже й будити Бориса, але попід двері шастали родичі, які вже прителіпалися на похмілля, а Ганя знала, що її чоловік, тепер уже законний, спросоння дуже чорно лається вголос. Чекала, поки збудиться сам.

Басаврюк чипів із самого досвітку біля маленької, ледь помітної для ока (Добродійка прогледіла, коли підводила призьбу) дірочки під хатою, бо звідти нестерпно пахло молоденькою мишкою. Малі курчата ціпотіли біля його пошарпаного хвоста, але він боявся навіть голосно дихнути: повинна ж миша вилізти по ранкове зеренце.

Тиха, мовчазна Харитя (весь час ходить навшпиньках, боїться дзенькнути відром, полумиском чи квартою, боїться голосно чхнути чи крикнути на вовкулаку, навіть на полі вона говорить пошепки, замість того, щоб покликати Никона обідати, довго шукає його в дворі, в коморі, в льоху чи в майстерні, яку Рубець називає «раболаторією») заходилася прати розшмато-

вану на грудях, вивезьгану в траву і кров з Никоново-го носа на вчорашньому весіллі чоловікову сорочку. Зелень давно одіпрала, а сліди крові ніяк не від'їдало глиняне, порскле мило, рецепт якого винайшов сам Рубець, коли після війни пристрелив геть осліплого пса, який нагуляв багато жиру — основної складової частини в Никоновім рецепті миловаріння. Сорочка не відмивалася, і Харитя тихенько поплакувала над нею, стежачи, як чоловік хоче роззутися з металевих кігтів і не може — так і йде з довгими, аж моторошно, пазурами від тополі до двору.

Сльоза Чураївни шульпотіла старим джерелом, яке гнало воду в глеювате ложе кринички, обмаєної соковитою осокою. В Сльозі Чураївни відбивалося синюще, без жодного хмареняти, небо, і сонце лежало на її дні, як віща печатка на грамоті, в якій сказано: «Марію Чурай з-під варті звільнити!»

Чіпка Спокійний чимчикував на ферму з домашнім мішечком під пахвою (треба січки на підстилку для корови), гуркотів пересохлими кирзачами й перебирав у пам'яті вчорашній день: чи, бува, не нажив собі якогось, бодай маленького, не мстивого, але ж ворога? З жінкою перегарикнувся — простить. На те вона й жінка. Корову вдарив держалном від вил-двійнят. Принесу свіжої підстилки — забуде. На те вона й корова. Був на весіллі, зі всіма за руку привітався, вчасно передавав повну чарку сусідові, мовчав, усміхався до всіх, червінця кинув на віно і зарані вимівся додому, бо заходилося на бійку за Катерину Білокуруху. Хтось голосив у Білокурів серед ночі. Чув. Не вийшов. Отже, ворогів собі не нажив учора. І сьогодні будемо старатися, щоб не нажити недруга...

Козак Мамай сидів у лісі за ставом під битою громом горішиною і чудувався соловейкові, який сів на дріт високовольтної електропередачі й лапками намагався добути із дротини звук, сприймаючи її за струну

велетенської бандури. Мамай хотів дошкульно висміяти свою пташку, але вагався: а мо', й справді загуде ота здоровезна струна. Було ж таке, коли перегатили біля Запорозької Січі пороги гігантської бетонною підковою, загули електричні струни над Дніпром, і Хортиця озвалася до них, як резонатор. Було ж таке. То чого шпетити пташку дочасно? Давненько я не був на цьому місці... Чи вийшла та дівка заміж? Чи малює ще? Ото вже характерець — шаблю можна гострити!

Академік Микола Бажан довго дивився на картину Катерини Білокур у своєму робочому кабінеті в Кончі-Озерній, протирав окуляри і знову дивився, бо вже вкотре йому здавалося, що квіти на картині щодня більшають, по-чаклунському міняють кольори, наче їхні коріння навіть зараз сягає чорнозему. Щоранку він втішає свій зір і уяву, подовгу розглядаючи квіти Катерини Білокур. Він силоміць одвів погляд від картини і заходився переглядати проспект перших томів УРЕ, підготовлених науковцями. Він дійшов до другої літери абетки. Після слова «білокрів'я» власноручно вписав: «Білокур Катерина». І заходився телефонувати додому міністрові культури, щоб довідатися, чи немає вістей із Парижа, куди рекомендовано ним, Тичиною і Гончарем виставку народної художниці Катерини Білокур.

Домовичок після гармидерної, заверемієної ночі (то ридають, то сміються, то кричать, то мовчать!) іще відсипався в кубельці сіна біля димаря на горищі. Інші домовики в Богданівці уночі вигулюють собі, як заманеться: і тарілки повилизують, і казанчики від смажені, а то й гарячого борщику похлебчуть з горняти і в дитячій колисці погойдаються, бо господарі сплять, як після маку. А тут стара Якилина всю ніч лежить із розплющеними очима, а Катря малює аж до світанку та ходить по хаті — вже не пригадає, коли й спускався із запавутиненого горища. От і знову всю ніч про-

сидів у рукаві старої куфайки, розвішеної на бантинах. Тепер можна поспати. Вдень хай вони самі доглядають свій дім, бо я вже старий і втомлений...

Брат Грицько на своєму власному обійсті чухрав дубову колоду на підлогу нової хати. Вже вдруге він цюкав топірцем землю, бо промахувавсь. Його, зрештою, можна зрозуміти — в голові весь час вертілася думка: як підкотитися до сестри, щоб спродала якусь картину й дала ті гроші йому на дах нової хати? Як би до неї підкотитися? Може, вишневих патичків їй на пензлі занести чи нову триногу для малювання зробити?

Колишній фінінспектор Засядько сьогодні прокинувся вже пенсіонером Засядьком, і мале онуча (видно, намовили мама з татом, не інакше як намовили!) попросилося йому на плечі, щоб покатав по подвір'ю. Дід хотів був сказати, що в нього невідкладні справи в районі, але вчасно зметикував, що всі його фінінспекторські справи вже змололися, під його службовою біографією підведено ризику, й тепер він просто дід. І плечі, на яких колись гордо сиділа його хапка на сувору фінансову дисципліну в районі голова, тепер стануть теплим сідалом для онуків. В нього залишилася ще одна, утаємничена справа: поїхати в Богданівку до знаменитої тепер дівки-художниці, щоб вислухати її подяку за те, що він колись, ще задовго до війни, врятував її від податку, хоч на цьому наполягали впливові богданівці. Та він тоді виявив далекоглядну мудрість і таки помилював, тому вона малює й досі. Якось треба буде вибратися до неї...

Мама Якилина стиха розмовляли зі своєю смертю, заманювали її до себе, обіцяли бути слухняною у всьому, не чинити спротиву, а любо-мило піти за нею у найдальшу свою дорогу. Де ж ти валандавсья, рятівнице моя? Чом щербииш косу об молоді кісточки, коли мої вже й од повіву вітру розсипаються? У Василька вже й гудзики на сорочці давно перетіли, а я оце залежа-

лася на новому світі, та так залежалася, що через мене хтось народитися не може, бо місце його займаю. Якби вмерла разом з Васильком, мо', Катруся внучку мені народила б замість отого свого клятушого малювання.

Катерина дивилася в маленьке віконечко, що виходило на вулицю Загреблі. Дивилася якось розкидано й непевно, бо їй весь час здавалося, що за нею хтось стежить. Знала, що нікого нема в кімнаті, але всім еством відчувала, як чийсь очі пронизують її аж до самого серця. Врешті вона не витримала того погляду й хапливо повернулася.

На неї дивилася сумним, гордим, усерозуміючим і тому болісним, багатозначним поглядом Жінка, схожа на осіннє дерево, яке стільки бачило і стільки знає, що йому аж болить його пам'ять. Це дерево трошили гранітні вітри, але воно вистояло, щоб гойдати на собі птахів, зеленіти, відчувати солодкі соки своєї землі.

Катря ледве витримала погляд цієї Жінки з автопортрета (коли вона відкрила вікно, під перевернутий долілиць портрет підліз вітер, перевернув малюнок, скинув його на стілець).

— Чи такою ТИ хотів мене бачити? — запитала Катерина й злякалася свого запитання, затулила пальцями уста, зиркнула на затулене хусткою дзеркало. Знічено заплющила очі.

Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи мое побите
Убоге серце, неукрите...

Катеринина втомлена, вистраждана за цю довжелезну ніч душа на мить оціпеніла, а потім зайшлася такою довгожданою, такою високою й чистою радістю, на яку була здатна лише вона в цьому завороженому на безсмертя світі.

Незчулася, як підійшла до дзеркала й зірвала з нього запону.

На якусь єдину мить вона побачила в ньому ЙОГО.

Потім сійнули в дзеркалі великі, вдячні очі Марко Вовчок...

Вони зникли — і перед Катериною постала Катерина.

Моя ти любо! усміхнись
І вольную святую душу,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені.

І вона усміхнулась. Не собі. ЙОМУ.

— Катрусю-у, там, либонь, картопелька пригоріла на плиті під сливкою. І коза чогось репетує, чи не зтягнувся мотуз у неї на шиї,— задихаючись, гукали мама з другої кімнати. А потім тихше: — Либонь, знову малює.— І немічно махнули рукою.

Ежен зайшов до свого кабінету через кілька годин. У переповненій недопалками попільниці ще димів покусаний зубами Пабло згарок сигарети.

На столі лежала записка:

«Ежене! Якщо ти хочеш, щоб тебе не засміяли, не кажи нікому, що ця тітка не знає художника Пікассо!

Я поїхав до майстерні. Буде розшукувати Едіт — мене зараз нема в Парижі. Для тебе — також. Навіть для тебе: я «поїхав» до Іспанії. Через Україну. Пабло. Вже не той, котрого ти щойно бачив...»

Ежен випив кави з маленької позолоченої чашечки, на денці якої значився ледь помітний для ока музейний знак Лувру, поправив довгу строкату краватку, довго стояв перед картинами художниці з України.

— Ну, мадам Катерино, тепер ідемо на Париж. Оцього Мефістофеля, оцього стоокого Пабло, який володіє стереобаченням світу, цього геніального «шкуродера», який може кризь зовнішність людей і предметів

прориватися до їхньої суті, цього незалежного іспанця, який на запитання фашиста, котрий побачив його «Герніку»: «Що ви зробили? Ви ж порушили гармонію світу...» — відповідь: «Цю гармонію порушили ви, а не я!» — так от цього Пабло ми вже завоювали.

Задихався від дзвінків телефон, хтось напосядисто стукав у двері.

— От тобі й «З природи малювала Катерина Білокур»... Хитрюща ж ти, Катерино! Хотів би хоч раз побачити таку первородну гармонію природи. Либонь, існує вона лише в твоїй уяві... — Ежен повільно затягнув ширму, ніжно провів по ній рукою і сказав:

— Заходьте. Кому там нетерпеливиться...

15

Через чотири роки молоденький лікар Дмитро Шпита в яготинській лікарні обстежив хвору, яку на підводі привезли з Богданівки. З-під ковдри виглядала землиста правиця з тонкими, красивими жіночими пальцями, на яких залишилися цяточки зеленої та червоної малярської фарби. Три пальці були згорнуті в пучку, наче й досі тримали невидимого пензля, — і він вжахнувся: Катерина Білокур! Не інакше вона!

Він набожно вислухав її серце, довго тримав жіночу правицю в своїй руці й, затуливши власне обличчя полою халата, вибіг в операційну.

Це бачив лише Петро Сіроштан, який приніс чотири цеглини під вікно, виліз на них і зазірав до операційної кімнати.

Дмитро плакав, а перед його очима пропливали й пропливали квіти, намальовані цією жінкою. Потім він бив кулаком по операційному столі й безсило повторював:

— Вперше від мене залежить життя генія, а я нічим не можу зарадити. Вже — нічим!

Вночі, перед смертю, Катерина Білокур відчула, що вона іще жива. Свідомість її прояснилася й запрацювала легко, без принуки, як у хвилини творчості. Вона легенько поворушила трьома пальцями правиці, щоб цупкіше стиснути свій невидимий пензель.

«Я нічого не беру з собою. Ні, таки беру: своїх не народжених дітей. Прости мені за це, світе, Україно і Богданівко. Благаю вас — простіть! Я мусила відмовити собі в цій найпрекраснішій розкоші. В мене іншого виходу не було.

Все, що залишається після мене,— я заповідаю чужим дітям.

Я жила, як уміла жити моя душа. Може, тому так болить мені тіло, що воно весь час існувало заради душі. Може, оце й помстилося мені й так каторжно болить зараз...

Вже не багато лишилося. Відболити...

Я вже все пережила, через усе перейшла: кілька разів народжувалася й кілька разів помирала і не нарікаю на свою долю, бо вона — моя.

Хай цвіте собі в лісі, під Пирятином, ота рідкісна конвалія, на цвітіння якої я ходила дивитися.

Хай не переводиться доброта і віра в те, що таки повернуться Івани до моєї Марієчки Добродійки. Поки є такі Марії — у цьому світі житимуть люди.

І ти, Сльозо Чурайвни, що поїла мене шістдесят одне літечко,— не берися мулом, не пересихай і не зраджуй своєму джерелу, бо без тебе моя Богданівка буде інакшою. Заклинаю тебе — не пересихай!

І ви, квіти, яких я не встигла змалювати, простіть мені, ви ж знаєте, що я не була ледащицею — просто дуже довго мені треба було здобувати право, щоб вас

малювати. Такий загонистий час мені випав. Мені й моему народечкові. Такий час, що нам було ніколи, ми утверджували себе заново на цій землі. Сапою, косяю, пензлем! Я покидаю вас, квіти, назавжди. Простіть мені цю навічну зраду. Ви принесли мені стільки радощів, що я б ладна іще раз усе пережити, перестраждати, щоб тільки малювати вас. Гай-гай, уже нічого не повториш...

Я покидаю тебе, світе, і, покидаючи, прошу: ниспошли ясність на розум Оксена, хай і він зрозуміє тебе хоч на старість. Хіба ж він цього не заслужив?

Заспокой розторигану душу Петра Сіроштана, який любив мене, хоч і не вмів любити. Він простить мене, коли зрозуміє, що інакше я вчинити не могла. Він не винен, що відтинав вуха тхорам і виривав розсаду квітів на моему подвір'ї,— то так любов у ньому телесувалася. Хай ведеться його дітям і внукам на цій землі, бо тих діток могла йому народити я.

Прощаю і Никона, хоч настраждалася я через нього. Може, і він колись повірить, що в людини є душа, а не тільки серце, яке ганяє кров по тілу, що квіти нічого не можуть протиставити залізу, крім своєї краси.

Покидаю я й Вас, Тарасе Григоровичу! Покидаю, хоч Вам до того, напевне, байдуже, бо дивитися на нас із свого високого безсмертя. Зачаруйте своїм словом іще когось отак, як зачарували мене. Тоді я знатиму, що на цій землі «буде син, і буде мати, і будуть люде...» Може, ви хотіли бачити мене кращою, ніж я була, та вже не поправиш. Я була селянкою із першого століття Вашого безсмертя, селянкою, яка помирає рівно через сто літ вашого другого життя (дев'ятого березня, хоч як мені все боліло, я таки випила чарочку вишняка не за упокій Вашої душі, а за Ваше здоров'я, потім відлежала й відмучилася, але таки випила на самоті чарупину). Спасибі, що не покидали мене ніколи, навіть якщо й сонце від мене одверталосся. Простіть мені,

якщо була не такою, як Ви хотіли. Я з Вами не лукавила. Я все сказала Вам про себе в останньому автопортреті. Вибачайте, що не в шовках і кармазинах залишаю свій образ, а в грубій селянській хустині та незугарній куфайці. Я нічого не хотіла прикрашувати, головне, щоб Ви повірили: під тією куфайчиною є серце. Ще є. Хоч зараз воно зупиниться. Ой, як же ж болить мені все! Ой, як болить нестерпно!»

Запульсувала перед її очима Сльоза Чураївни.

...Мама взяла її на руки, цілувала пошерхлими губами доччине чоло, носила по квітучому саду, пригортала до грудей, хотіла перейняти біль своєї дитини й безпомічно ридала.

«Хай іще одну зиму перезимує ота немічна бджілка, яка прийняла намальований мною мак за справж... Ой, людоньки, як болить!»

...Вона провалилася в чорнющу осоружну прірву, довго летіла, аж поки не впала на величезне, без кінця і краю, поле, всіяне квітами. Звелася й пішла по ньому босоніж. Квіти віддано зазирали їй в очі, лоскотали пелюстками руки. Вони слалися їй під ноги, а коли Катерина Білокур наступала на них — пружно виштрунчувалися аж до неба.

І вона побігла. Задихалася, падала і зводилася знову. Попереду в квітах пульсувала Сльоза Чураївни і пасся кінь Мамає, але добігти до них вона вже не змогла. Впала обличчям у квіти — і їй стало легко-легко, наче мала щойно народитися...

Маленький краєчок свідомості гас у ній, як вогник купальської свічки, що попливла з вінком у Дніпро, а потім — у море...

1978—1980 рр.

ВЛАДИМИР АЛЕКСАНДРОВИЧ ЯВОРИВСЬКИЙ

Автопортрет по воображенню

Роман

Издательство «Радянський письменник»

(На українском языке)

Редактор *В. В. Плюц*

Художник *В. С. Куля*

Художній редактор *Н. В. М'яковська*

Технічний редактор *Л. М. Бобир*

Коректор *Г. П. Лукова*

ИБ № 629

Здано на виробництво 28. 10. 80. Підписано до друку 09. 04. 81. БФ 22078. Формат 70×108^{1/32}. Папір друкарський. Шкільна гарнітура. Високий друк. 8,0. фіз.-друк. арк., 11,2. ум.-друк. арк., 11,64. ум. фарб.-відб., 11,27. обл.-вид. арк. Тираж 65 000 пр. Зам. 1304-0. Ціна в оправі 85 к.

«Радянський письменник», Київ-133, бульвар Лесі Українки, 20. Львівська книжкова фабрика «Атлас» республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного комітету УРСР у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі. 290005, Львів, Зелена, 20.

Яворівський В. О.

Я22 Автопортрет з уяви: Роман.— К.: Рад. письменник, 1981.— 255 с.

Новий роман українського прозаїка присвячено життю і творчості обдарованої селянки, народної художниці УРСР Катерини Вілокур. Використовуючи документальні факти з біографії художниці, автор зосереджує увагу на глибокому й прекрасному духовному світі митця, чий талант вибував із самих надр народу. Його вічного потягу до краси. Читач побачить Катерину Вілокур і в солодких творчих муках, і в пошуках суті її останнього автопортрета, і в побуті, й у взаєминах з односельчанами. Діє в романі і всесвітньвідомий художник-комуніст Пабло Пікассо, який високо оцінив роботи української художниці-самоука.

70303-067
Я М223(04)-81 63.81. 4702590200

У2

85 к.

